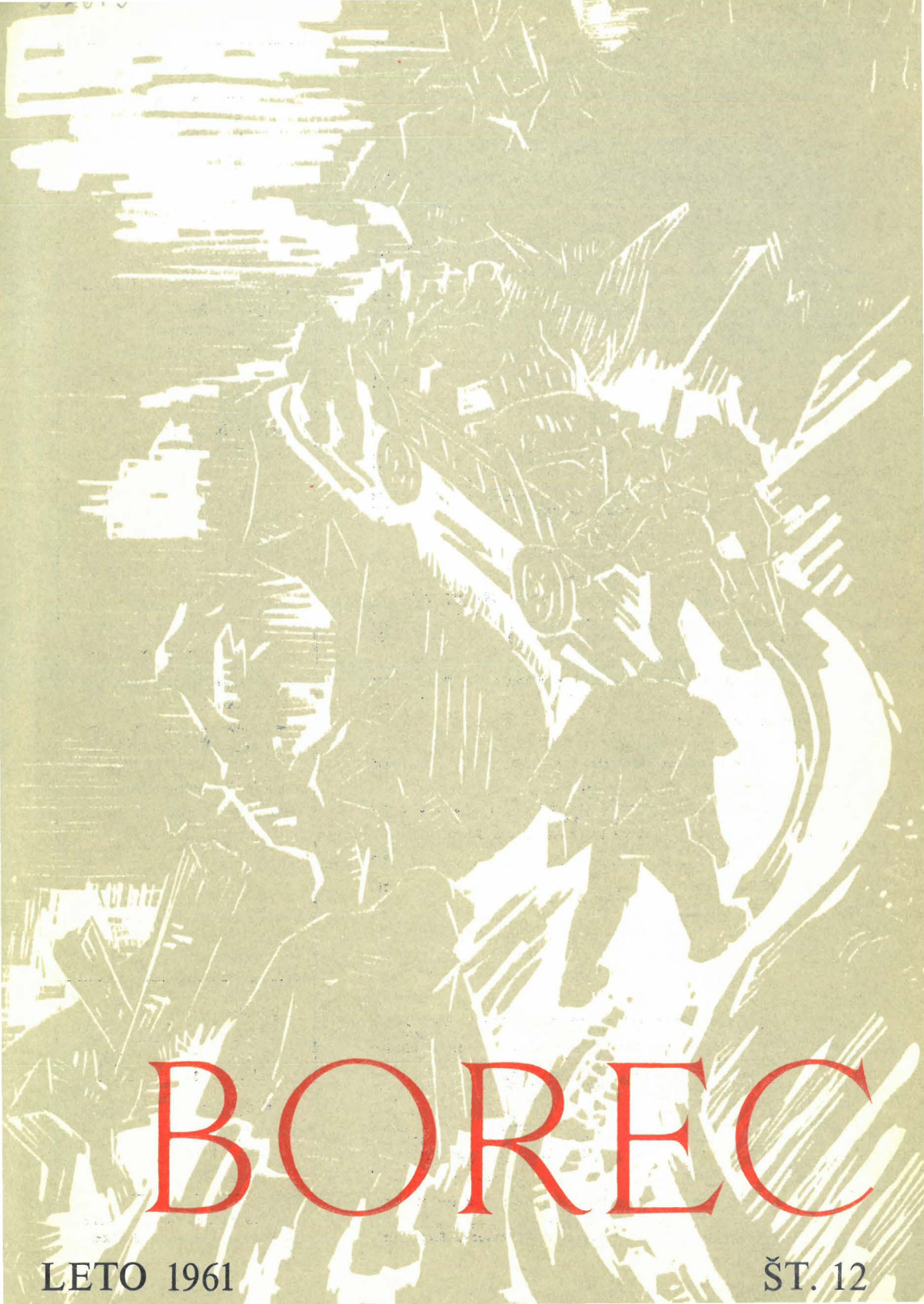

BOREČ

LETO 1961

ŠT. 12

B O R E C

VSEBINA 12. ŠTEVILKE

Priprave na združitev organizacij borcev v Sloveniji . . .	641
Pohod med volkovi (Alojz Zidar) . . .	642
Spomin na žrtve nas veže v skupnih ciljih (Milko Stofa) . . .	645
Žrtvam (Alojz Gradnik) . . .	648
V Bonnu nič novega (Jože Sircelj) . . .	649
Podoba naše borbene preteklosti na Kalemegdanu (Mile Pavlin) . . .	651
Viharni december na Gorenjskem (Ivan Jan) . . .	655
Ob tabornem ognju (Jože Smit) . . .	661
Svidenje (Ivan Minatti) . . .	662
Bilo je 12. decembra 1941 (Mile Pavlin) . . .	663
Koliko jih je padlo v Ložu? (S.) . . .	666
Roman in zgodovina (Ivo Pirkovič) . . .	667
Zadnji dan komandirja Janeza (Matevž Hace) . . .	670
Organizirana gospodarska dejavnost partizanskega zaledja pod Gorjanci (Ing. Jože Levstik) . . .	674
Pojasnilo . . .	676
Naš Milenko (Mirko Arnuš) . . .	677
Talci na Proseku (Giuseppe Grezzi) . . .	678
Trupla potujejo (Ivan Goran-Kovačič) . . .	679
Pogovor ob kitari (Louis Huot) . . .	680
Izdajstvo v prekmurski Brezovici (Jože Janež) . . .	682
Spomini na »tiskarno« v Rašiški četli (Jože Ravbar) . . .	683
»Corpus delicti« na preserskem procesu (Filip Rihar) . . .	684
Izid natečaja za najboljšo fotografijo spomenika NOB . . .	685
Sopek na grob Hedovemu očetu in materi (M.) . . .	685

IZZA KULIS II. SVETOVNE VOJNE:

Pogledi v bodočnost (Winston Churchill)	686
---	-----

ODMEVI IZ MEDNARODNE ARENE:

Ob XXII. kongresu KP Sovjetske zveze (Sergej Vošnjak)	689
Glasovi iz tujine o Jugoslaviji in Titu	690
Ob stoletnici Italije (Leopold Vrbovšek)	692

NOVOSTI NA KNJIŽNEM TRGU:

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (M. P.) . . .	694
Knjiga o veliki zaroti v Kongu (S. R.)	695
Dve slikanici (M. St.)	696
Bela grobnica (M. St.)	696

FILMI, KI NAS ZANIMAJO:

Nov film s tematiko NOB (M. V.)	697
---	-----

ORGANIZACIJA ZVEZE BORCEV:

Kako posluje Zavod »Borec« (M. P.)	698
Slavje v Gornji Radgoni (France Filipič)	700
Osemnajst žitnih klasov na Dobravi (Vlado Rozman) . . .	701

KRATKE NOVICE

PRAVNA POSVETOVALNICA

Revija »Borec« izhaja mesečno. Izdaja jo Glavni odbor Zveze borcev NOV Slovenije — Zavod »Borec«, Ljubljana, Titova 17, direktor Milan Skerlavaj-Petrač. — Revijo urejuje uredniški odbor: Mitja Ribičič, Tone Fajfar, Milan Skerlavaj-Petrač, Jože Stok-Korotan, Jože Bertonec-Marjan, France Sušteršič in Mile Pavlin. Glavni in odgovorni urednik France Sušteršič. — Rokopise pošiljajte Uredništvu revije »Borec«, Ljubljana. Trg revolucije št. 1, poštni predal 195. Telefonska številka uredništva: 22-736. Posamezna številka revije »Borec« stane 30 dinarjev, letna naročnina je 600 dinarjev, polletna 300 din. Letna naročnina za tujino 1000 din. Naročnino pošiljajte na naslov: Založba »Borec« (za revijo), Ljubljana, Titova 17, poštni predal 195, ali na čekovni račun pri Narodni banki v Ljubljani 600-70 3-1195, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 3180-000-74. — Rokopisov ne vračamo. — Klišej, tisk in vezava: CZP »Ljudska pravica«, Ljubljana.

IPLAS

Industrija plastičnih mas
in umetnih smol

KOPER

želi vsem poslovnim
prijateljem in potrošnikom
njene raznovrstnega
in obširnega
izbora proizvodov
iz plastičnih mas
in umetnih smol

srečno in uspehov polno
novo leto 1962

Izvozno-uvozno podjetje

PRIMORJE EXPORT

izvažajo in uvažajo po gori-
škem in tržaškem spora-
zumu z Italijo

OBČINSKI LJUDSKI ODBOR POSTOJNA

želi vsem bralcem in naročnikom
revije »Borec«
srečno in veselo novo leto 1962

Slika na naslovni strani:
Alenka Gerlovič: Hajka

BOREC

GLASILO ZVEZE BORCEV NARODNOOSVOBODILNE VOJNE SLOVENIJE

Številka 12 — Letnik XIII — December 1961

Juv. št. 11785/61.

Priprave na združitev organizacij borcev v Sloveniji

SMO sredi priprav na združitev organizacij borcev — Zveze borcev NOV Slovenije, Zveze vojaških vojni invalidov Slovenije in Združenja rezervnih oficirjev in podoficirjev Slovenije — v enotno organizacijo, Zvezo združenj borcev NOV Slovenije. O združitvi bodo razpravljali bližajoči se občni zbori oziroma letne konference in skupščine vseh teh organizacij.

Pri tem so važni zlasti vsebinski razlogi, zaradi katerih je prišlo do združitve v zveznem merilu in ki narekujejo — v smislu statuta, ki ga je sprejel Ustanovni kongres Zveze združenj borcev NOV Jugoslavije — tudi združitev v republikah in okrajih.

Združitev je potrebna zlasti spričo skupnih ciljev ter sorodnih nalog in problematike, kar je že privedlo do tesnega sodelovanja navedenih treh organizacij. Enotno vodstvo v zveznem, republiškem in okrajnem merilu bo omogočilo boljše in hitrejšo reševanje tistih nalog, ki so vsem trem organizacijam skupne. V komuni pa ostane vsaka izmed njih samostojna, kar pomeni, da obdrži svoje članstvo in deluje samostojno ter ima svoje nižje organe — krajevne organizacije na območjih krajevnih odborov in na območjih stanovanjskih skupnosti. Krepitev komunalnega sistema je namreč ustvarila pogoje, da se vsi problemi članstva teh organizacij lahko rešujejo uspešno le v okviru komune, osnovne enote našega družbenega, političnega in gospodarskega življenja. Gre torej za združitev, ki jo narekujejo skupni osnovni cilji in naloge treh organizacij, in za ohranitev njihove samostoj-

nosti v opravljanju posebnih nalog. Seveda jim bo tudi v komuni potrebna čvrsta povezava in sodelovanje pri izvajanju vseh tistih nalog, ki so v njihovem skupnem interesu.

Iz navedenega je razvidno, da ne gre zgolj za združitev v tehničnem smislu — zaradi znižanja stroškov in zaradi poenostavitve tehničnega poslovanja — ampak predvsem za združitev, ki je rezultat dosedanjega razvoja in dosežene stopnje monolitnosti vseh treh organizacij. Z združitvijo se bodo prilagodile komunalnemu sistemu, ki je osnova našega družbenega razvoja.

Na letnih konferencah in skupščinah bi bilo treba stremeti še posebno za tem, da bi bili izvoljeni v odbore taki ljudje, ki so sposobni in ki bi se resno lotili dela. Paziti bi morali tudi na to, da bi bile v občinskih odbori zastopane vse veje dejavnosti, n. pr. sekcija bivših političnih zapornikov, internirancev in deportirancev. Sestav vodstev naj bi ustrezal sestavu organizacije, zlasti glede na število članstva.

O vsem tem so razpravljali izvršni odbori vseh treh organizacij na seji dne 17. novembra t. l. in izvolili petnajstčlanski pripravljalni odbor, ki ima na skrbi pripravo republiške skupščine.

Do združitve — kot smo navedli že v zadnji številki — deluje vsaka organizacija samostojno. Osnovne organizacije bodo začele sklicevati letne konference, ki jim bodo sledile skupščine občinskih združenj in okrajnih zvez združenj, tako da bi republiško skupščino sklicali v aprilu ali maju l. 1962.

POHOD MED VOLKOV!

Objavljamo pretresljiv opis »bogomil-skega pohoda« Prve makedonsko-kosovske brigade v 6. sovražni ofenzivi. Napisal ga je član Slovenske čete, ki je bila v sestavi omenjene brigade.

BOS je stal na snegu. Na tem snegu je tačas stalo mnogo bosonogih; eden izmed teh je bil on. V planini, na snegu, sredi nevihte je stal bos človek.

Stal je človek s smrtnim likom, mahal z rokami s trudnim glasom vpil zdaj hripavo, polglasno, zdaj glasno. Klical je svoje bojne tovariše, da jih razporedi po hišah:

»Prva desetina v hiše levo, druga v senik..., tretja v šolo..., ostali...«

»Kaj govoriš, Jovane, kaj brbljaš, saj smo vendar v planini sredi snega! Kje vidiš hiše? Čemu vpiješ in mahaš z rokami?«

»Tovariš komandant, razporejam tovariše po hišah, da se malo odpčijejo.«

»Jovo, kje vidiš hiše?«

»Mar ti, komandant, ne vidiš?«

Daleč naokrog ni bilo ne vasi ne hiše, samo sneg, meter visok sneg na Kožuf planini, tam, kjer so se ptice roparice v prvi svetovni vojni gostile z vojaki s solunskega bojišča, tam, kjer je počivalo na tisoče in tisoče junakov. Zdi se, da njihov duh veje v tem peklu in kliče: vztrajaj, jurišaj, kajti čakajo te zelena polja Makedonije, Kosova, Srbije, čaka te zasušljena Istra, čaka te bistra Soča Simona Gregorčiča. Komandant se zagleda v borce. Anglež samo miga z glavo.

»Kaj je to? Zakaj so se borci postrojili drug za drugim? Pa to s porcijami?« vpraša polglasno komandant. Gleda svojo vojsko v deliriju, vojsko, ki je bila brez hrane in spa-

nja 45 ur v boju, ki je jurišala po snegu, prešla planino Bogomilo, Orehovo Čuko, visoko 1646 metrov. Okoli njih se je stalno vila črna kača bolgarske vojske. Od 1. do 15. februarja je brigada razbijala obroč za obročem, prešla ledeno Črno reko ob 11. uri ponoči 12. februarja. Koliko grobov, koliko mrtvih od glada in izčrpanosti, koliko ljubezni do naroda in domovine!

Nekdo spregovori: »Ali se lepo kadi, res lepo diši!«

»Kaj vendar govoriš?«

»Pravim, da lepo diši.«

»Kaj diši?«

»Pa čorba diši, topla čorba. Tako sem lačen in mraz me trese.«

»Valentinčič, kaj ti je? Naprej vendar!«

»Ta prstan mi je dalo moje dekle v Gorici. Pusti ga na roki, veš.« Gleda ga in smeje se, boža ga in solze mu polzijo po licih. »Moje dekle, moje dekle.«

»Križič, nosimo ga, saj ne more več naprej!«

»Kako, saj sem vendar bos.«

»Jug je tudi bos. Podgornik, nosimo ga; daj, Cveta, pomagaj.«

»Kako, saj vendar spi, smeje se in spi, za vedno je zaspal.«

Komandanta prevzame groza. Anglež je prenehal kimati z glavo, Janko pa je glodal pas svojega nahrbtnika.

»Vroč je... komaj vzet iz peči... Evo, pošteno sem razdelil obrok. Veš, vojska je lačna.« Nato se obrne k prvemu ob sebi: »Tovariš, evo tvoj kruh.«

»Res sem lačen, hvala ti, Janko. Kam greš, Mahnič?«

»Vidiš mojo posteljo? Grem spat.«

Prišel je do črne lise v snegu in se udaril ob steno; udarec ga je malce zdramil. Vrnil se je nazaj.

»Oh, kje si moj Kras!«

Menda sta samo komandant in angleški major pri polni zavesti. Komandant zato, ker mora, a Anglež zato, ker je Anglež.

Komandant je bil strašno vznemirjen in govoril je le toliko, da je čul odziv svojih besed v temi, v tem strašnem ponoru. Anglež se začne iznenada smejati kot nor.

»Morda tudi vi!« zavpije obupno komandant. Potreben mu je bil, potreben nekdo, ki je vitaminske tablete, nekdo, ki je pri-seben in ki zna molčati.

»Ne, dragi moj. Ne bodite v skrbeh. Spomnil sem se ženine jabolčne pite. Kako sem jo nekdanj jedel ob toplem kaminu!«

Komandant se je radosten zasmel in šli smo dalje. Skupina partizanov je sedela na snegu v krogu in ožemala roke. Moramo naprej, sicer bodo tu pomrli; komandant bi jim moral po vojaško ukazati. Ali ne, mirno in hladnokrvno jim reče: »A kaj delate tu tovariši?«

»Grejemo se, tovariš komandant. Usedi se tudi ti, da ti napravimo malo prostora.«

»A kje je ogenj?«

»Ne sme se vžgati, tovariš komandant.«

Sedeli so v krogu in držali stegnjene roke. Kako je toplo, kako se ledene roke tajajo...

Nekdo vpije juriš. Mar zopet Bolgari? Kako da ne, pogledj te črne sence.

»Juriš! Naprej! Stoj, saj to niso Bolgari, to je le črno skalovje pod snežnim metejem!«

Naprej, samo naprej v Egejsko Makedonijo, tja na vznožje Kajmakčalanskih hribov ob Solunski ravnici!

In šli smo naprej po visokem snegu, izčrpana vojska, ki jo je v tem času hranil le borbeni duh, zavest, da se borimo za nekaj, za kar je vredno stokrat umreti.

Zopet in zopet vpitje: »O gorje meni, pomagajte!«

Volkovi, tropa prestradanih volkov je napadla predhodnico.

Vpitje partizanov, odmev strojnic in tuljenje volkov, pekel, pravi pekel v hosti. Nekoga so volkovi raztrgali. Strel in vpitje jih je preplašilo in so ušli, ali so se znova in znova približevali koloni.

»Kolona, na levo po čistini, ker volk je zahrbtna žival!«

Končno na Kajmakčalanu.

»Ej, počasi, vi, na čelu. Ustavite se, težko je, sneg. Ne ustavlja se! Pazi na volkove!«

Komandant ukazuje: »Čelo stoj!« Brigada ne more tako dalje. Moramo počakati, ker jih je mnogo zaostalo. Kurirju je ukazano, naj javi komandantu, ko bo vsa brigada skupaj.

Vpitje: »Na pomoč, tovariši!«

»Kaj vpiješ, ne deri se!«

Nekdo repetira mitraljez, a volkovi krožijo v neposredni bližini. Ej, moj partizan, umreti od volkov ni častno, to je strašno.

Takoj nato se sliši nečloveško vpitje. »O, joj... napadajo me, streljajte!«

Nekdo je spustil cel rafal in zopet tišina. Volkovi so se razpršili, a kmalu se je zopet čulo tuljenje in kdaj pa kdaj rafal iz brzo-strelke ali strel iz puške.

Brigada ni prišla niti kilometer daleč, a komandant je spet ukazal: »Čelo, stoj!«

Brigada se je spet raztegnila v dolgo kolono.

Nekdo je rekel: »Malo, samo malo, da se še odpočijem.« Usedel se je in zaspal, zaspal v trenutku. Vsi so legli na sneg in zaspali. Po vrsti so legli, drug za drugim, kot na povelje in vendar je bilo potrebno, da gremo naprej, da nam spanec ne vzame poslednje moči. Komandant je vzpodbujal, komisar je dvigal borce: »Daj, Zlata, vstani, naprej!« Spala je z glavo v naročju. Dvignil ji je glavo in udaril močno po licu, da se prebudi, ali ona je spala dalje. »Nosite jo!«

Frano Šimunović: Tovariša

Nosili smo jo in jo drgnili s snegom. Prebudila se je in šla nato dalje, opirajoč se na tovariše.

To je bilo ob koncu bogomilskega pohoda, v 6. sovražni ofenzivi.

Bil sem zadnji v zaščitnici. Nemi molk v hosti je tu pa tam prekinilo žvižganje burje in ob nekem snežnem grebenu se je čul glas umirajočega: »Bre, pomogni mi, bre!« Za hip sem se ustavil in prisluhnil, od kod ta proseči glas. Spustil sem se v greben in potegnil umirajočega tovariša na snežno stezo, ki je bila že utrjena od kolone. »Bre, pomogni mi, bre!« je polglasno govoril in se vlekel za menoj, le tu pa tam je premaknil noge in stalno nekaj mrmral. »Bre, majko, gdje si?« Mlad človek, srednje, vitke rasti; črne, izmučene oči je stalno odpiral in zapiral, kot bi hotel zadnjič videti svojo zemljo, za katero umira. Naslonil sem si njegovo kodrasto glavo, polno snega in leda, na kolena, misleč, da ga malo osvežim s snegom, a zaman. Marko ni več odprl ust. Zaspal je za vedno. Pokril sem ga s svojim plaščem in šel dalje.

*

V Egejski Makedoniji smo se odpočili in kmalu krenili v Debarce, kjer smo se spet borili z Bolgari, z albanskimi balisti in Nemci. Bil je lep poletni dan in dobili smo

ukaz, da napademo Debar ob albanski meji. Borbe so trajale od zgodnjega jutra vse do popoldne. Naša četa je bila prva v mestu, razbili smo Nemce in baliste ter jih potisnili v kasarno. Med uličnimi borbami je pohitela k meni neka ženska z zavitkom v roki. Videl sem, da je pristna Makedonka.

»Ej tovariš, kje je Marko, moj Marko, mlad študent, komisar?«

»Ne vem, mati!«

Dala mi je zavitek, v katerem je bila pečena kokoš.

»Na, jejte! Slišala sem, ko ste prihajali, pa sem vam spekla kokoš. O bog, ali je tu moj Marko?«

»Mogoče, Markov je mnogo pri nas.«

Stekla je čez ulico, ne oziraje se na sovražnikove krogle, ki so švigale vsepovsod. Kmalu se je vrnila in tiščala v rokah sliko svojega Marka.

»Evo Marka, to je moj Marko! Ali ste ga videli?«

Pogledal sem sliko, oblila me je vročina. Imel sem v rokah sliko soborca Marka, ki je umrl na Kožuf planini, umrl na mojih kolenih in klical svojo mater, ki ga sedaj išče, da bi ga objela...

»Videl sem tvojega sina, majko, bil je na bogomilskem pohodu. Ostal je nekje za zvezo. Ne vem natančno, kje.«

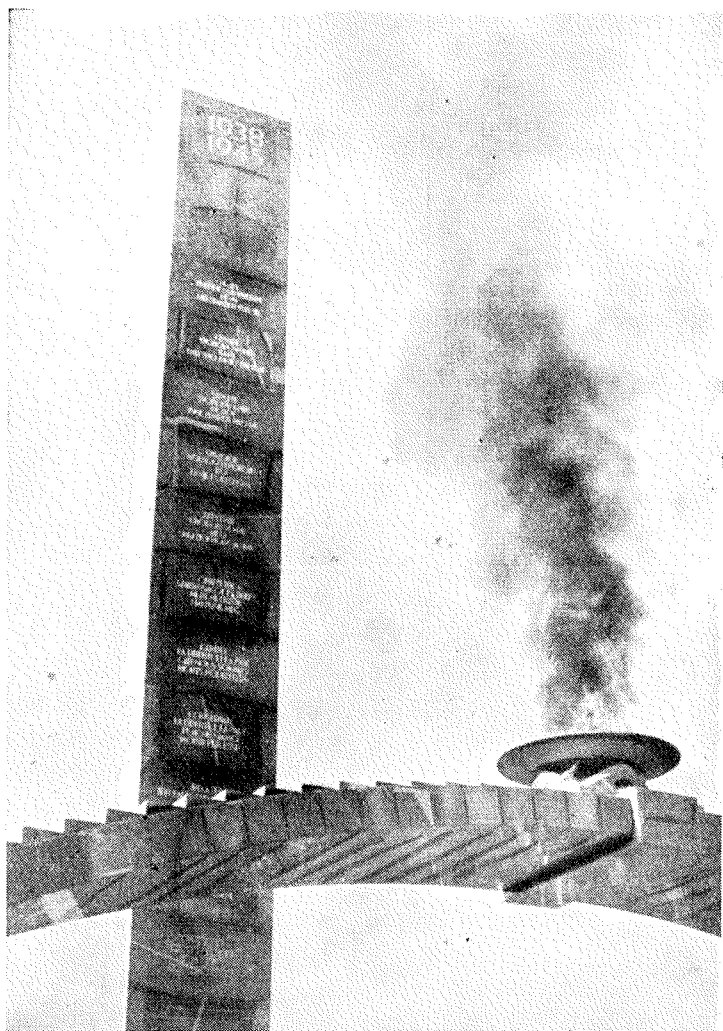
Bila je zadovoljna, skoraj vesela. Čakala je svojega sina, ki se ne bo nikdar vrnil...

Nikola Martinovski: Kolona ranjencev

Spomin na žrtve nas veže v skupnih ciljih

*Most in ogenj na njem —
simbol prijateljstva in skupne
borbe proti fašizmu, ki naj
združuje svobodoljubne narode*

TISOČ dve sto šestnajst naših borcev in talcev je pokopanih na graškem pokopališču. Blizu dva tisoč svojcev, borcev in znancev nas je šlo 1. novembra k njim na obisk, da se jih spomnimo, da se jim zahvalimo in jim v imenu tisočev povemo, da so njihova imena vklesana ne samo v oplotniški granit na spomeniku, pač pa tudi v srcih nas vseh in našega odrasčajočega rodu, ki stopa po njihovih stopinjah.

Jutro, pravzaprav noč je bila meglena. V Ljubljani, v Kranju, v Celju, v Mariboru so se zbirali avtobusi in obiskovalci. Okrog 60 avtobusov — tako kolono je malokdaj videla Štajerska, odkar so se

po njej valile nacistične horde, da zaslužijo svobodoljubne narode. Po dvajsetih letih nacističnega vdora v Jugoslavijo je šla po istih poteh miroljubna kolona na obisk k prvim izmed nešteti, ki so jih nacisti pobili.

Potovanje je bilo udobno, hitro. Prvi jutranji pozdravi in srečanja so bili kratki. Že jutro je bilo slavnostno in vsaka odvečna beseda bi samo pokvarila razpoloženje. Onkraj meje se je že zdanilo in smo srečavali ljudi, ki so nosili krizanteme. V avtobusih so dehteli šopki nageljnov.

V graškem predmestju se je naša kolona ustavila v dolgi ulici. Avtobus pri avtobusu. Do pokopališča je bilo še kak

kilometer od zadnjega avtobusa. Ljudje so najprej pohiteli na pokopališče. Zanimal jih je spomenik, ureditev grobišča. Tudi tiste, ki so skupinsko potovanje vzeli le kot izlet. Ob devetih je bilo na pokopališču že precej ljudi. Ne samo Slovencev, mnogo je bilo tudi Gradčanov.

Spomenik je na gornjem delu pokopališča. Tam so med vojno pokopavali Slovence, Avstrijce, Čeha, Poljake, Ruse, Italijane, Nemce, Žide, Grke, Francoze in Angleže, ki so se bili uprli nemškemu nacističnemu nadčloveku, da bi očuvali svobodo. Med pokopanimi je 1216 Slovencev, okrog 1300 pa je Avstrijcev in pripadnikov drugih narodnosti.

Spomenik je urejen po zamisli prof. Borisa Kobeta kot velika ploščad s kamnitim lokom, ki naj simbolizira most med narodi, ki jih je zblížalo trpljenje; na spodnji strani loka so vsa znana imena žrtev, na gornji strani loka so stopnice, ki vodijo do žare. Za lokom pa je dvajset metrov visok granitni steber in na njem izročilo v vseh jezikih pokopanih: »Čuvajte mir in svobodo, kajti dali smo zanju življenje!«

Impozantni spomenik učinkuje res mogočno ter je dostojno znamenje in opozorilo.

Proti deseti uri, ki je bila določena za začetek svečanosti, so se začeli zbirati predstavniki iz Jugoslavije, iz Avstrije in diplomatski predstavniki držav, iz katerih so žrtve. Iz Jugoslavije so prišli: podpredsednik Zvezne ljudske skupščine Franc Leskošek-Luka, član Zveznega izvršnega sveta Josip Hrnčević, predsednik GO ZB NOV Slovenije

Ivan Maček, podpredsednik Izvršnega sveta LRS dr. Jože Vilfan, člana Izvršnega sveta LRS Mitja Ribičič in dr. Marijan Dermastja, član GO ZB Slovenije Jože Borštnar in sekretar GO ZB Slovenije Jože Bertonec. Marjan ter delegacije okrajev Maribor, Celje, Ljubljana in Kranj. Z avstrijske strani pa so prisostvovali svečanosti podkancler dr. Bruno Pittnerman, notranji minister Afritsch, zastopnik zunanjega ministra dr. Oliver Reisinger, podpredsednik štajerske pokrajinske vlade Fritz Matzner in drugi.

Svečanost se je začela s fanfarami in zbor graške filharmonije je nato zapel Verdijevo arijo iz opere »Nabucco«. Prvi je spregovoril podpredsednik štajerske pokrajinske vlade Fritz Matzner. Spomnil se je žrtev, ki so padle v letih 1938-1945, ko je najprej v Avstriji, nato pa po vsej Evropi divjal nacistični nečloveški režim. V svojem govoru je pozval narode, naj ta spomenik ne bo samo simbol pietete žrtvam nacizma, pač pa naj bo most med narodi, most, ki ga je postavilo skupno trpljenje. Hkrati naj bo spomenik opomin bodočim rodovom, da ne bodo nikoli več dovolili kaj takega.

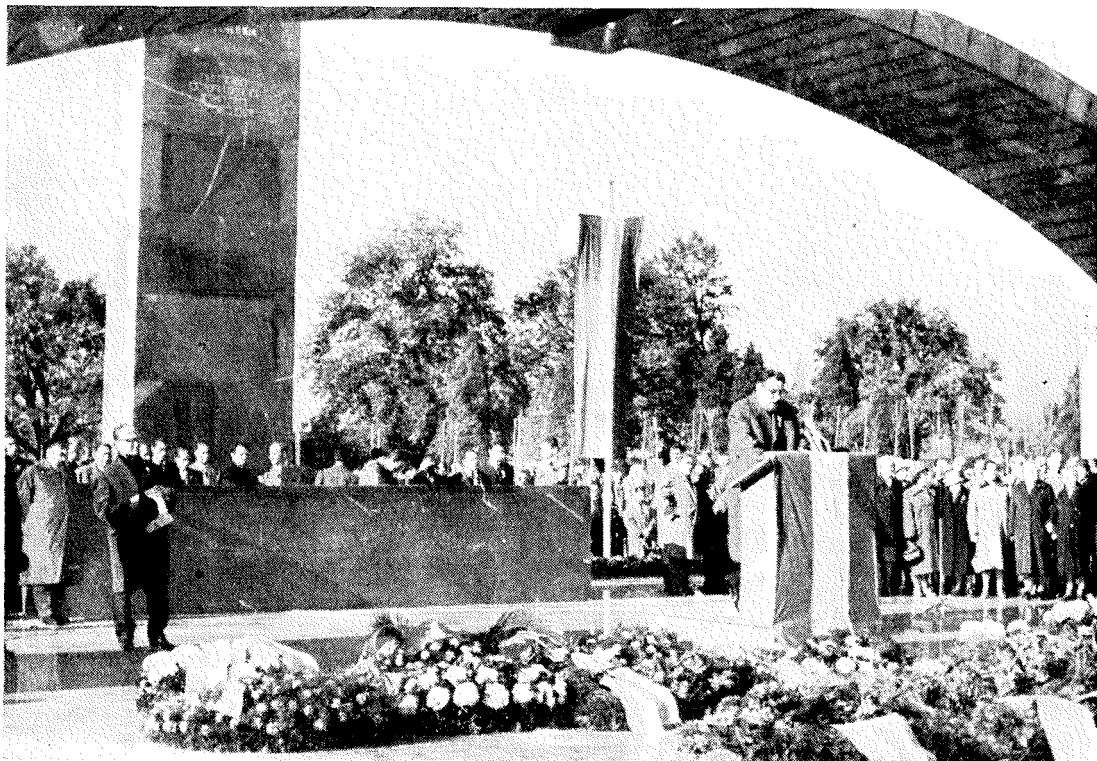
Potem ko je Invalidski pevski zbor ob spremljavi hrastniške rudarske godbe zapel žalostinko, je v imenu Zveze borcev Jugoslavije in Združenja partizanov, internirancev in invalidov spregovoril Franc Leskošek-Luka.

Slovenski narod, je dejal tovariš Luka, za ta mali narod, ki v zgodovini svojega obstoja ni nikoli nikogar ogrožal, ki pa je bil pred dvajsetimi leti, ko so ga razkosali trije okupatorji, izpostavljen fizičnemu uničenju, ima tu eno najbolj množičnih grobišč, kakršna je fašizem v drugi svetovni vojni posejal po taboriščih, ječah in frontah po vsej Evropi.

Spomenik prepričljivo dokazuje, da avstrijski narod, ki je sam doživel pezo večletne okupacije in fašističnega nasilja, ne ceni in spoštuje samo svojih žrtev, pač pa napore in žrtve tudi drugih narodov. Ob spomeniku žrtvam enajstih narodnosti spoznavamo, kako

Udeleženci proslave prebirajo imena, vklesana na oboku kamnitnega mosta, ki je del spomenika

Med govorom podpredsednika Zvezne ljudske skupščine Franca Leskoška-Luke

globoke vezi med narodi sta splela njihova skupna usoda pod fašistično okupacijo in njihov skupni boj za osvoboditev. Med tem bojem se je ustvarjalo novo tovarištvo in bratstvo med narodi.

Veličastne žrtve vseh tistih, ki so tukaj pokopani, je ob koncu poudaril tovariš Luka, nam narekujejo, da njihovo izročilo uveljavimo v življenju. To pomeni, da si moramo prizadevati, da izkoristimo vsako možnost, ki resnično pospešuje mir. Ker za mir in nove mednarodne odnose niso odgovorne samo velike sile, ampak vsak narod, vsaka država in vsak izmed nas, je zelo pomembno, kako si sožitje urejajo sosedni narodi. Odnosi med Jugoslavijo in Avstrijo bi lahko služili za vzgled, kako z dobro voljo in razsodnostjo prijateljsko urejamo vprašanja, ki so medsebojne in tudi splošne koristi. Dejstvo, da živi v Avstriji del slovenskega naroda na Koroškem, pa daje samo še večje

možnosti za obogatitev in razširitev tega sodelovanja.

Za tovarišem Luko je govoril predsednik štajerskega parlamenta, nakar je spregovoril podkancler Pitterman. Dejal je med drugim, da žrtve za svobodo Avstrije niso bile zaman, čeprav so še tu in tam ostanki preteklega nasilja, čeprav govore danes včasih prav tisti ljudje o svobodi in demokraciji, ki so nekoč zahtevali in zagovarjali propad demokracije in svobode.

Ob koncu govora je podkancler dr. Pitterman poudaril, da se bo Avstrija znala upreti vsakomur, ki bo ogrožal mir in svobodo. Po govoru je prižgal baklo, ki jo je podpredsednik štajerske vlade Matzner ponesel na vrh granitnega loka in zanetil ogenj v bakreni žari ter s tem simbolično odkril spomenik. Spregovorili so še predstavniki izraelske, evangeličanske in katoliške verske skupnosti, nakar so si gostje ogledali spomenik.

Koliko rok se je dvignilo pod lok in iskalo vklesano ime svojca, znanca ali narodnega heroja. Imen pa je vklesanih nad 2.500. Slovenci, Avstrijci in predstavniki drugih narodnosti so iskali svoje ljudi. Šopki rdečih nageljnov, ki so jih prinesle na graško pokopališče matere in sestre številnih padlih in tam pokopanih, so se pomešali med stotinami vencev, ki so jih poslali na množični grob delovni kolektivi iz jugoslovanske in avstrijske strani. Za padlimi ne žalujejo le svojci, pač pa svobodoljubni in delovni ljudje vseh narodov v preteklosti tako preizkušene Evrope.

Vračali smo se k avtobusom, a mnoge je še vlekle nazaj — k spomeniku, k stotinam vklesanih imen. Tedaj, v samoti, se je orosilo marsikatero oko in marsikdo je obudil spomin na tista leta nasilja, ki so se v Avstriji začela leta 1938, v Jugoslaviji pa leta 1941. Takrat je Hitler naročil šefu civilne uprave za spod-

rjo Štajersko v Mariboru: »Napravite mi to deželo nemško, kakor je nemška ostala Štajerska«. In Hitlerjevi valpti so se potrudili. Najprej so izseljevali, nato pa so začeli streljati. Streljali so v Mariboru, Celju, Šoštanj, Trbovljah, Begunjah, Dragi, Smledniku in drugod. Žrtve so odvažali v Graz, kjer so njihova trupla upepeljevali, pozneje, ko jih je bilo čedalje več, pa pokopavali.

Na graškem pokopališču so pokopani tudi vsi junaški borci Pohorskega bataljona, ki so prve dni januarja 1943. leta padli v neenakem spopadu s sovražnikom. Med pokopanimi

je 11 narodnih herojev (Slavka Klavora, Slavko Šlander, Franc Vrunč, Jože Menih, Dušan Mravljak, Franc Vresk, Pavla Mede, Rado Iršič, Alfonz Šarh ter Jože Kerenčič in Jože Hermanko). Na graškem pokopališču so pokopani večidel tisti, ki so se prvi uprli divjaškemu okupatorju na Štajerskem in tudi na Gorenjskem.

Grobišče na graškem pokopališču je delček naše domovine. Ta delček ni dragocen samo zaradi tega, ker je tam shranjeno to, kar nam je drago vsled nacionalnega ponosa, miroljubnosti in svobodoljubnosti; drago nam je še pose-

bej, ker so naši borci pokopani skupaj s pripadniki enajstih narodov. Trpljenje in skupne žrtve so skovale temelje bratstva, ki ustvarja nove odnose med narodi. In ti narodi bodo skupno laže uresničili to, za kar so darovali življenje najboljši njihovi sinovi, laže bodo čuvali njihovo skupno izročilo: boj za mir in svobodo.

Veličastni spomenik po zamisli profesorja Kobeta je eden izmed najlepših spomenikov te vrste doma in na tujem. Tudi graški prebivalci in poznavalci umetnosti, so nanj ponosni, saj je Graz z njim pridobil lepo umetnino.

Milko Štolfa

ALOJZ GRADNIK:

Žrtvam

In vi, ki danes niste z nami,
ki spite daleč v vrbe senci
na Rabu, v Gónarsu, v Firenzi,
v Arezzu, Lucci in Trevisu
in vendar srcem našim blizu —
kaj boste tudi danes sami?
Odšle od nas so lastavice
in so se spet pod prejšnje strehe
vrnile vse — vas brez utehe
sprejele vase so temnice
nemile zemlje tuje. Z vami
takrat ni nihče bil in sami
ste kaplje čela si sušili
in nihče v govorici mili
vam ni pobožal kože blede
in zadnje vaše čul besede.
Ko zver, ki sama se v goščavi
vsa onemogla v zanki davi,
izmučeni, ob ustih velih
izpili ste pelina kelih.

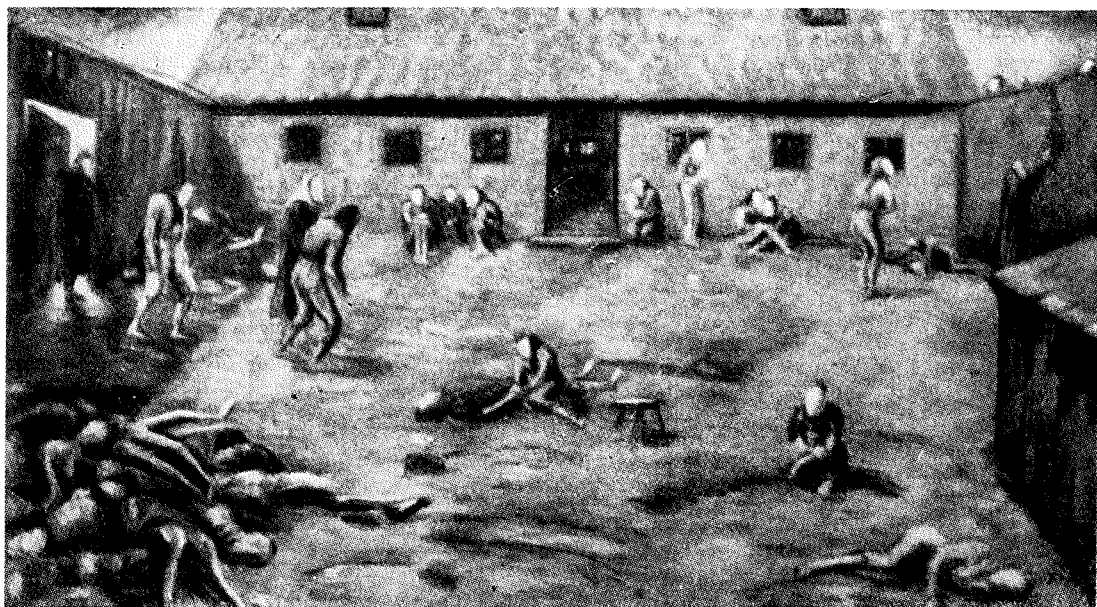
V vsem lesketanju sonca vstali
takrat še enkrat so pred vami
domovi dragi pod gorámi,
še enkrat vrhi Šmarne gore,
Gorjancev, Kuka, Krima. Sore
in Save so še enkrat vali
vam zašumeli, tekla Krka
pred vami tiha je in mrka.

Ah, težka prst je tuja, znoja
ne vsrka smrtnega, nikoli
ne sprejme vase srca bóli

in mu nikdar ne da pokoja.
Odrinite zdaj nje zapahe,
vstanite matere, očetje,
sinovi, hčere, bratje, zetje,
in sestre, jetrve in snahe
in vnuki, ženini, neveste!
Vrnite vsi se, vse so ceste,
ki rezale so prej vam rane
na poti z doma, zdaj postlane
z duhtečim cvetjem. Željno hiše
domače čakajo vas pragi,
vas čaka vrt, ki zeleni še
in čakajo vas sliv ogradi,
livade, lesi, oranice,
koruze blišč in vonj pšenice
in mošt in vsi jeseni sadi.
Pri mizi vas vsi vaši dragi
že čakajo in v vaši sredi
spet bodo znanci in sosedi.

O, saj ste tu že vsi med nami!
O, s tisočerimi rokámi
pozdravljeni vsi! Med vihranje
zastav in mečev blisketanje,
med glas zvonov in grl pripeve,
med grom topov, fanfar odmeve
in valovanje src in vzhite,
o mrtvi — živi, oznanite:

»Brez zadnjega darú, brez vina,
ki toči se v trpljenja trti,
brez solz in brez krvi, brez smrti,
zemlja nikdar ni domovina!«

*Svet še ni in ne bo nikdar pozabil, kakšno usodo je namenil nacizem svobodoljubnim ljudem
Na sliki: dvorišče smrti v taborišču Auschwitz*

V Bonnu nič novega ...

»Zvezna republika ni pod Adenauerjem razrešila niti ene zunanjepolitične naloge, kar ji jih je bilo naloženih po letu 1945. Država, ki se domišljavo imenuje Zvezna republika 'Nemčija', je ves čas ubirala pota najmanjšega odpora. Kar pa drži množice volivcev v pesti, je taisto, kar je spravilo Hitlerja na krmi: tesnobni socialni strah nemškega meščanstva.«

Pismo bralca W. Henniga v tedniku »Der Spiegel.«

»Stari lisjak« Konrad Adenauer je pri 86 letih vnovič zlezel na stolček nemškega kanclerja. Pri tem je ukanil, potisnil v kot, odslovil, pustil na cedilu vrsto svojih pristašev mlajših let, pa tudi partnerjev iz koalicijske stranke »svobodnih demokratov«; v odja te stranke Erich Mende je moral že na začetku svojega paktiranja pogoltniti nekaj grenkih pilul iz Adenauerjeve politične lekarne.

Vsak narod ima vlado, kakršno zasluži. Po naključju je to misel izrekel Nemec — Karl Marx. In pri tem je bržčas mislil predvsem na svoje rojake...

Nova zahodnonemška vlada pod starim vodstvom starca,

ki ima rad balincanje in negovanje rož, je ravno takšna: dovolj prilagodljiva, da se — kakor zmerom doslej — ukloni pritisku z onkraj oceana, a tudi dovolj ošabna, da možem iz Washingtona lahko občasno daje lekcije, češ kdo pa ima najmočnejšo vojsko v Atlantskem paktu, kdo tako trdno valuto, kdo se lahko na Zahodu pohvali s tolikšnim gospodarskim razmahom?

Tej igri obojestranskih umikov, pa tudi izmikanje, je bil posvečen tudi Adenauerjev obisk pri predsedniku Kennedyju, vendar tudi pri tem ni šlo brez uvoda. Sadovi razgovorov v Beli hiši še niso znani, pač pa je v glavnem znana vsebina uvoda Kennedyjevega pisma na Adenauerjev naslov.

Na treh tipkanih straneh je Kennedy takole zaigral igro izmikanja in zahtev: ameriška vlada bo še nadalje vztrajala na treh rečeh: na zavezniški navzočnosti v Zahodnem Berlinu, na svobodnem dostopu do tega dela nekdanje nemške prestolnice in na »pravici zahodnih Berlinčanov, da ostanejo svobodni«.

Toda, je nadaljeval pisec z onkraj Atlantika, brez pogajanj ne gre — sicer bo vojna. In zato je tudi treba ostale zahodne zaveznike, predvsem De Gaulla, pripraviti do tega, da bodo privolili v pogajanja s Sovjetsko zvezo.

Kennedy je dalje dal Adenauerju vedeti, da z atomsko oborožitvijo Bundeswehra še naprej ne bo nič — vsaj kar se tiče ameriške podpore, ta je pa razumljivo odločilna.

Zato ni prav nič čudnega, da se je zahodnonemški »obrambni« minister Franz-Josef Strauss odločno zavzemal za to, da ga Adenauer vzame s seboj v Washington.

Berlinska kriza, ki se je vnela po 13. avgustu, je gorela z najbolj visokimi plameni do 17. septembra, ko so bile v Zahodni Nemčiji volitve. Kasneje se je z obeh strani utišala, čeprav je tudi kasneje kdaj pa kdaj plamen napetosti švignil nevarno visoko. Do konflikta ni prišlo, pač pa je bilo potrebno priviti vse vijake, da bi volitve minile v siju berlinske krize.

Pri tem je treba upoštevati, da se položaj ni zaostрил do skrajnega roba, kjer je možna samo še vojna, le zavoljo Kennedyjeve intervencije v Bonnu. Adenauer je namreč dovolj realističen politik, da je že leta 1955, ko je v SZ eksplodirala prva vodikova bomba, nehal misliti na križarski pohod »proti komunizmu«, na nasilno združitev obeh delov Nemčije.

Tesna povezanost Bonna in Washingtona pa nima korenin le v vodilni vlogi ZDA pri oblikovanju zahodne politike, niti ne zgolj v geopolitičnem položaju Zahodne Nemčije in v njeni gospodarski in vojaški moči. Tu gre še za čisto oti-

pljive koristi ameriških monopolov, ameriškega velekapitala v Zvezni republiki Nemčiji.

Podatki kažejo takšne pogoje: samo v lanskem letu je ameriški zasebni kapital investiral v Zahodni Nemčiji nič manj kot milijardo dolarjev. Drugače rečeno: vsak šesti dolar, naložen v tujini, se je znašel v deželi »gospodarskega čudeža.« In še en podatek: 600 velikih podjetij v Adenauerjevi deželi pripada docela ali deloma ameriškim finančnim grupacijam.

Dolarski kapital je prodril v vse ključne in donosne panoge zahodnonemškega gospodarstva — od avtomobilske industrije do tovarn konzerv in pralnih praškov. Tako sta na primer dve petini nemške avtomobilske industrije v ameriških rokah. »Opel« v resnici ni zahodnonemška, marveč ameriška tvrdka... Isto velja za velike tovarne petrolejskih proizvodov »Esso« in »Caltex«, podobno je v živilski industriji, kjer ameriški kapital dikтира v podjetjih »Knorr«, »Liebe« in še nekaterih drugih; pri računskih in pisalnih stro-

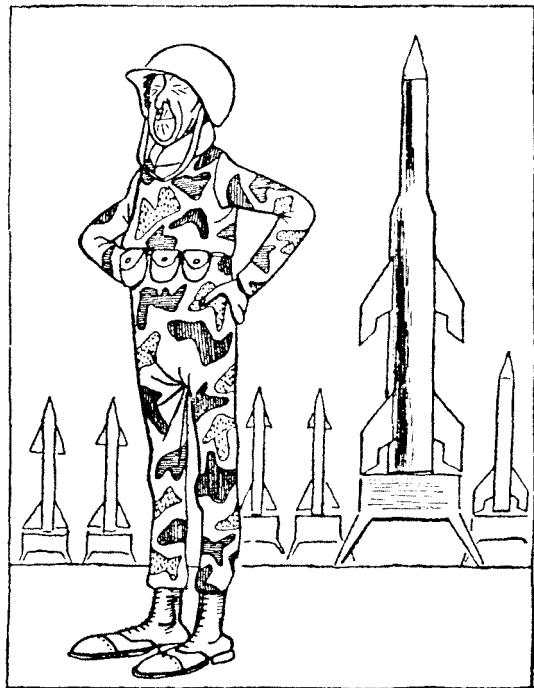
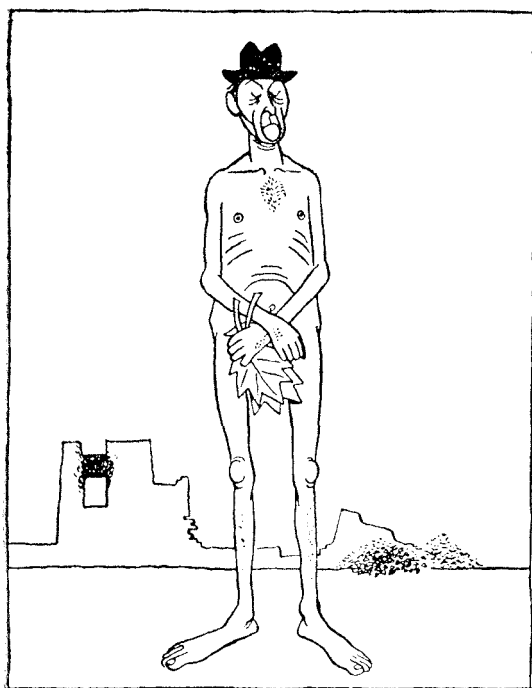
jih stoje dolarji za izdelki tovarn »Adler« in »Adrema«.

In tako naprej, kajti gornji podatki so nepopolni, deloma tudi zato, ker ameriški finančni polž rad skriva roge.

Ameriški kapital — kot vsak kapital — teži za maksimalnim profitom. Tega pa je moč doseči le, če je politika dežele zmerom tvegana: tanke in rakete je seve treba delati, ker je to donosno, toda če je sovražnik premočan ali vsaj toliko močan kot dajalci kapitala, se ni potrebno spuščati v tvegane zunanje politične poteze, ki bi odnesle profite...

Ni dvakrat reči, da so v tem korenine realistične politike tako Washingtona kakor Bonna. Kajti politika je zgoščena ekonomika.

V tej luči je treba presojati tudi vsebino koalicijskega sporazuma med Adenauerjevo Krščansko demokratsko unijo (CDU) in Mendejevo Svobodno demokratsko stranko. Iz zajetnega dokumenta, sprejete ga na enajstih sejah, ki so trajale 40 ur, povzemamo tele programske točke nove zahodnonemške vladne koalicije:

Na levi: Adenauer leta 1945. Na desni: Adenauer leta 1958 (karikaturi v reviji »Der Spiegel«)

● Nadaljevanje tesnega povezovanja Zvezne republike z Zahodom in Atlantskim paktom;

● zahteva po oborožitvi Bundeswehra z modernim orožjem, vštevši rampe za izstreljevanje raket;

● zahteva, naj bi evropski člani Atlantskega pakta, se pravi tudi Zahodna Nemčija, imeli pravico pri dodeljevanju atomskih nabojev, glede česar odločajo doslej le Američani;

● vojaški rok bodo podaljšali od 12 na 18 mesecev;

● Nemške demokratične republike (Vzhodne Nemčije) tudi sedanja koalicija ne namerava pripoznati, pač pa predvideva »tehnične stike« z vzhodnonemškimi predstavniki prek posebnih odposlancev, se pravi de facto pripoznanje Vzhodne Nemčije.

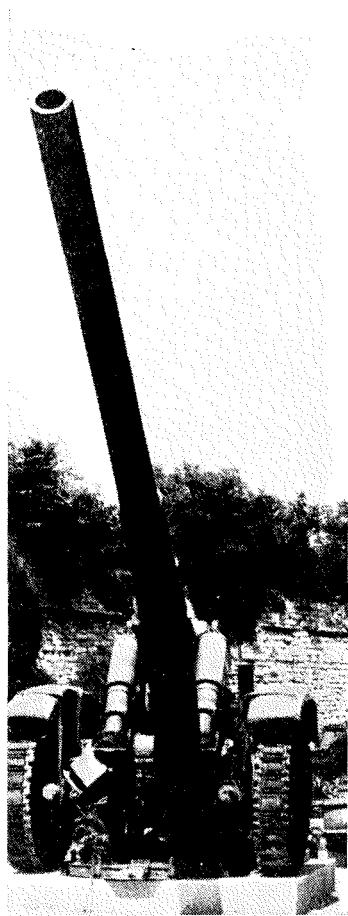
Jalovo se je spuščati v uganje, kako močan je Adenauerjev vpliv v novi vladi. Jalovo bi bilo tudi ugibanje, kdo bo njegov naslednik, ko se bo ta katoliški politik naposled umaknil z zahodnonemškega političnega odra.

Potem ko je zahodnonemška socialna demokracija vrgla čez krov še zadnje osnutke marksizma v praznem upanju, da si bo tako utrla pot do parlamentarne večine v »svobodni demokraciji«, kakor imenujejo sedanje politično stanje v tej večji polovici Nemčije domala vsi po poslanskih in ministrskih stolčkih hlepečti politiki, ni trenutno v Zahodni Nemčiji nobene politične sile, ki bi lahko spremenila krenico politične smeri v levo ali vsaj proč od zagrizenih blokovskih stališč, v katerih tle revanšistične težnje, težnje po politiki »čvrste roke«, ki so se pokazale na primer ob aretaciji Laze Vračarića — na podlagi tiralice, opremljene še z žigom, s katerega se reži še kljukasti križ. Izpustitev partizanskega borca, kakor hitro je antifašistična javnost po Evropi povzdignila svoj glas, priča pač o »realistični« politiki: ne prenašli se, brž si spet ogrni svoj plašč »svobodne demokracije« in zmernega — antihitlerjanstva.

Jože Šircelj

Podoba naše borbene preteklosti na Kalemegdanu

*Zaplenjen nemški top pred
muzejem JLA v Beogradu*

OB SEDEMNAJSTI obletnici osvoboditve Beograda so odprli v prenovljenem poslopju na Kalemegdanu novo muzejsko razstavo Vojnega muzeja Jugoslovanske ljudske armade. Odkritja se je udeležil tudi tovariš Tito.

Vojni muzej na Kalemegdanu je že stara ustanova, saj segajo njeni začetki tja v leto 1878. Prvo razstavo so odprli že leta 1904 na platuju v Gornjem gradu. Tam so začeli zbirati in konservirati predmete iz prve in druge srbske vstaje ter kasnejših vojn male Srbije proti turškemu cesarstvu.

Obiskovalca pa ne prevzamejo samo predmeti v muzeju. Stara beograjska trdnjava je prav tako zgodovinski objekt. Leži na temenu ploščatega griča v trikotniku, med sotočjem Save in Donave. Mogočni bastioni, redute, stara vrata,

kule in stolpi, kamenje, opeka in nasuta zemlja. Tod so stopali janičarji in brkati avstrijski grenadirji. Nekdaj je bila beograjska trdnjava največja na Balkanu in je pomenila glavno točko v avstrijskem obrambnem sistemu. Zgradili so jo po načrtih avstrijskih vojaških inženirjev med prvo avstrijsko okupacijo, v letih 1723 do 1763. Kasneje, ko je Avstrija spet izgubila Beograd, so podobno trdnjavo zgradili v Petrovaradinu, blizu Novega Sada. Seveda pa s tem ni rečeno, da so trdnjavo zgradili samo Avstrijci. Najbrž so že Kelti imeli na tem kraju utrjeno gradišče in kasneje mesto. Ohranjeni so ostanki rimske trdnjave. Vsakdo je pač gradil, popravljaj in rušil. Ljudje so nepopisno trpeli, ko so s preprostimi orodjem kopali globoke jarke, zidali de-

bele zidove, kopali in gnetli glino, iz katere so potem žgali opeko... Mnogo jih je pomrlo, mnogo so jih posekali in pobili. V krvavih vojnah, ki so se pletle okoli Beograda kdo ve koliko tisoč let, ni bilo prizanašanja. Na kosteh je sezidana beograjska trdnjava...

Novi časi so temu zidovju sicer vzeli vojaški pomen. Ostala pa je vzpetina nad so-točjem Save in Donave. V modernih vojnah pa taka točka ne izgubi pomena. Zato je Kalemegdan doživel v obeh zadnjih vojnah znova hude čase, zlasti v prvi.

Beograjčani imajo s Kalemegdanom še posebne načrte. Izza redut in bastionov bodo odstranili razne športne objekte. Nekaj porušenih objektov bodo obnovili. Tako bo trdnjava vstala v vsej svoji mogočnosti in bo še bolj očiten njen zgodovinski pomen.

Glavna muzejska razstava je v poslopju, ki je nalašč prirajeno za razstavo. Saj obiskovalec lahko hodi od predmeta do predmeta po vsem pritličju, nato pa po prvem nadstropju, ne da bi se moral obračati. Sobe so nanizane druga k drugi kot veriga, nič prevelike in nič premajhne. Vsak meter prostora je temeljito izkoriščen, čeprav ni moč reči, da

bi bile muzealije preveč natrpane.

Režiserji muzeja na Kalemegdanu so za ponazarjanje nekaterih zgodovinskih razdobj uporabili originalne in zanimive rešitve. Predvsem naj tu omenim najstarejše razdobje iz naše zgodovine, ko so živeli pri nas še Iliri in njih nasledniki Kelti, nato pa Rimljani. Njihove like so ponazorili z mozaikom v zidu. S tem so povedali, da so podatki o teh narodih dokaj pomanjkljivi, saj je podoba vojščakov podana samo v obrisih. Pač pa so mozaike obogatili s predmeti, ki so jih našli v grobovih, s čeladami, oklepi, okrasjem in orožjem.

Zemljevidi, ki kažejo vojne pohode in ozemlje starih držav, so v Vojnem muzeju narejeni na lesenih, bronastih ali bakrenih tablah. Na njih uporabljajo stare topografske znake in risbe. Sicer je to res nekakšen anahronizem, toda vseeno učinkujejo ti zemljevidi na gledalca tako, da ob njih občuti dih starodavnosti.

Sledi prihod Slovanov v našo današnjo domovino. Z zemljevida zvemo, da so naši predniki korakali skozi Termopile proti Atenam in se bojevali blizu Rima in Neaplja kot najemniki.

Posebno mesto ima v muzeju prihod Turkov na Balkan ter razvoj srednjeveških srbskih držav. Ob turškem vdoru so bile srbske, makedonske in bosanske države v epohi visokega fevdalizma. Kosovska bitka kot usodni poraz prekine ves ta razvoj in vrže polovico naše sedanje države za več stoletij nazaj, v razdobje primitivne turške vojaške demokracije in prvih začetkov fevdalizma. Zato je Kosovska bitka v muzeju obširno prikazana.

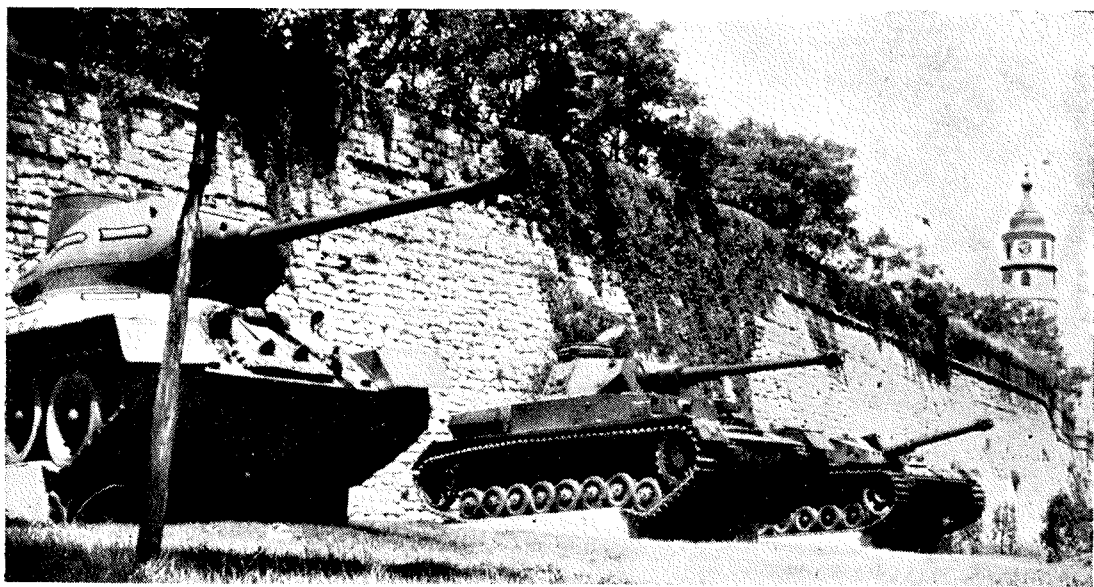
Slikovit način so v muzeju uporabili, da bi prikazali vzroke za poraz vojske kmečkih upornikov v Sloveniji in Hrvatski. V prostorni vitrini je razstavljeno orožje kmečkih upornikov in njih gosposkih nasprotnikov. Helebarde, sulice, puške in oklepi se križajo s kosami, beti, cepci in sekirami.

Prvi srbski upor, ki ga je vodil Karadjordje, je obširno prikazan v eni izmed soban. Posebno zanimiv je spisek padlih iz neke bitke v letu 1804. Mnogo je starega in lepega orožja. Obiskovalčevo oko se ne more napasti nad temi izdelki človeških rok, ki so služili smrti.

Prva Balkanska vojna je leta 1912 naredila konec tur-

Vrhovni komandant tovariš Tito med borci 1. proletarske brigade

Tanki na Kalemegdanu — pred muzejem JLA

škemu gospostvu na Balkanu. Toda pred tem, leta 1903, so Turki v krvi zadušili Ilindensko vstajo v Makedoniji. Na razstavi vidimo češnjevi top, ki so ga napravili uporniki. S starinskih fotografij, morda prvih, ki so jih napravili v Makedoniji, zro na nas možje v narodni noši, s košatimi brki. To so uporniki, ki so se v začetku našega stoletja bojevali proti stoletni tiraniji, pri tem pa so njihovi voditelji gojili socialistične ideje.

Generalske in vojaške uniforme srbske vojske, turško, nemško, bolgarsko in kdo ve kakšno in čigavo orožje še... Stene so ga polne, polne omare in vitrine.

Prva svetovna vojna, v kateri se je mala Srbija junaško uprla Avstro-ogrskemu imperiju. Cerska in Suvoborska bitka sta strli prevzetnost c. kr. generalov. Šele nemška pomoč in bolgarski napad v hrbet sta strli junaško srbsko vojsko, ki se je morala umakniti čez Albanijo, da bi se znova vključila v boj na Solunski fronti. Spet orožje, čelade, nemške, francoske, zarjavele, prestreljene. V dolgi sobani so vojne zastave srbskih polkov, ki so sodelovali v I. svetovni vojni.

Nato pride razdobje med I. in II. svetovno vojno. Jugoslovanska vojska je bila orodje za boj proti ljudstvu, ne pa za obrambo pred zunanjim sovražnikom. Na razstavi je lepo prikazana korumpiranost tedanjih oblastnikov, med drugim tudi vojnih dobaviteljev, ki so kupovali orožje v tujini, pri tem pa na debelo goljufali. Prireditelji razstave so razstavili vse različno orožje, ki je bila z njim oborožena stara jugoslovanska vojska. Tu vidiš orožje, ki so ga tuje armade odstranile iz svoje oborožitve, ker je bilo zastarelo. Tudi vojaška doktrina stare jugoslovanske armade je bila hudo zastarela in je temeljila na izkušnjah iz leta 1918. To so pokazali s fotografijami manevrov.

Nazadnje prideš v oddelek, ki prikazuje NOB. Slikovita je zbirka orožja, ki so ga uporabljali prvi partizani. Zbirka orožja z vseh vetrov iz vsega sveta. In še orožje, ki so ga naši ljudje izdelali sami. To je dokaz, kako vseljudski je bil naš boj, saj je mobiliziral stotisoče in jim navdihnil primitivno izumiteljstvo, s katerega pomočjo so izdelovali preprosto orožje za boj proti odlično oboroženemu in izurjenemu sovražniku.

Kapitulacija Italije je prikazana s slikovito umetnino, zvarjeno iz polomljenih italijanskih pušk, bajonetov, delov strojnic in čelad. Delo je nekoliko abstraktno, ponazarja pa polom armade, njeno zavrženo orožje in nesladen odhod.

Razvoj partizanske mornarice je prikazan z nekaj maketami naših prvih ladij. Iz morja pa so potegnili ogrodje ene naših prvih ladij, ki so jo potopili nemški bombniki.

Zadnja dvorana je reprezentančna. V njej so bojne zastave naših brigad in odredov. Pod njim je polica, kjer je razmetano pehotno orožje iz II. svetovne vojne. Kupi orožja pa so samo na videz razmetani. Ko si jih človek natančneje ogleda, opazi, da so zloženi po preprostem redu. Tako so režiserji simbolično prikazali, da smo odložili orožje in se lotili mirne graditve socializma pri nas. V isti sobi je tudi v bakreno ploščo vrezan seznam naših brigad, razporejen po letih njihove ustanovitve. Tam je tudi spisek narodnih herojev. V vitrini so redi narodnega heroja vseh umrlih in padlih narodnih herojev.

Povojni razvoj JLA je prikazan z več velikimi fotografijami.

Detajl spomenika v Rudem, kjer je bila 22. XII. 1941 ustanovljena 1. proletarska brigada

Tako se konča razstava v poslopju. Zdaj si lahko ogledamo podzemске простore-kazemate. V njih je razstavljeno orožje po času, v katerem so ga izdelali. Od 15. stoletja pa do zadnje svetovne vojne. V enem izmed prostorov si lahko ogledamo delavnico orožja med NOB, v drugem partizansko tiskarno, v tretjem spet predmete iz taborišč...

Vseh podzemskih prostorov, v katerih je razstava, je 17.

Motil bi se tisti, ki bi mislil, da je s tem videl vse. Zunaj trdnjave, v prostornem jarku, je cela vrsta topov in tankov iz obeh zadnjih vojn, predvsem pa iz II. svetovne vojne. Tanki in topovi so lepo obarvani in vzdrževani, opremljeni s primernimi napisi, iz katerih obiskovalec zve za zgodovino

topov. Zanimiv je možnar iz I. svetovne vojne z ogromno granato. Nadalje je tu tudi nemški daljnometni top kalibra 105 mm, ki ga je zaplenila IV. armada v Bihaću marca 1945. Mnogim slovenskim partizanom bo vzbudil pozornost top, ki so ga zaplenili ob kapitulaciji Italije v Novem mestu. Pred nemško ofenzivo je iz Žumberka ta top streljal na ustaško postojanko Ozalj. Ob umiku so mu partizani odvzeli zapirac. Nemci so nato cev razstrelili. Top je dočkal konec vojne v Žumberku. Poleg topov vidimo tudi ogrodje nemškega jadralnega letala, s kakršnimi so se pripeljali padalci ob napadu na Drvar.

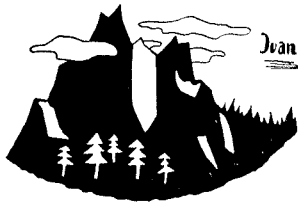
Tanki, oklopniki in motorizirani topovi so pomešani med topovi. Topovi starejših datumov, tudi taki iz 18. in 17. stoletja, so na ploščadi. Njihova zarjavela žrela zijajo proti Savi in Donavi.

Na drugi ploščadi je zbranih nekaj preprostih spomenikov, ki so jih napravili vaški kamnoseki padlim borcem: od starobosenskih »stečkov« pa do preprostih nagrobnikov iz prejšnjega stoletja. Muzejski sodelavci so jih pripeljali z vaških pokopališč. Na enem je v desetercu napisana žalostinka sestre in matere za padlim bratom, ki je umrl na bojnem polju.

Muzej je zaprt ob ponedeljkih in četrtnih. Drugače pa je odprt od 10. do 13. in od 17. do 20. ure. Samo ob sobotah je odprt od 17. do 21. ure.

Za slovenskega obiskovalca je muzej posebno zanimiv. Z njegovo pomočjo se seznani z jugoslovansko zgodovino. Vojni muzej v Beogradu je eden redkih, če ne sploh edini splošnojugoslovanski muzej. Poleg tega te seznani s srbsko in črnogorsko vojaško tradicijo, s tradicijo, kakršne Slovenci nimamo. Obiskovalec se težko odtrga od zanimive razstave, od bogastva predmetov, ki so jih zbrale generacije muzejskih sodelavcev. Zato pa tudi svetujem, naj si vsakdo, ki si namerava ogledati muzej, prihrani v ta namen vsaj nekaj ur časa.

Mile Pavlin

Jvan Jan

VHARAI DECEMBER

na Gorenjskem

PRVA partizanska zima se je začela že zgodaj. Po gorenjskih hribih je svojega pol metra snega padlo že 22. decembra. In v višinah ni več skopnel. Obratno: z decembrom ga je bilo vse več in več.

In takrat, prve dni decembra se je z Mohorja nad Selško dolino, kjer je bil tedaj Cankarjev bataljon, udarna pest gorenjskih upornikov, skupina desetih partizanov, odpravila čez zasneženo in poraščeno Jelovico. Pot je bila naporna in radi bi bili počivali, toda skupini se je mudilo. V pastirskih kočah so se ustavljali samo toliko, da so se ogreli in oddahnili. Potem pa spet pot pod noge in naprej po globokem snegu.

Za kaj gre, sta verjetno vedela le Stane Bokal in Polde Stražišar, ki sta jih vodila. A šlo je za vstajo, ki naj bi jo dvignili v zgornjem koncu Gorenjske.

O tem tiha dolina pod njimi ni še nič vedela: ne partizanski zaupniki ne gestapovski obveščevalci.

Po nekaj dnevih utrujajoče hoje so se ti netilci upora pregrizli čez Savo-Bohinjo in se ustavili pri Matevžu v Slamnkih nad Bohinjsko Belo. Tu se je skupinica razdvojila: Polde Stražišar je z nekaj tovariši odgasil naprej proti Jesenicam in še dalje v pobočje Karavank onstran Save-Dolinke.

Iz teh peščic, iz tega majhnega jedra naj bi zažarela vstaja...

V tem sestavku ne gre za opis celotne decembrske vstaje, ki je s pomočjo Cankarjevega bataljona zorela tudi v Poljanski dolini, temveč za vznemirljive dogodke v okolici Bleda, Gorij in Bohinja, nad Jesenicami in na Dovjem ter v Mojstrani. O vseh teh dogodkih je Miha Marinko na II. kongresu KPS dejal, da se je »... gibanje proti koncu leta (na Gorenjskem) znova razmahnilo in doseglo brez dvoma največji uspeh v Sloveniji sploh.«

*

Takrat so po okupirani Gorenjski, ki je vse bolj postajala nevaren sod smodnika, krožile različne, vznemirljive in čudne govorice. Prihajale so z nastopajočo zimo, ki je prinašala s seboj obilo skrbi in dvomov, prihajale so iz ust nemških podreptnikov, prihajale po raznih kanalih tako od dobrih kot od slabih ljudi.

»Okoli Brežic Nemci preseljujejo vse, kar je slovenskega!«

»Še ena ofenziva na ruski fronti in vojne bo konec!«

»Tudi mi na Gorenjskem smo na vrsti! Izselili nas bodo!«

»Ne, ljudje! Partizani so že začeli! V Poljanski dolini so potolkli celo kolono Nemcev!«

In glas, da se Nemci partizanov boje, da so jih pod Blegašem pobili za celo vojsko, se je naglo širil po vsej pokrajini. In ravno pravi čas, kajti ljudem je bilo treba nekakšne opore, nekakšnega upanja in zaupanja v moč partizanov...

GLASNIK IZ BOHINJA

Morala je biti nedelja, kajti tisto jutro sem čepel pred ogledalom in lovil redke in še mlade dlake, ko je priropotal v hišo znanec iz Bohinja. Začuden sem ga pogledal, ker je prišel tako zgodaj, toda fant — bil je Ravhekarjev Miloš — se je tudi z ostalimi v družini pogovarjal tjavdan, da nisem mogel niti malo pomisliti o čem pomembnem. Govoril je o vremenu, o mrazu in snegu in potem vprašal:

»Mokro imam v čevljih. Rad bi se posušil.«

Še med britjem sem ga povabil:

»Kar sezuje se in na peč zlezi!«

Malo sem bil pa le radoveden, kaj je fanta prineslo, ko vendar ni pogosto zahajal k nam. Morda v zvezi s kakšnim dekljem? Opazil sem, da bi bil rad z mano na samem. In to se je kmalu ponudilo.

Takrat je Miloš začel:

»Gotovo se ti čudno zdi, zakaj sem tu.«

»Že sam sem te hotel vprašati. Po tej zimi, tako daleč in še po nevarnem, ne boš hodil kar tako. Kaj te je prineslo?«

Miloš je bil živahen fant in je takoj pripel:

»Saj to je tisto. Ni se ti treba preneverjati in tudi meni ne. Poslan sem bil!«

Zdaj me je nekaj obšlo! Neka misel! Toda, saj sem vendar imel zvezo tu blizu: s Pokljuko, z Jesenicami!?

»Poslan? Od koga?«

»Ne čudi se preveč. Od Tomaža Godca in Staneta Bokala. Takole sta rekla: zdaj je prišel tisti trenutek, ko bo treba poprijeti! Počakaj samo še na znamenje, in udarili bomo. A naročila sta tudi, da boš poiskal ljudi, s katerimi si v zvezi, da bodo pripravili orožje in ostalo.«

Naglo sem še nekajkrat potegnil po bradi, ki se mi je zdela zdaj nekako bolj bela, in bolj naglas razmišljal, kot spraševal:

»Hm, zdaj je prišel tisti trenutek! Čakaj na znamenje!? A nič ne vprašajo, če je čas primeren, če bodo ljudje šli!«

Miloš pa, kakor da je že čakal na moje ugovore, že pojasnjuje:

»Tole ti povem: pogoji za vstajo so zreli! Nemcev zdaj na Gorenjskem ni veliko. Ljudje

se boje preseljevanj. Udarili bomo in ne bo dolgo, ko bo tu svoboda!«

Govoril je prepričljivo in tako pametno, da sem takoj začutil, da te besede niso zrasle na njegovem zeljniku.

Jaz pa nisem dosti razmišljal, temveč sem povedal to, kar sem čutil.

»In zdaj, sredi zime, ki se ni niti prav začela! Kako spravljati ljudi v gmajno?«

Miloš pa se ni dal in je takole končal:

»... Čakaj samo navodil, zbiraj ljudi in orožje. Predvsem to! Kdaj in kako bo naprej, boš že zvedel! To bo nekaj večjega, kot si lahko misliš!«

Da, neroden čas je to! Kdo bo šel pozimi od doma? In kaj jaz? Saj mene niti ni vprašal za mnenje! To bo naloga. Vendar sem še premišljal, ne da bi se čutil še vedno tako mladega kakor prej, ko sem pazljivo lovil tiste mlade dlake. Potem sem temu vznemirljivemu kurirju, ki se je očitno ustavil tudi pri drugih, rekel:

»Takole jim povej, če hočejo poslušati moje mišljenje: Zima je, čas ni prav nič primeren, da bi ljudje šli v takem številu, kakor žele. Po mojem bo trdo. Tako jim reci, če ne poznajo tukajšnjih razmer! Nekaj orožja pa že imam!«

Miloš se je še malo pogrel, izmenjala sva še nekaj besed, ne da bi spraševal kaj takega, kar je sodilo pod »konspiracijo«. Potem je odšel. Kam, ne vem...

Tedaj še nisem vedel, da so priprave na vstajo večjega obsega, da vse to izvira iz enega centra, ki sta ga tedaj vodila Stane Žagar in Jože Gregorčič! Kako neki bi vedel? Bil sem eno izmed kolesc, ki naj bi to zamišljeno vstajo pomagali resnično speljati v življenje. To naj bi bilo tisto, o čemer smo s Stražišarjem in Talerjem govorili že poleti. Da, poleti! A zdaj je zima! Zato sem tudi kurirju rekel tako in tako ter pričakoval nekakšnega odgovora.

Prav v tistih dneh pa je prišla čudežna novica, da so številni partizani pod Blegašem uničili veliko Nemcev!

In od nekod se je pojavil tudi partizan Marjan-Stanko Kocjančič, ki sem mu dostavil dva para smučī.

V tovarni na Jesenicah, kamor sem se vozil delat, sem tudi srečaval zagonetne poglede. Marsikdo, ki sem mu dotlej posojal Slovenskega poročevalca, bi bil rad zvedel, kaj je v zraku. Toda jaz sem samo zmigoval z rameni.

ŠLO BO ZARES

Čez nekaj dni se je Miloš spet pokazal. To pot se ni sezuval in je takole povedal:

»Nimam veliko časa. Tvojih odgovorov in sporočil se niso kdo ve kako razveselili. Zdaj je takole: kar imaš pripravljenih ljudi, jih obvesti, povej jim naj pripravijo orožje, spravi ga skupaj kar je le mogoče in ga prinesi s seboj tja, kamor bo rečeno! Zdaj bo šlo zares!«

Spogledala sva se, meni pa še vedno ni šla v glavo tako nagla in drzna odločitev! Toda tisti tajinstveni ljudje že vedo, kaj delajo. Vedno so vedeli in meni ni treba o tem dosti premišljevati. Zdaj bo res nemara prišel najtežav-

nejši del opravila: zbirati ljudi, povedati jim, za kaj gre, zbirati orožje. In to v deželi, ko greš pred strel zaradi ene same marke! Le kako bodo ljudje to sprejeli? O pravilnosti in umestnosti odločitve nisem hotel več premišljevati, to ni bila moja naloga. Videl sem se že pri drugih!

Taki so bili torej načrti, ki so jih napravili izkušeni in predrzni moške tam nekje na Pokljuki, na Jelovici ali v Bohinju. Zelo rad bi bil vedel, kje so, a tega si Miloša nisem upal niti nisem hotel vprašati. Konec koncev mi je taka organizacija, ta odločnost in hkrati zaupnost, dajala in vzbujala občutke in vero, da je nekje sredi dežele skrita moč, ki je ne premaga nobena, niti peklena sila. Stvar je torej resna, treba se bo prilagoditi vsemu in iti med ljudi.

In Milošu, ki se mu je že mudilo, sem rekel:

»Če je tako, potem bom pripeljal nekaj ljudi in prinesem morda pet, šest pušk. Že vem zanje!... Kam in kdaj?«

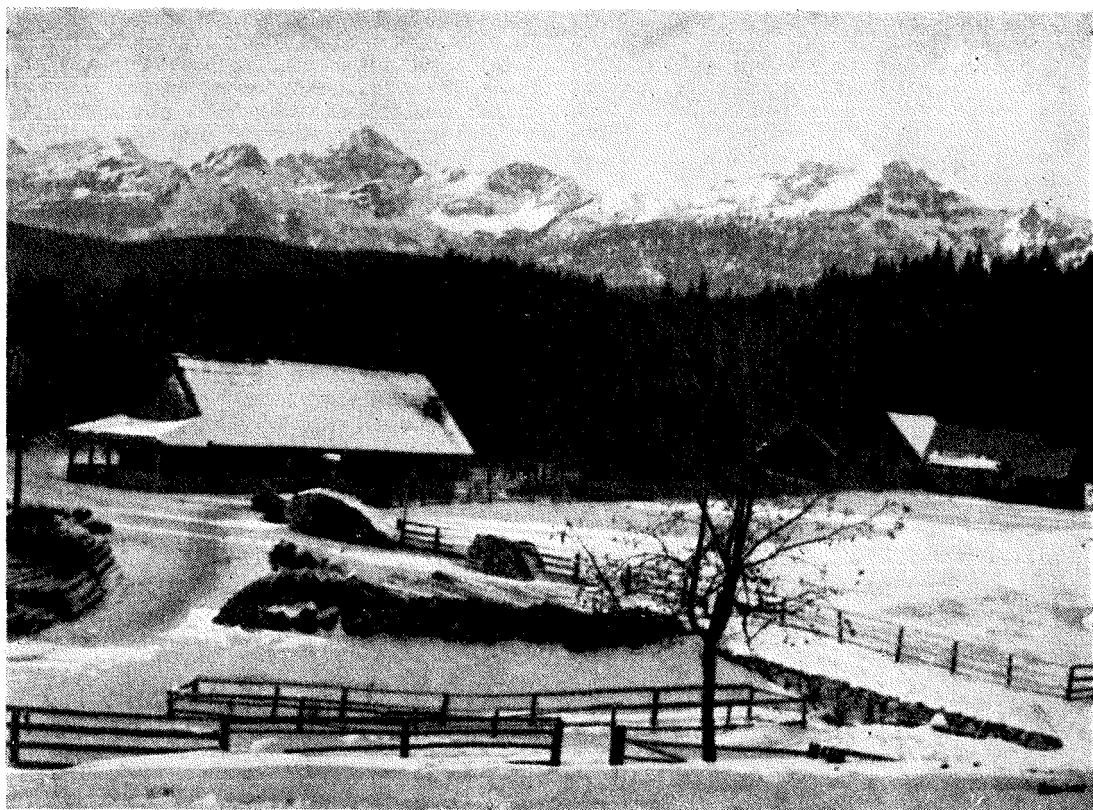
Povedal mi je, da me bo o tem morda že naslednji dan obvestil zanesljiv človek — in spet odšel.

SNEG

Po pokrajini je ležalo spet nekaj svežega snega, a to me ni motilo, da se ne bi spremenil v agitatorja, ki ga je zajel plamen prepričevanja. Bilo je, kot bi vse to, kar mi je pravil Miloš, prešlo vame, in jaz sem to vneto oddajal naprej, kot kakšen transformator. Hodil sem od hiše do hiše. Najprej k najbolj zanesljivim, ki so »obdelali« potem kakšnega svojega znanca, nato še k drugim, ki jim je človek lahko zaupal. Pri tem se je bilo treba paziti pred morebitnimi nemškimi patroljami, še bolj pa pred Nemcem naklonjenimi ljudmi, ki jih je bilo prav v sosesčini nekaj. V tem času so bili nemški zaupniki na delu za svojo »Winterhilfe«.

Takrat sem že vedel, naj se zberemo v nedeljo, 14. decembra, zvečer ob šestih, v tako imenovani Bali nad železnico blizu postaje Bled-Jezero. Od vseh strani so prihajale temne sence. Ljudje so bili zelo točni in naglo se nas je zbralo toliko, da naenkrat ni bilo mogoče vseh spoznati in prešteti. Proti pričakovanju jih je prišlo še več, kakor je bilo računati, kajti med drugim smo ljudem obljubljali tudi skorajšnji konec vojne! In kdo ne bi sodeloval pri stvari, ki naj vojno zaustavi za vselej?! Prišli so celo taki, ki jih ne bi nikoli pričakoval. In ne le iz blejskih vasi, temveč predvsem iz gorijskih ter iz Zasipa in okolice. Večina smo se med seboj poznali, vendar je bilo delo dotlej tako skrivnostno, da je vsak vedel le za tistega sodelavca, ki je bil z njim v nujni zvezi. Zdaj so te nevidne pregrade padale z nas, in čeprav pridušeno, smo se burno pozdravljali kot rekruti, ki bodo skupaj služili isto vojsko v isti enoti! S tem smo drug drugemu podžigali vnemo in korajžjo, ki je bila tudi zelo potrebna.

Tam nas je pričakal star partizan in povedal, naj bi se čimprej odpravili više na Pokljuko, ker se mudi. Zakaj se mudi in kam, tega še nismo zvedeli. Marsikdo med nami je skrival

Mrzli studenec na Pokljuki. Tu je bil v noči od 14. na 15. XII. 1941 na pohodu Prešernov bataljon

na sebi orožje, nekateri pa so imeli kar žage, cepine ali sekire, večina pa je prišla brez vsega. Ti so bili le bolj radovedni in so računali, da gre predvsem za kakšen pomemben sestanek, ki ga ne gre zamuditi. Taki so se že od tam vrnili domov, kajti z ničimer niso bili pripravljene na kaj več. To pa so obljubili, da nihče ne bo zvedel nič iz njihovih ust.

Ker sem delal za OF na terenu, in to javno, kar ljudem ni ostalo skrito, je bilo treba misliti tudi na varnost vsaj dotle, dokler sem bil doma. Že kar čudno se mi je zdelo, da so me Nemci še vedno pustili pri miru! To še posebno zaradi tega, ker sta bila oče in brat že zaprta, v jeseniški železarni pa me je okupatorjev sodelavec Lukanc tudi že opozoril, naj ne počnem tega, kar počnem. Morda me je samo strašil in ni vedel nič konkretnega, za kar sem se imel zahvaliti sreči in posluhu, da so bili ljudje, na katere sem se obračal, dobri in zanesljivi. Toda, zdaj se nisem smel več zanašati na srečo, kajti nekaj dni pred začetkom upora nisem šel več na delo. To sem pokrtil tako, da sem »zbolel«. Na Jesenice nisem šel več, da bi se tam še s kom posvetoval, kako in kaj, saj sem dobival navodila iz bohinjske strani. Zato sem kar na Bledu šel k dr. Češarku, ki me je pregledal že po nekaj besedah, čeprav sem pred njim mislil bolezen simulirati. Zdravnik je

bil, ne da bi si jaz mislil, na naši strani. Tako me je sprejel v bolniški stalež in jaz sem to sporočil s potrdilom na Jesenice.

*

Iz moje vasi in s Poljšice sta bila v vodstvu teh priprav tudi dva legalca: Franc Rozman in Ivana Mohorič. Zdaj, ko smo se tako zbrali iz vseh bližnjih vasi pod Pokljuko, je bilo jasno, da vsa zadeva res ni več majhna. Tam nas je bilo čez sto. S tovariši sem prinesel pet pušk in tudi sebi sem priskrbel manliherico. Naglo smo se zvrstili v kolono, ki se je napotila po poti, ki drži na obronke Pokljuke, potem pa še naprej v osrčje gozdov. Tisti, ki nas je vodil tja gor, se še ni pokazal. Vse je bilo nekako skrivnostno. Sneg je škripal pod nogami in nekaj časa ni bilo slišati drugega kot stopinje. Ko pa smo se pomaknili više v gozd, so se naši glasovi sprostili in slišale so se celo hudomušne pripombe.

Če bi to dolgo kolono kdo mogel opazovati od daleč, bi prej mislil, da gredo v hosto drvarji, ne pa uporniki, kajti le malo jih je imelo orožje; in še to je bilo različnega izvora: vse od kratkih »ravbšičarskih« krepel do dvocevov in vojaških pušk.

Hodili smo kakšno poldrugo uro, ko so se pred nami znašli, kakor bi zrasli iz tal, tisti, ki

so nas poklicali sem gor! Sicer jih je bilo malo, a ti stari partizani, o katerih je vsa okolica tajinstveno šepetala, da so med gošarji že od poletja, so nam pomenili desetkrat in stokrat večjo moč, kakor so jo resnično predstavljali. Zadihani smo se ustavili in se zgrnili okrog partizanov. Ta kraj, ki se imenuje Na križih, je strmo nad Bohinjsko Belo.

Srečanje s temi preizkušenimi borci, ki so v naših očeh toliko pomenili, je bilo več kot pristržno. Tudi jaz sem jih pozdravljaj, poznal sem vse po vrsti. Največji, oblečen v belo haljo, je bil Stane Bokal z Jesenic, očitno glavni med njimi. Bil je ves opasan z raznimi pasovi kot pravi vojskovodja. Potem sva si stresla roki s Francem Benigarjem-Gabrinom, s starim znancem iz jeseniške kotlarne. Molčeči in temnopolti Lojze Knaflič je bil Blejčan, sošolec iz obrtne šole, za katerega se mi je zdelo, da je postal naš vodnik. Srečali smo tudi Stanka Kocjančiča-Marjana iz Gorij in sodelavca iz tovarne. Andreja Žvana-Borisa ni bilo še med njimi, ta se je pokazal pozneje. Eden izmed njih je bil še Franc Žemva iz Gorij oziroma z Bleda. Precejšen del navzočih se je že prej sestajal s temi ljudmi, večina pa jih je videla prvič. Zato so bili še zanimivejši, še bolj legendarni in okrog njih se je nabral cel grozd ljudi. Vprašanjem ni hotelo biti konca...

PRVI MITING

Ura je bila že okoli osmih. Tedaj se je na skalo nad potjo, kjer se je potem začel bukov gozd, povzpela visoka postava v belo oblečene-ga partizana.

Dal je znamenje z roko, ko da bi rad nekaj povedal.

»Tovariši!« je začel. Toda še ni bilo prave tišine. Še enkrat je ponovil:

»Tovariši, posluh. Preden gremo naprej, se bomo še nekaj pogovorili. A zdaj najprej pesem...«

Ob strani je stala tista peščica starih partizanov in preizkušala glasove. Stal sem blizu njih. Vodil jih je Gabrin, ki je imel visok in čist tenor. Potem je v tiho zimsko noč zadonela prelepa pesem. Vse je utihnilo.

»Nabrusimo kose, že klas dozoreva...«

Triglavska pesem je bila ubrana, besede jasne, in vsem je šla do živega. Pesem mi ni bila popolnoma neznana, toda tako, večglasno zapete še nisem slišal. Le kdaj! In tako se je godilo večini. Da bi kdo tedaj pomislil na harmoniko ali kak drug instrument, ni bilo potrebno! Le kako bi tedaj prenašal preglasno harmoniko! Zdaj nas je pesem čisto prevzela, kot še nikoli v življenju!

Tisti, ki je stal na skali, je bil Stane Bokal. V vojaški obleki, z belim zaščitnim zimskim ogrinjalom, velik, močan in odločen, je na vse napravil globok vtis. Ko je še med zadnjimi toni lepo zveneče pesmi dal znamenje, da bi rad govoril, smo se vsi obrnili tja. Tedaj je začel nekako takole:

»Morda se vam zdi čudno, da smo vas poklicali sedaj, ko se je začela zima. Toda, tovariši, ne mislite, da smo sami! Naša vojska se

po vsej državi tolče s sovražnikom, ki ga zdaj na Gorenškem ni veliko. Zlasti hudi boji so v Srbiji. Proti hitlerizmu vre povsod, v vseh deželah, ki so jih zasedli Nemci! In tudi v svojih vrstah imajo sovražnike, ki se jim bodo prej ali slej uprli. Zato moramo tudi mi udariti po njih. Vidite, koliko se nas je zbralo samo tu! Lahko si mislite, koliko jih bo šele drugod!

Ni vam treba pripovedovati, kaj vse Nemci počenjajo pri nas, saj to čutite sami! In poleg tega pripravljajo še veliko selitev, proti čemur se moramo upreti. Ali nam kaže kaj drugega, boljšega? Ali bomo čakali, da nas bodo razvozili po vsej Evropi in tu naselili svoje ljudi?!

In tako, vidite, je kljub zimi zdaj najugodnejši trenutek, da se upremo kakor en mož! Tudi v drugih krajih ne bodo držali križem rok!«

Bokalove besede so vžgale. Njegov govor so pretrgale besede:

»Tudi mi se strinjamo s tem! Tako je! Napravimo konec nemški tiraniji!«

Bokal je zadovoljno pogledal po poslušalcih in nadaljeval:

»...Kar vas je zdaj tu, ste torej za to, da z uporom ne čakamo! Kar nam manjka orožja, ga bomo dobili pri Nemcih!

Tovariši, kar nas je zdaj tu in kar se nam jih bo še priključilo — to je »Prešernov bataljon«. Prešernov zato, ker je bil naš pesnik že zdavnaj pevec svobode in boja!

In zdaj poslušajte, kajti čas je dragocen! Posebno nocoj!

V teh dneh se bodo dvignili tudi v okolici Jesenic, dvignili se bodo tudi po drugih krajih Gorenjske. Mi, naš bataljon pa bo osvobodil bohinjsko dolino in vse vasi tod okoli. Zato bomo šli čez Pokljuko, na Koprivniku in na Gorjušah bomo dobili še prirastek, potem pa se bomo spustili v Nomenj. Ustavili bomo jutranji vlak, ki vozi delavce v tovarno, zaprli bohinjsko dolino in potem krenili dalje. Tudi Bohinjci se pripravljajo. Počilo bo na več straneh hkrati!

Zdaj pa na pot, kajti do tedaj imamo le še osem ur!«

Njegove zadnje besede je že preglušila partizanska pesem, ki je govorila o iskrah upora... »Kovači smo in naša sila...«

Te besede in te pesmi so ohrabile vse in dale videz organiziranosti ter moči. Zato smo bili med navdušenim govorjenjem naglo v vrsti. Pod nogami je spet zaškripal sneg, ki smo ga komaj gazili. Bolj ko smo se spuščali v poključke gozdove, več ga je bilo. Obhajali so nas čudni občutki. Občutki ljudi, ki drže v rokah usodo doline in vseh Nemcev, ki nas nameravajo napasti! Toda vse to je bilo nekako nejasno in polno dvomov, kajti bili smo še neizkušeni, le redki oboroženi in še ti ne preveč zaupljivi v svoje pihalnike. A zdaj nas je zajel uporniški plaz — in šli smo, polni vere v vse tisto, kar nam je povedal Bokal, kar smo že prej nosili v svojih srcih. Zdaj je privrelo na dan. Vedeli smo, da moramo hiteti, če hočemo ustaviti bohinjski vlak.

Kljub mrazu smo se spotili in zadihali, vendar je bilo še vedno slišati kakšno vzpodbujajočo besedo.

»Zdaj ni hudič, da ne bi uspelo!« si je dajal duška ta ali oni, sosedge pa so mu pritrjevali.

Vendar pa je beseda vse bolj zamirala, kajti vsak je imel opravka s premagovanjem hoje, vsak je sem in tja pomislil na vse to, kar se je začelo. Včasih je temu ali onemu spodrsnilo, da se je zvalil v sneg, kar je razpoloženje samo izboljšalo. Sicer pa je bilo najteže prvim v koloni, ki so trgali snežno odejo. Le še tu in tam je bilo slišati kak dovtip, potem pa samo še sopenje utrujenih ljudi in drsanje nog. Mraz in napeta vznemirjenost sta ljudem zapirala usta.

Po nekaj urah se je več kot stoglava kolona kakor dolga kača priplazila do Mrzlega studenca, kjer je nekaj hiš in gozdarskih bajt. Marsikoga je misel vabila v prijetno toploto, a za kaj takega ni bilo časa. Sicer smo se pa tu, sredi Pokljuke, pomnožili...

FURMANI S SANMI

Počitek! A ne dolg. Ne zaradi časa in tudi zaradi mraza ne.

Skupina ljudi pa je imela še en popravek. Bil sem med njimi.

Tam, nekaj stran od poti, so bile furmanske bajte. Sredi temne in mrzle noči so bile brez vsake luči. Ko smo se jim približali, je bilo slišati samo hrzanje konj, ljudje pa so spali. V teh bajtah je bilo tedaj kakih trideset koprivniških in gorjuških furmanov, ki so s konji in volmi tam vozili les.

Komaj smo jih priklicali.

»Kdo je?« je bilo slišati zaspane glasove izza zamrznjenih oken.

»Slovenska vojska! Vstanite!« so pojasnjevali stari partizani.

Potem smo se zrinili med furmanske pogoje in Gabrin jim je naglo povedal, za kaj gre.

Tako sem prvič prisostvoval mobilizaciji in se pri tem zaradi tistih nekaj ur prednosti imel za dosti bolj izkušenega partizana, kakor so bili ti furmani, ki so se že začeli oblačiti.

»Če je tako, pa gremo še mi!« so godrnjali med obuvanjem, in prvi so že hiteli vpregati živino. Kazalo je, da so nekateri med njimi že čakali naš prihod.

To so pogledali ostali iz kolone, ko se je iz drevja pokazala ta »motorizacija«! Naš bataljon je porasel za svojih trideset mož, ki so bili zaradi trdega dela v gozdovih vajeni in utrjeni dosti bolj kot jaz ali meni podobni.

Tako se je okoli polnoči z Mrzlega studenca proti Koprivniku po slabo zgaženi poti razpočegnili živa kača ljudi in živali. Med škripajoče stopinje so je mešalo hropenje živine, ki je komaj zmagovala snežno pot.

Jaz sem komaj še opletal med kolono. Vse me je bolelo, vse mi je odpovedalo. Nahrbtnik me je žulil, puška mi je vlekla rame k tlom, kot bi tehtala najmanj dvajset kilogramov. In bil sem utrujen, utrujen in žejen.

Tomaž Godec, organizator bohinjske vstaje

Pred menoj je bil neki furman z volom in poprosil sem ga, če lahko odložim prtljago k njemu na sani. Odleglo mi je, ko sem to dal na rtiče. Puško sem pa že zmagoval, ko sem je prelagal z ramena na rame. Nekaj časa sem se celo peljal, a ko me je stresel mraz, je bilo spet prijetneje hoditi.

Končno smo se znašli na Koprivniku. Na Gorjuše, to tako raztegnjeno vas, nismo hodili. So raje Gorjušci prišli sami k nam.

Razsvetljena koprivniška okna so pričala, da vas ne spi. Tam je bilo živahno, kot bi bilo sredi dneva. Še več: z neke hiše je visela slovenska zastava, moške so prihajali z vseh strani, vmes je pozvanjalo orodje in orožje, ki pa ga je bilo žal še vedno malo. Na prvi pogled nas je moralo biti okoli tri sto. Ob pogledu na to vrvenje, na to množico pripravljenih mož in fantov, sem neopazno pozabljal na utrujenost. Vem to, da smo se urejevali v vrste; Bokal in ostali stari partizani, ki so se zaradi te množice kar zgubili med nami, pa so priganjali, da bi odšli čimprej. Zaradi pomanjkanja orožja sem tisto svojo manliherico ljubosumno čuval na nevajenih ramenih, in četudi me je že primerno ožulila, je nisem nameraval odstopiti nikomur.

Končno so nas razdelili tako, da smo bili oboroženci v eni, ostali pa v drugi skupini. A teh je bilo skoraj desetkrat več. Zaradi priprav in zgodnjega vlaka smo bili že pozni.

Zdaj smo se začeli spuščati proti dolini, proti Nomenju. Hodili smo po neki grapi in vmes je spet padla kakšna šaljiva. Vendar sta bila govorjenje in smeh pridušena. Pogum pa je rasel. Kdo bi zdaj dvomil, da nameravani načrti ne bodo uspeli?! Skrbelo nas je edino to, da ne bomo prišli prepozno!

V dolino smo se spuščali kot nevaren plaz, ki ga nihče ne more videti in bo presenetil vse, tako, da bodo omrtvičeno gledali, od kod taka moč!

V NOMENJU

Znašli smo se na trdni in zmrznjeni cesti. Nomenj ni spal. To so pričali ozki pramenčki svetlobe, ki so ob zavesah silili ven. Na vasi so večkrat zaškripale duri in skozi pridverja se je pomaknila senca moža, oboroženega s sekiro ali cepinom, za hip postala na oglu, potem pa se izgubila v temi ali pa se pomešala v našo kolono.

Ko smo prišli iz tiste strme grape, nas je že čakal velik človek košatih brk, ki pa ga zaradi teme še nisem mogel prepoznati. Bil je bolj vojaško oblečen, s kapo na glavi in oborožen. Takoj je stopil na naše čelo in nas vodil v spodnji konec vasi. Le kdo naj bi bil to?

Takrat smo od Save sem že slišali podiranje smrek, ki so padale čez cesto, da bi zaprle prihod morebitnim nemškim tankom. Pri mostu pa so pele žage, ki so podžagovale stebre. Tudi udarci sekir so peli vmes. Torej — Bokal ni lagal, ko je pravil, da se pripravljajo tudi Bohinjci?! Naša vojska je v hipu preplavila ves Nomenj.

A morali smo hiteti, čeravno sem v nogah in po vsem telesu čutil naporno hojo te vznemirljive noči.

Sredi vasi je nekdo, ogrnjen v temno peletino in s širokokrajnim klobukom na glavi, motril mimoidoče; polglasno je štel ljudi in puške. Čeravno sem bil utrujen, sem bil vendarle radoveden, kdo je ta velikan. Takrat se je obrnil tako, da sem ga prepoznal: bil je Stane Žagar mlajši, voditelj gorenjske mladine, s katerim sva se poznala že prej. Zelo sva se razveselila drug drugega, a on je to pokazal dosti laže, ker je bil že utrujen partizan, jaz pa sem bil od celonočne hoje ves preč.

»Pozneje, ko opravimo, se bova videla in pogovorila kaj več,« je rekel, ker se je mudilo.

A se nisva več.

Če je kolona zastala le za hip, je tisti brkač priganjal:

»Hitreje, hitreje! Kmalu bo dan!«

Na koncu vasi smo se malo zaustavili. Razdvojili so tiste, ki niso imeli orožja, od nas oborožencev. Potem smo spet pohiteli malo naprej. Brkač nas je zapeljal nad cesto k hiši, kjer je danes le še beden ostanek zidov, in nas začel razvrščati. Šele zdaj ga je bilo mogoče spoznati: ta komandir je bil star partizan in

znan smučarski prvak iz Bohinja — Tomaž Godec. Razmeščal nas je v dve vrsti, a s puškami nas je bilo le okoli trideset; ostalih nekaj je bilo že zaposlenih. Neprimerno več je bilo tistih brez orožja. Šteli smo se, nekaj urejevali in čakali...

Vmes nam je vedno smehljajoči se Tomaž pripovedoval, da so po bohinjskih vaseh pripravljani skoraj vsi za orožje sposobni in zanesljivi ljudje in da čakajo samo še znamenja, ki naj bi prišlo iz Nomenja. Zadnje dni je Tomaž prehodil vse bohinjske vasi in je še prejšnji dan v Šturmovi gostilni v Bistrici imel sestanek z zaupniki. Bohinjci naj bi takrat kakor mi v Nomenju začeli napadati žandarje, zasedati urade in prodirati naprej, da bi se končno združili z nami. Bil je prepričan, da tako pripravljen upor ne more spodleteti!

A kdo je tedaj vedel, da je na delu tudi izdaja...

PRESENEČENJE

Telefonske žice so bile porezane...

Pri mostu so še vedno pele žage, komandirji so razporejali ljudi in določali naloge, ki naj bi jih imeli ob prihodu vlaka iz Bohinja, ko se je na drugi strani vasi, iz smeri Bistrice, nekaj zasvetilo...

»Kaj je to znak Bohinjcev?«

Spet se je pobliskalo, zdaj že bliže in močnejše.

Kamioni? Kakšni, čigavi? Kdaj naj bi šli v Bohinj?

Vse je bilo presenečeno, ko je že počilo! Takoj zatem še enkrat — in potem je zapela strojnica.

Tam, kjer se je pokazal nemški avto, se je prvi znašel Marjan, ki je, četudi presenečen — vsi smo računali, da v Bohinju ni kakega večjega števila Nemcev — takoj užgal. V odgovor se je z dveh avto-blind začelo bliskati in pokati, da je med nami nastala zmeda! Namesto vlaka, ki je moral biti že blizu, naenkrat napadajoči Nemci!

Nihče ni vedel, da je prejšnji večer prišla v Bohinj močnejša nemška enota, ki naj bi razgnala tamkajšnje sestankarje in priprave za upor! Kako se je le moglo to zgoditi, ko je skoraj ves Bohinj sodeloval pri nameravanem uporju?

Mitraljez, ki smo ga imeli mi, je bil edini, pa še ta je bil pokvarjen. Na kaj takega, na tako presenečenje nismo bili pripravljeni, in vse je kazalo, da tudi Bohinjci iz ostalih vasi niso začeli. Kmalu se je pokazalo, da je nekdo po kdo ve kakšnem nagibu in naročilu napregel konja in s sanmi tekal od vasi do vasi ter sporočal:

»Tomaž je naročil, da vstaje ne bo! Razidite se!«

Toda Tomaž ni naročil nič takega in zato smo se tedaj pod njegovim vodstvom začeli umikati po strmini nazaj v smeri Gorjuš in Koprivnika. Vmes je ropotalo in nazaj je tudi padel kak naš strel. Zato pa so bili nemški dosti gostejši.

Umikali smo se kakšno uro in se oddaljevali težkih src od cilja. Lovile so nas krogle in žvižgale okoli nas, ki smo skoraj vsi preživljali prvi ognjeni krst. Škoda, da ni bilo takrat med nami več starih partizanov, kajti spominjam se, kako so nas pomirjali taki kot Tomaž ali Lojze Knaflič:

»Ne bojte se! Saj le redka zadene!«

Da bi to dokazala, se nista niti pripogibala, če je zažvižgalo okoli njiju.

Imel sem le kakšnih deset nabojev. Tudi z drugimi ni bilo nič bolje. Kaj bi jih kar na slepo spuščal v zrak! Saj tudi Tomaž, ki je bil komandir čete in Knaflič, naš vodnik, nista tega več zahtevala...

Ko je pokanje prenehalo, je bilo kmalu slišati ropot vlaka in blizg lokomotive. Vlak je nemoteno pripeljal v Nomenj — in nato — tudi nemoteno, dalje proti Jesenicam. Tako so bili razočarani tudi tisti Bohinjci, ki so se peljali na »šiht« in ki naj bi jih mi v Nomenju vzeli medse. Izdaje je bil kriv Avgust Dijak s Koprivnika...

Mi smo se potem razdelili na več skupin, večina se je pa vrnila domov.

Pod nami se je začelo kaditi...

V Nomenju so požigali. Zagorelo je pet poslopij. V gorečo Ažmanovo hišo so vrgli dva fanta s Koprivnika, vanju so tudi streljali. Vasičani niso smeli gasiti in reševati, kar je bilo v poslopjih. Nemci so vse zastražili.

OB SAVI DOLINKI

Kako pa je bilo medtem na Dovjem, v Mojstrani in na Jesenicah?

To skupinico starih partizanov je vodil Polde Stražišar. Takoj so vzpostavili zvezo z zaupniki in se tako kot v Bohinju in v Gorjah začeli pripravljati na upor! Na množičen upor!

Najprej so pristopili delavci, zaposleni v jeseniški tovarni. Nemci sami priznavajo, da jih je tiste dni manjkalo okoli 140.

Polde Stražišar je zbral že za celo četo ljudi. Bilo jih je okoli 150, doma z Jesenic in Žirovnice. Odpeljal jih je na Cimpkov rovt nad Potoki ob vznožju Karavank, kjer so se pripravljali, da bodo udarili tudi oni. A tudi ta skupina je bila skoraj brez orožja. Dobili so ga šele pri presenečenih Nemcih!

Ivan Vovk in Franc Konobelj pa sta bila poslana na Dovje. Že ta zamisel jasno kaže načrt upora, široko področje, ki naj bi ga zajel, in kraje, ki naj bi jih osvobodili: okolico Jesenic, Zgornjo Savsko dolino, Bohinj, okolico Bleda in Gorje s Pokljuko in Možakljo!

Vse je šlo naglo in vse več delovnih mest v Železarni je bilo tiste dni praznih. Delavcem so se pridružili še bajtarji in ostali vaški ljudje, ki jih je potegnilo za seboj uporniško vrenje, katerega so zanetili tisti redki stari partizani!

Na Dovjem in v Mojstrani je bila tedaj ustanovljena »Triglavska četa«, ki je štela nad 100 ljudi. Postavljeno je bilo četno poveljstvo: komandir je bil dr. Miha Potočnik, komisar pa Anton Hlebanja. Dejansko pa so tamkajšnji upor vodili Ivan Vovk, Franc Konobelj in dov-

ški komunist Jaka Rabič, ki je vneto pripravljajl teren.

Pri Rabiču na Dovjem je tedaj vrelo kakor v pravem štabu. Načrtovali so, da bodo ustavili cestni in železniški promet, da bodo napadli vojaško postojanko v Mojstrani in razorožili žandarje na Dovjem. Tako bi zagotovili varnost in dobili orožje!

S tem se je začelo tudi tam.

Zajeli so tri orožnike, jih razorožili in dobili celo brzostrelko, tako zaželeno in dragoceno orožje!

Drugi so delali poseke, rezali telefonske žice, žagali mostove. Ljudje so bili v ognju upora.

Potem so se odpravili v Mojstrano, da bi napadli graničarsko karavlo.

Vse to je bilo 17. decembra zvečer. Uporniki so bili obveščeni, da v vojašnici ni veliko vojakov in da bodo poleg tega še presenečeni. A ko so navalili na poslopje in zahtevali vdajo, so jih Nemci sprejeli z ognjem! Kazalo je, kot bi ti že čakali nekaj podobnega! Po krajši bitki je bil zadet eden izmed Nemcev, na dvorišču pa je obležal vodja te skupine, 25-letni Lojze Rabič z Dovjega, Jakov brat.

Bližalo se je jutro in uporniki so se umaknili v hribe. Čez sto mož in fantov je šlo v rovte, doma so večinoma ostali le starci, ženske in otroci.

Nemci so zdaj začeli vabiti ljudi nazaj z lepimi obljubami, da se nikomur ne bo zgodilo nič hudega, a hkrati so tudi grozili, da bodo požgali vse, če ne vrnejo zajetih orožnikov in če se ne vrnejo tudi oni.

Ljudje so začeli omahovati in odhajati v dolino.

Toda Nemci svojih obljub niso držali...

NEMCI REAGIRAJO

Po vsej pokrajini so brneli telefoni, Nemci so zbirali svoje sile in napravili vse, da bi ustavili in razbili uporniški val. Kako zelo so

JOŽE ŠMIT

Ob tabornem ognju

*Trudni ob tabornem ognju sedimo.
Lahek je dim, ki med jelke se vije,
mehka je misel, ki z njo govorimo,
zadaj za gozdi spe domačije.*

*Boj je polegel in kri se je stekla,
voda pod nami spokojno šumi,
zvezda topló je z neba zažarela,
vso noč bo bdela nad našimi sni.*

*V mah bomo legli ko včasih doma.
Budna je zvezda in budni stražarji.
Zadnja bo trudnost iz udov prešla,
močni se dvignemo zopet ob zarji.*

bili zaskrbljeni, lahko posnamemo iz nekaterih njihovih dokumentov.

Komandant orožniškega okrožja Radovljica že 17. decembra 1941 daje navodila orožniškim postajam v Kranjski gori, na Dovjem, v Zgor-njih Gorjah, na Bohinjski Beli, v Srednji vasi, v Breznici, v Podnartu, na Brezjah in v Be-gunjah, da varnostne razmere trenutno zanje niso ugodne. Zato naj začasno zapuste najbolj ogrožene orožniške postaje in naj se v zvezi s tem zberejo le v večjih krajih: na Jesenicah, na Bledu, v Bohinjski Bistrici, v Radovljici in v Podbrezjah.

S seboj naj odpeljejo vse, kar je količakaj vrednega in bi lahko služilo upornikom.

Svojci orožnikov in tisti, ki so se šele pre-selili v ta predel, naj te kraje nemudoma za-puste...

Orožniki naj bodo dobro zavarovani, da la-hko vsak trenutek uspešno odbijejo napade upornikov.

...vsi orožniki, naj tudi prenočujejo na orožniških postajah...

Ta preplah je sledil uporniškemu vrenju v obeh dolinah Save in v njeni okolici. Zlasti važne so bile za varnostne organe nemških oku-pacijskih oblasti vse te mere zaradi pričakova-nega prihoda naslednika krvnika Kutschere dr. Fritza Rainerja, ki je bil postavljen za no-vega »gauleiterja«. Ta je 18. decembra tudi prišel in njegov prvi govor je bil govor na po-grebu v Rovtah 47 padlih policistov, ki so jih ta dan pokopali v Kranju.

Še bolj zgovorno pa je navodilo komandan-ta varnostnih enot Južne Koroške, orožniškega polkovnika Handla, datirano z 22. decembrom 1941:

IVAN MINATTI

Svidenje

*Ko bom nekoč prišel domov,
sklenila boš roke in zajokala:
»Joj, bil si še otrok, ko sem ti dala
s seboj na pot svoj blagoslov.*

*Zdaj komaj da te še spoznam.
Saj si cel mož! Kako širok si v rame!
Ti moj, ti je bilo hudo brez mame,
v trenutkih, ko si bil ves sam?«*

*Tako boš rekla vsa v solzah.
A jaz te prav narahlo bom pobožal,
kot včasih svojo puško sem v gorah:*

*»Ne, mama! Saj sem srečal mater tisoč,
kot ti upognjenih od bolečin,
in vsaka mi je, ko da sem njen sin,*

če kruha ne, besedo toplo dala.«

— V zadnjem tednu se je na tukajšnjem ozemlju začelo dobro organizirano, bliskovito uporniško gibanje. V zvezi s tem je bilo priča-kovati, da bodo tukajšnji policijski organi pri-merno seznanili svoje podrejene s položajem in da bodo ukrenili vse potrebno za zavarovanje sebe in svojih postaj.

...precej postaj je ostalo brez zveze, zaradi česar je položaj ostal nejasen...

...banditi so na Dovjem ujeli vse tri žan-darje, ne da bi se mogli kakorkoli braniti... Tem orožnikom so pobrali orožje, med drugim tudi 1 MP, suknje, pisalni stroj itd.

...Glede na vse to opozarjam policijske or-gane na varnostne ukrepe. Banditi imajo na-men napadati orožniške postaje in tako priti do orožja ter ostalega, kakor se je to zadnje dni zgodilo v Poljanski dolini... ko so banditi, pre-oblečeni v orožniške uniforme s prevaro po-skušali osvoboditi zapornike škofjeloških za-porov...

Zlasti velika previdnost je potrebna po-noči...

POUK IN REZULTATI

Nemci so se torej tega »bliskovitega in dobro organiziranega uporniškega gibanja« hudo pre-stašili. Vendar je ta množičnost upora kmalu splahnela. Za vse to je več vzrokov:

Nedvomno je k temu veliko pripomogla iz-daja v Bohinju, kot tudi prijazne in vabljuje besede upornikom nad Dovjani, ki so se znašli sredi zime, ne da bi šlo ostalo naprej tako naglo, kot so nekateri mislili. Zaradi intervencij uporniki niso prišli do orožja.

Po vsem tem so Nemci aretirali okoli 200 ljudi, obdolženih, da so sodelovali pri vstaji. To so bili uporniki iz Bohinja, predvsem iz No-menja, z Jesenic in okolice, iz Gorij ter z Dov-jega in iz Mojstrane. Nekaj izmed teh so ustre-lili med talci, večino pa so odpravili v tabori-šča, od koder se jih čez trideset ni več vrnilo.

Na Gorenjskem so tedaj računali, da je okoli 2000 »Folksdojčercjev«, ki so bili zanesljivi ge-stapovski zaupniki. Iz nemških dokumentov je tudi razvidno, da so pomagali izdajati vse, kar so vedeli v zvezi z decembrsko vstajo.

Nedvomno pa je ob hitrih in močnih nem-ških protitudarih prišla do izraza maloštevilnost starih, že v bojih preizkušenih partizanov, saj je bilo v obeh dolinah in v tej okolici tedaj le desetorica takih borcev, ki so celo za organiza-torje le stežka zadoščali. Tako se ogromna mno-žica neoboroženih in neizkušenih ljudi, sicer pripravljenih na upor, ni mogla opreti na jedro starih borcev, k čemer je po svoje pripomogla še huda zima. Da je tako, vidimo, če primerja-mo gibanje v tem koncu Gorenjske s poljan-sko vstajo, kjer je bil jedro stoglavi Cankarjev bataljon. A kljub temu so po nemških udarcih stotine neoboroženih ljudi tudi odhajale domov. In to iz istih razlogov, kot je rečeno tu.

Ne glede na vse to, pa so ti dogodki močno prizadeli nemške načrte o preseljevanju in pri-ključevanju Gorenjske k »Velikemu Rajhu«.

Bilo je 12. decembra 1941

DNE 10. decembra 1941 je taboril Cankarjev bataljon na Mohorju. Nemci so zvedeli zanj in ga skušali napasti. Stražar je pravočasno opazil, da se bliža taborišču kolona in obvestil štab. Partizani so postavili zasedo. Toda Nemci so prišli po stražarjevi sledi in z njimi se je udarilo samo krilo zasede. Partizani so se morali umakniti. Noč med 10. in 11. decembrom so prebili na poti. Med Selcami in Dolenjo vasjo so se udarili z nemško patruljo, kar se je zgodilo blizu polnoči. Pri tem so izgubili vola, ki so ga dobili pri kroparskem župniku. Patrulja se je vrnila po vola in ga našla.

Naslednji dan, 11. decembra, so se nastanili pri nekem kmetu nad Stirpnikom. Zaradi obvestila, da so prišli Nemci v Luše, so se popoldne premaknili v gozd. Zvečer istega dne pa so odšli h kmetu Debeljaku v Rovtah, kjer se je bataljon nastanil v velikem skednju. Nekaj partizanov je spalo v hlevu pod skednjem, štab bataljona pa v hiši. Del bataljona je prišel k Debeljaku šele proti jutru, dvanajstčlanska patrulja pa je že ponoči odšla v Selško dolino. Tako je bilo v bataljonu približno 70 partizanov, razdeljenih v dve četi, Jelovško in Jeseniško. Od teh jih je bilo kakih 30 oboroženih z lovskimi puškami in drugim orož-

jem. Imeli so tri puškomitraljeze. Zjutraj je štab postavil izvidnico v okrogli lini pod slemenom Debeljakovega skednja. Izvidnik je imel tudi daljnogled. Medtem so kuharji začeli kuhati kosilo. Vol, ki so ga prignali s seboj in ubili je visel med skedenjskimi vrati.

Okoli devetih je izvidnik sporočil, da gredo po cesti od vasi Zapreval proti Rovtam Nemci. Naštel je 52 mož. Kolona se je premikala v velikih razmakih, s predhodnico in zaščitnico. S seboj so imeli tudi tri dresirane pse. Kmalu potem, ko je kolona pustila za seboj Zapreval, sta se dva Nemca iz neznanega razloga vrnila. Pot je torej nadaljevalo samo 50 Nemcev.

Da bi bilo bralcu, ki še ni bil v Rovtah, jasno, kako je bilo tam dne 12. decembra, naj na kratko opišem okolico. Vas leži na nadmorski višini 1100 metrov, ob vojaški cesti, ki jo je zgradila bivša jugoslovanska vojska tik pred II. svetovno vojno. Ta cesta pelje od ceste Škofja Loka—Žiri, od katere se odcepi nedaleč od Škofje Loke, proti Blegašu. Skrajna je zelo strma in drži skozi goste gozdove. Nato se spet začne spuščati. Od Zapreval do Rovt je speljana po strmih, golih pobočjih v obliki podkve. Le-tam, kjer je krivina, je manjši smrekov gozd.

Decembra 1941 je bilo v teh krajih skoraj meter snega. Ker je cesta speljana v višini Rovt, je stražar Nemce zlahka že od daleč opazil in celo natančno preštel.

Vas je raztresena po obronkih hribov. Na kraju spopada so tri hiše: Debeljakova, Grosova in Matevžetova. Okoli hiš so gospodarska poslopja. Cesta teče mimo naselja, tako do so vse tri hiše nekoliko nižje. Tik pod cesto je le Matevžova hiša. Od nje drži poševno proti gozdu v pobočje vsekane kolovoz. Če si zamišljamo na eni strani kraka podkve Rovte, na drugi pa Zapreval, drži kolovoz na zunanjo stran podkve in tvori v odnosu na cesto kót kakih 30 do 40 stopinj. Med obema krakoma podkve pa je globoka dolina s strmimi bregovi...

Takoj ko je štab zvedel, da se bližajo Nemci, je sklical naglo posvetovanje. Nekateri so bili za to, da se bataljon brez boja umakne, drugi so zahtevali, naj se organizira zaseda. Zmagali so drugi. Štab je ocenil, da bodo Nemci v Rovtah po preteku 30 do 45 minut, ker je poznal razdaljo, ki jo morajo prehoditi. Zaradi neporačenega terena pa je sklenil, da bodo partizani odšli v zasedo šele potem, ko bodo Nemci v gozdiču v pregibu podkve. S tem bi se izog-

nili nevarnosti, da bi jih Nemci opazili, ko bodo šli v zasedo.

Tako se je tudi zgodilo. Bolje oboroženi partizani — tisti, ki so imeli vojaško orožje — so pri Matevžetovi hiši prekoračili cesto in se po kolovozu povzpeli proti gozdu. Tonček Dežman, ki je bil mitraljezec v 1. vodu 1. čete, je tako zasedel položaj na skrajnem desnem krilu zasede. Komaj so se dobro razmestili in dogovorili, da udarijo, ko bodo Nemci vzdolž vse zasede, so se na ovinku že prikazali prvi vojaki. Še vedno so stopali v velikih razmakih in z orožjem v rokah.

Tedaj se je zgodilo nekaj, kar je partizanom precej pripomoglo k velikemu uspehu zasede. Neki partizan je stopil s poti v sneg. Pod nogami se mu je udrlo v prazen prostor pod vejami grma. Tam je imel svoje ležišče divji zajec. Splasena žival je stekla vzdolž partizanske zasede, skočila na cesto in jo ucvrla proti Nemcem. Ko jih je žival zagledala, je skočila v sneg in si obupno prizadevala, da bi ušla. Nemci so začeli na zajca ščuvati pse. Ko se je zajec začel v globokem snegu prekopicovati in se postavljati na zadnje noge, so se začeli sprednji Nemci smejati. Zadnji so pritisnili za njim, ker so bili radovedni, zakaj se smejejo in kaj gle-

dajo. Tako so se razmaki med Nemci zmanjšali, vojaki so se strnili v gručo. Psi, ki bi drugače zavohali partizansko zasedo in ki so jo mogoče tudi že, so renčali. Nemci so mislili, da renčijo zaradi zajca.

Takrat je tričlanska predhodnica Nemcev že prišla do Matevžetove hiše. Vodja je opazil partizana Jožeta Saksido, ki je bil blizu ceste in ni bil dobro skrit. Razširil je roke in tako dal znak, naj se kolona razprši v strelsko vrsto. Predhodnica je takoj skočila pod cesto in se skrila za hišni vogal. Takrat je zagrmelo...

V globokem snegu, na ozki, toda zgaženi cesti, so postali Nemci lahka tarča partizanskih strelcev. Tonček je z dolgim rafalom poškrbnil zadnji del kolone, ki je že plegla. Niti eden se ni več dvignil. Z drugim rafalom je izmed treh članov zaščitnice ubil mitraljezca in ranil pomočnika, tretji član zaščitnice pa je skočil pod cesto in začel bežati. Zaščitnica namreč še ni prispela okoli manjšega ovinka.

Ko je večina Nemcev obležala, so partizani na povelje jurišali. Pri tem pa je začela nanje streljati predhodnica. Eden izmed Nemcev je streljal izza vogala, druga dva pa sta mu podajala in polnila pu-

ške. Ta Nemec je ubil Saksido in ranil štiri druge partizane, med njimi tudi Jožeta Bizjaka-Jožco iz Begunj, ki je čez štiri dni zaradi te rane na Martin vrhu umrl.

Tri Nemce iz predhodnice je podrl Perko, hrust z veliko kučmo na glavi. Bil je oborožen samo s pištolo. Jurišal je okoli hiše in se približal Nemcem izza hrbtna. Na vogalu je najprej ubil prvega, drugega na hišnem pragu, tretji pa se je skril na podstrešje. Perko ga je zasledoval in se z njim spoprijel. V pištoli ni imel več nabojev, Nemec pa ne v puški. Nazadnje je po krajšem ruvanju Perko uspel Nemcu iztrgati izza pasu pištolo. S to pištolo ga je tudi ubil.

Eden izmed Nemcev je pobegnil pod cesto. Zasledovala sta ga Franc Biček in Perko. Nazadnje ga je ustrelil Biček. Pri njem sta našla puško, pištolo in precej nabojev za pištolo v dveh žepih na šrih policijske bluze. Vrnila sta se na cesto, kjer so ležali le mrljici. Biček jih je naštel 46. V zadnjih žepih bluz, za katere ostali partizani niso vedeli, je

Položaj Cankarjevega bataljona s spominskim obeležjem. V ozadju pot in rob hoste, od koder so partizani 12. decembra 1941 napadli Nemce

Mrtvi Nemci v Rovtih dne 13. decembra 1941. Sliko so našli pri padlem nemškem vojaku

našel še nekaj škatlic nabojev. V snegu pa je ležala češka brzostrelka.

Eno izmed brzostrelk je nekdo od partizanov zavrgel, češ da je to polomljena puška. Še nikoli ni namreč videl takšnega orožja. Šele Gregorčič ga je poučil, da je to sila uporabno orožje. Pač pa so partizani pobrali vse okvire. Pozneje si je Biček, ki je našel brzostrelko brez okvira, nekaj teh okvirov izprosil od drugih in jih napolnil z naboji, ki jih je našel.

En pes je bil zadet, dva pa so našli ob truplih vodičev še živa in ju zaklali. Pri tem pa so tudi izsledili ranjenega Nemca, ki se je skril pod mostič. Bil je ranjen v roko in nogo. Ko so pregledali njegovo puško, so opazili, da sploh ni streljal. Bolničar Janez iz Trojan ga je obvezal. Pri tem je Nemec preklinjal vojno in Hitlerja. Pustili so ga pri Matvetzovih.

Seveda so bili partizani zelo veseli uspeha. Takoj so odšli

proti Martin vrhu. Pol vola so vzeli s seboj, padlega Saksido pa so zakopali v gozdu nad cesto. Med Martin vrhom in Rovtami so zmetali vse lovske puške in drugo slabo orožje s ceste v sneg, tako da ni bilo sledov. Pozneje so to orožje pobrale patrulje. Saj so v Rovtah partizani zaplenili 38 pušk, nad 90 bomb, tri brzostrelke (Gregorčič, Biček, Benedič), 12 pištol ter tri »zbrojevke«. Zdaj je bil bataljon dobro oborožen in je ostalo celo nekaj rezervnega orožja.

Nemci so na zasedo v Rovtah silno reagirali. Še istega dne zvečer je več tisoč vojakov obkolilo vse področje in udarilo na Rovte. Mrliče so naslednji dan zvozili s sanmi v dolino. Zanimivo pa je, da niso nad domačini izvajali nobenih represalij. Morda zaradi tega, ker so partizani obvezali ranjenca in ga pustili v oskrbo domačinom. Neki ranjeni Nemec se je skril v Grosov kozolec in se prikazal

še zvečer, ko je zaslišal v bližini nemško govorico.

Od petdesetih policistov iz 181. policijskega rezervnega bataljona, ki so naleteli na zasedo v Rovtah, jih je torej padlo 47, dva sta bila ranjena (enega so partizani sami spustili, eden pa se je skril). Le en vojak je pribežal v Luše brez orožja, pasu, čepice in bluze ter sporočil o katastrofi svoje enote. Nemška poročila (Glej Zbornik dokumentov, knjiga VI, 1. del) navajajo, da je padlo tokrat 44 Nemcev, 7 da je bilo ranjenih, eden da je ušel, kar je očitna pomota.

Blesteča partizanska zmaga v zasedi pri Rovtah je silno dvignila moralo gorenjskih partizanov, ki so tako prišli do dragocenega orožja in s tem dokazali, da so postali udarna sila, sposobna zadajati okupatorju hude izgube. Zaseda sama pa je klasičen primer »totalne« zasede.

(Po podatkih Tončka Dežmana in Franca Bička napisal M. P.)

Koliko jih je padlo v Ložu?

V muzeju ljudske revolucije v Ložu, ki je bil svečano odprt 19. X. t. l. ob proslavi 20. obletnice vstaje na Notranjskem oziroma ob 20. obletnici partizanskega napada na Lož, je med drugimi vzbudil našo pozornost dokument, ki ga dotlej nismo zasledili v nobenem muzeju. To je fotokopija napisa, ki so ga l. 1941 vpraskali italijanski vojaki na podstrešno steno Svetove hiše v Ložu. Zgoraj je križ in ob njem stavek »Verso l'Italia«, pod njim pa datum 19. X. 1941 in šest italijanskih imen.

Kaj nam pove ta napis?

»Verso l'Italia« se pravi po naše »proti Italiji« ali »v Italijo«. Datum, ki je spodaj označen, je datum partizanskega napada na Lož. In če upoštevamo križ, pridemo do zaključka, da so italijanski vojaki, ki so bili nameščeni v Svetovi hiši, vpraskali ta napis v spomin svojim šestim sobojevnikom, ki so jih 19. X. 1941 podrle partizanske krogle. Niso sicer odkrito napisa-

li, da so ti sobojevniki padli, toda vedeti moramo, da so takrat okupatorji vozili vse svoje padle v Italijo in jih tam pokopavali. Zato torej stavek »Verso l'Italia«.

Ob tem napisu se nam poraja vprašanje, koliko sovražnikov je padlo ob partizanskem napadu na Lož 19. oktobra 1941. Na razstavi ob 40. obletnici Komunistične partije, ki so jo priredili l. 1959 v Starem trgu pri Ložu, je bilo napisano, da jih je padlo 50, kar je po vsej verjetnosti pretirano. Franc Kelvišar-Fiki, udeleženec napada na Lož, navaja v svojih spominih, da jih je padlo kakšnih 25. Domačini so različnega mnenja: eni trdijo, da jih je padlo okrog 50, drugi navajajo številko 35, večina pa jih pravi, da so takrat odpeljali Italijani iz Loža kakšnih 30 mrtvih.

In še en podatek, ki je naveden v nedavnem Pregledu važnih dogodkov l. 1941: da sta bila na italijanski strani 2 težko ranjena in 16 lahko

ranjenih. Padel ni torej nobeden.

Navedeni podatek izvira bržčas iz poročil okupatorjev. Italijanske komande so v poročilih skrbno prikrivale svoje izgube; resnico so si upale povedati le v najzaupnejših poročilih, ki so jih brali redki vojaški in politični funkcionarji. To nam potrjuje nešteto primerjav uradnih italijanskih poročil s partizanskimi poročili, ki so bila sestavljena po natančno ugotovljenem dejanskem stanju. Italijanska poročila ne navajajo niti polovice izgub, ki so jih utrpeli njihove enote v posameznih bojih.

Da so bile sovražnikove izgube večje, kot navajajo uradna poročila sovražnih komand, nam prepričljivo dokazuje tudi prej navedeni napis, ki so ga vpraskali na steno sami italijanski vojaki. Ta napis pa nedvomno velja samo tistim padlim Italijanom, ki so bili nameščeni v Svetovi hiši. Posadka je bila namreč nameščena v več hišah — in prav gotovo so Italijani utrpeli človeške izgube tudi drugod, ne samo v Svetovi hiši.

Nekateri očitvidci pravijo, da so Italijani 19. X. 1941 naložili na kamione okrog 30 mrtvih. Če upoštevamo prej navedena dejstva, jim lahko brez skrbi bolj verjamemo kot italijanskim uradnim poročilom. Upoštevati pa moramo tudi izjave italijanskih vojakov, ki so po napadu govorili, da »sono trenta morti«, da je padlo 30 njihovih sobojevnikov. S.

S proslave 20 obletnice ljudske revolucije na Notranjskem in napada na Lož: Trinajst preživelih borcev, ki so se 19. oktobra 1941 udeležili napada na Lož. V sredini stoji takratni komisar 1. polbataljona Krimskega bataljona Ante Novak

»ZAUPANJE MNOŽIC V PARTIJO, DA MORE USPEŠNO VRŠITI SVOJO NALOGO, NI PRIŠLO SAMO OD SEBE. MNOŽICE SO SE MORALE PREPRIČATI, DA SE NAPOVEDI IN OPOZARJANJA PARTIJE URESNIČUJEJO, DA JE V USODNI STVARNOSTI, V KATERI SE JE SLOVENSKI NAROD ZNAŠEL SKUPAJ Z OSTALIMI NARODI JUGOSLAVIJE, EDINI MOŽNI IZHOD — POT OBOROŽENE BORBE.«

Miha Marinko

ROMAN IN ZGODOVINA

PO PRVIH knjigah Kranjčevega velikega romana »Za svetlimi obzorji« smo segli v upanju, da se nam končno obeta naša »Vojna in mir« ali vsaj naši »Križarji«. In vendar — mogoče dobra storija, toda v zgodovinsko-dvomljivem in deloma napačnem okviru. Zares škoda, da ni prebral rokopisa poznavalec naše osvobodilne vojne. Vsa kritika je šla doslej molče mimo teh pomanjkljivosti in prezrla celo psihološko nemogoče pojave, ki jemljejo zgodovinskemu romanu težo dokumentarnosti in verjetnosti. Naj opozorim vsaj na nekatera kritična mesta.

Podmolci se po polomu v aprilu 1941 vračajo z bojišč z izjavami, da »Jugoslavije ne bo treba braniti, ker jo bo branila Italija.« (158.) Žele si Italijanov. Toda krvavi aprilski nemiri v Trebnjem in Sentjerneju proti prihodu Italijanov, množične procesije Dolenjcev in Belokranjcev z zastavami k Nemcem v Brežice in Belo cerkev, terjanje nemškega orožja proti Italijanom — vse to priča, da se staro protilaško razpoloženje dolenjskega kmeta ni do zadnje vojne v ničemer spremenilo od takrat, ko so Trnovci nagnali iz krčme Jurčičevega političnega agitatorja Jerebico, ko se je zavzel za Italijane. Zaradi posebnega Kranjčevega gledanja se pritiho taji belogardizem pozneje na oder zgodovine brez vseh znanih kriz v mišljenju našega človeka.

Staro razpoloženje proti Italijanom še iz avstrijsko-laških vojn (netile so ga že Bleiweisove Novice) je dobro videti v prvotnem odporu proti beli gardi, ki sta ga z vsem zlorabljanjem vere in nasiljem komaj strla Italijan in naš klerikalizem. Teh stvari zgodovinski roman ne bi smel prezreti. Iz Ljubljane za kvas poslani »Štajerski bataljon« kljub vsem zvijačam več kot tri mesece ne more nikamor giniti. Šele 8. avgusta 1942, ko štejejo samo Gorjanci že več kot 300 partizanskih resničnih prostovoljcev in še naprej naglo rastejo, ustrašuje kapetan Janko Debeljak, stoječ ob dveh italijanskih častnikih pod sliko kralja Petra II., z grožnjami z interniranjem prvih 28 jetnikov iz novomeške ječe. Od njih pa ne ostane nobeden dolgo v belih suknjah. V legijo so potem mobilizirale italijanske motorizirane kolone, ki love ljudi po poljih in domovih za izbiro: v internacijo ali v legijo. Poznejše nasilne metode nam je opisal na Suhorju zajeti kapetan Vasiljevič v znanih Dokumentih I. Te stvari nam lahko pojasnijo moralno slabost belih, ki ne morejo preživeti nobenega okupatorja.

Italija je kapitulirala 8., ne 9. septembra 1943 in so zato tudi vsi drugi datumi na strani 397 premaknjeni.

Visoki komisar Emilio Grazioli ni bil maršal (485), kot tudi njegov kasnejši naslednik dr. Giuseppe Lombrassa ne general (497).

Za primer kapitulacije so imele italijanske divizije povelje, z vsem orožjem se umakniti na stare italijanske meje in jih proti Slovencem braniti (488).

Šibka in močno popačena je zgodovinska slika italijanske kapitulacije v Novem mestu (555 sl.). Legisti, kljub vsem svojim znanim starim obetom, da bodo nekoč obračunali z Italijani, jih sploh niso poskusili razoroževati, kakor napačno beremo v romanu, pač pa takoj prvo noč frontovci, zjutraj 9. septembra pa že prvi vod partizanov, ki je ponoči brez odpora vdrl skozi obroč utrdb v gnezdo cele sovražnikove divizije. Italijanom se čez dan pridruži še tisoč legistov, ki prestrašeni beže od vseh strani v mesto. Navdušeni meščani sploh niso opazili njihovega letaka, da beli prevzemajo oblast in s smrtjo kaznujejo vsake zveze s partizani. Legistični voditelji, zbrani v Vebeltovi odvetniški pisarni, so bili prav tako brez glave kot njihova vojska, skrita v nekem skednju v Zabji vasi, medtem ko so Italijani po mestu zelo radi dvigali roke in so jim celo otroci odpenjali orožje. Italijani so belim izprosili dovoljenje, da smejo nemoteno oditi z njimi. Ko se 10. septembra legisti pod vodstvom Vuka Rupnika res umikajo z Italijani, Cigani in vojaškimi vlačugami iz mesta, meščani po Kandiji za njimi pljujejo, beli pa jim s pestmi obetajo maščevanje. (Ko se pozneje z Nemci vrnejo, izplačajo mesto z znanim pomorom.) Nekje pri Straži jih ne opozore na partizanske zasede njihovi obveščevalci, ampak neki italijanski častnik, ki belim tudi dobrohotno svetuje, naj beže rajši v drugo smer. Tudi ne more biti res, da bi neki na hitro zbrani partizanski prostovoljci lahko zagledali še vedno dobro oboroženo laško vojsko s tanki, avtoblindami in strojnici, se ustrašili in se razbežali; saj so morali Italijani prav vse težko orožje, topove, oklepnike in strojnice s kamioni in celo prtljivo pustili v Novem mestu. Partizani so jim pustili le puške, ki pa jih Italijani tudi niso daleč prinesli, ko so srečavali na begu druge partizane.

Na Turjaku omenjena 150-milimetrska havbica, ki je rušila stara turjaško trdnjavo, naj bi bila skoraj nova, ki je Italijani niso imeli kje uporabljati (665). V resnici je šlo za star trofejni avstrijski 149-milimetrski top iz prve svetovne vojne. Italijani so jih dobili poleti 1943 štiri v Novo mesto in jih za strah Slovencem razstavili na trgu. Če se prav spominjam, so nosili letnico izdelave 1917. Potem so jih postavljali na rob mesta, z velikim hrupom ustrelili, prestavili drugam in zopet ustrelili. Ko sem svojega stražarja vprašal, kaj to pomeni, mi je rekel, da hočejo ljudem pokazati, da topovi niso leseni in samo za strah, kot govore, ampak pravi.

O borovniškem viaduktu pravi avtor: »Ko so enainštiridesetega ob napadu sovražnika na Jugoslavijo skoraj vsi minirani mostovi zleteli v zrak, je tu izdajalcem uspelo, da je prišlo le do manjših poškodb.« (767.) Prav obratno: povsod drugod je banu Natlačenu uspelo preprečiti miniranje mostov in drugih, za sovražnika pomembnih objektov, kot je jeseniška tovarna (zelo je vojaško poveljstvo izdalo ukaz, Natlačena ustreliti), samo kapetan Pius Žužek je, kljub prošnjam Borovničanov, ki so se zbal škoda v vasi, dvignil viadukt v zrak. Že v aprilu ali maju je neki italijanski častnik na ulici stopil k Žužku, ki je bil že zopet civilni uradnik, mu čestital in dejal, da bo za viadukt gotovo odlikovan, če se kdaj vrne Jugoslavija. Pozneje so Žužka Nemci v Dachauu zaslišali najprej zavoljo borovniškega mostu. Branil se je, da je izvršil le svojo vojaško dolžnost. Nemec ga je klofutnil in mu očital, da je zrušil most na veliki petek 12. aprila že kot nemški ujetnik (ker so prejšnji dan ustaši oklicali NDH, vendar pa se je jugoslovanska vojska vdala v resnici šele 16. aprila). Poslal ga je v Mauthausen, kjer se je Žužek samo po naključju rešil smrti.

Zelo je škoda, da gre kočevski proces mimo nas samo z bledimi splošnimi frazami in da avtor zamudi veliko priložnost za slikovit prikaz izdajalskega kraljevega mihajlovičevstva. Saj se nam je ohranila vendar bogata zakladnica gradiva s prav literarnimi usodami. To bi kazalo toliko bolj, ker prehaja težišče pripovedovanja prav v teh poglavjih vse bolj na zgodovinski okvir in stopa fabula močno v ozadje.

Načrtov za veliko nemško ofenzivo v oktobru 1943 skoraj gotovo ni izdelal E. Rösener, ampak maršal Rommel. Oholi Hitlerjev ljubljeneec ne bi prenesel, da bi z njegovimi elitnimi oklepniškimi divizijami razpoglagal neki tuj policaj. Znano je, da se je Rommel pred ofenzivo res mudil v Zagrebu.

Pobeg jetnikov s kočevskega procesa (895) je zasnoval v resnici topliški kaplan Jakob Mavec, ki je sam zaklal stražarja. V Ljubljani je pozneje zasliševal jetnike, med drugimi tudi povratnika iz italijanske internacije Leopolda Goršeta iz Podturna, ki ga je nato ponoči skrivaj umorila črna roka.

Pri ocenjevanju pomoči nekaterih ujetih Italijanov partizanom pri Grčaricah in na Turjaku avtor ne pride preko mnenja belih: »Prej nam (belim), nazadnje njim (partizanom)« (914). Ker so prav to »pomoč« domobranci pozneje mnogo zlorabljali, bi bilo treba stvar vendarle prav osvetliti. Po znanem Mussolinijevem povelju, da sme legija delovati samo po italijanskih poveljih, »z nami — za nas, nikoli sama« (poročilo Gambare N. 02/1360 di prot. Op. od 12. marca 1943), so Italijani bele vedno tako na kratko držali, da so samo beli služili fašističnemu Rimu in nikoli Italijani legistom. Po 8. septembru pa so partizani nekaj ujetih italijanskih topničarjev prisilili k topovom, ko ni bilo

več niti fašističnega Rima niti italijanske armade. Tu ni nobene primerjave.

Nemške oktobrske ofenzive ni mogoče več označevati samo s krutim nacističnim škornjem. To je preveč poenostavljeno. Tu so tudi domobranci, nekateri, ki v uniformah SS vodijo pokole (v Kostanjevici domobranski podčastnik Tonko Pavlenč, v Ostrogu raški študent Pintarič, v Šentjernejcu poročnik Franc Pregelj); tu so Tataři, Uzbeki in Ukrajinci, ki so jih, kot so mi pravili sami, večino z zvijačami izmamili iz smrtonosnih ujetniških taborišč in so sami sedaj v strahu vpraševali po ruskih častnikih v partizanih; tu so — poleg hudodelskih nacistov, katerih zloba izvira bolj iz maščevalnosti zaradi porazov, kot iz starega fanatizma — končno tudi vsega siti nemški vojaki, ki pravijo pri preiskavi kmetu, naj bolje skrije svoje orožje, ki spuste ovadnega podturnskega zaščitnika Rovtarja v gozd in se ne dotaknejo velikega najdenega skladišča municije pri Poljanah, češ da bi šla vsa dolina, če bi municijo zažgali. Dobro oblečeni, oboroženi in hranjeni so le še oddelki SS, ki stražijo Wehrmacht, leta pa pozna že tudi neužiten črn komis, vojaško kljuse, vpreženo v škripajoči voz, vsak tretji kamion razbit in navezan na drugega. O paradni elitnosti in oholosti iz leta 1941 nikjer več sledu. Ofenzive niso utegnili končati po načrtih zavoljo velikih ruskih probojev na Dnjepru. Divizija SS Adolf Hitler se je na postajah od Ljubljane do Zidanega mosta naglo vkrcala na vlake, ob prihodu na rusko bojišče pa bila, kot smo nekaj tednov pozneje zvedeli iz radijskih poročil, popolnoma uničena, preden se je utegnila postaviti v bran.

Okruten versko-političen umor mlade partizanke Lojzke (150 sl.) pod Italijani psihološko še ni mogoč. Bralce v splošnem moti. Verjeten bi bil šele pozneje, ko belogardisti v službi nacistov moralno še dovolj propadejo in se v času črne roke politično in versko povampirijo.

Mitjevo barantanje z Jarnikovim Jožkom za življenje, demonična igra, ki se pozneje natančno ponovi z Dušanom, je človeško in zgodovinsko povsem nemogoča. Take stvari bi bile tudi organizaciji partizanskega sodstva v tako poznem času, ko je bila tudi samovolja posameznikov že iztrebljena, nekaj čisto tujega.

Lik najvplivnejšega belega poveljnika Janka Debeljaka, ki naj bi bil »tako delaven in vnet, tako četniški in kraljevski« (695), je povsem zgrešen. Tudi njegov sestanek z majorjem Novakom (105) ga kaže čisto mihajlovičevskega človeka in Novakovo zvesto desno roko. V resnici je kapetan Debeljak pustolovec in kriminallec, ki ga je že kraljeva jugoslovanska mornarica s častnikom Gašperinom vred pognala zavoljo velike kraje bencina iz vojske. Vse kaže, da sta postala oba že pred vojno (zatrjevali so mi, da že l. 1935) italijanska agenta in da je imel Debeljak čin italijanskega častnika. Takoj ob prihodu Italijanov zares postane oba konfidenta ljubljanske kvesture v grupi št. 3, kakor vemo iz kočevske izjave policijskega agenta iste grupe Diconia-Dikoviča. Gašperinu so dali Italijani za prikrivanje

ljubljsko »Šestico«, Debeljaka pa Diconi ni poznal, ker so mu Italijani namenili službo »na terenu«. Najprej so ga poskusili vrniti v OF V jeseni 1941 si je Debeljak prizadeval zbrati na Dolenjskem svojo posebno »sokolsko« skupino. Ko mu je učitelj Jože Zamljen-Drežče na sestanku 1. novembra 1941 pri Windischerju v Novem mestu razbil vse upe, da bi se vtihotapil v OF, je zginil v Ljubljano in se kmalu zopet prikazal v Novem mestu kot poveljnik belih. Kapetan Debeljak ni bil nikoli kaj drugega, kot prikrit italijanski agent, pred katerim je celo general G. Cerutti trepetal in tudi vedel, zakaj. Celó Glavačevi duhovniki (Nande Babnik, Karel Wolbang...), neposredno povezani z gestapom, se v svoji nepopisni mržnji do njega zaman trudijo, da bi ga zrušili, in jim izpodleže tudi vse nakane, da bi ga zavratno umorili. Atentatorja, nekega študenta Jelena, ki ga nadenj pošljejo, Debeljak prehití in ga sam ubije, snovalca hudodelstva Babnika pa škof naglo pokliče s seboj v Rim, da ga odtegne maščevalni roki. Šele, ko do kraja kompromitirana legija poleti 1943 polagoma razpada na račun še »neomadeževanih« plavih, Italijani Debeljaka previdno umikajo iz svoje politične igre.

Tudi lik generala Rupnika, ki mu naj bi bili po Mišku Kranjcu pravoslavni Srbi mrzki, ki je služil slovenskemu klerikalizmu in slovenskemu kapitalu in ki so ga baje prepričevali in ga tudi zlahka prepričali, da služi domovini (495), je zgodovinsko popačen. In drugje zopet: »Niti ni mislil na kakšno svoje izdajstvo. Služil je vendar ideji, neki določeni ideji« (495). — Avstrijski cesarski oficir Leon Rupnik, pri Srbih Lav in Italijanih Leo, je živa podoba človeka brez lastnega prepričanja, pripravljen iti preko trupel do svojih sebičnih, breznačelnih ciljev. Srbov ni sovražil morda zavoljo pravoslavja, saj se je sam oženil s pravoslavno Vranglovko, verjetno ne v zadnji vrsti prav zato, ker so Srbi odrivali katolike v napredovanju. Zadnji čas pred vojno pa se je Rupnik odločno in usodno zapletel v nemške mreže, ki jim potem brez vseh skritih računov služi z vsem bitjem vse do tragičnega konca. Ob nemškem vdoru na Norveško je Rupnik med svojimi utrjevalnimi deli v Kovačevi krčmi v Ložu že odkrito oznanjal nemško zmago. Oficirji so opozorili nanj obveščevalnega častnika Pirša, le-ta pa je le zdvojeno skomignil z rameni: »Kaj pa morem proti njemu?« Pirš je bil pač samo major, Rupnik pa je imel trdnega zaveznika v upravniku ljubljanske policije Lovru Hacinu, staremu avstrijakantu, za katerega so znamenja, da je bil že pred vojno agent nacističnega vojaškega Abwehra. Ko so nemške divizije proti koncu vojne samo še bežale in razpadale in so v splošnem preplahu tudi domobranci vseprek špekulirali z novim zaščitnikom, je ostal Rupnik s svojim zetom Stankom Kociprom edini trdno na nemški strani. Poskusil je ustanoviti celó svojo lastno, na Nemce oprto straiko, za katero ni dobil seveda nikogar. Zato je tudi edini od beguncev

doživel, da so ga zahodni zavezniki od srca radi izročili našemu sodišču.

Teže razumljiv je škof Rožman. Oznaka na str. 495—496 ga ne zadene v bistvo. Cerkev se je pri izbiri Jegličevega naslednika odločila zanj iz zadrege samo zato, ker se je pravi kandidat za škofa, kanonik Mihael Opeka, s svojo priganjaško cesarsko »Ajmo, ajmo, vinarje zbirajmo...« politično onemogočil in so tudi liberalci prijazneje gledali koroškega begunca.

Znano je, da je bil Rožman moralen slabič. Njegova okolica je vedela, da ima pri njem vedno prav zadnji, in ga zato trdno držala v svojih rokah. Rožman se je, na primer, bal gestapovskega zaupnika Glavača, ki je škofa brezobzirno strahoval (primer Rožmanovega pisma, zaplenjenega pri ubitem partizanskem kurirju). Toda v svoji od vsega začetka pretirani lojalnosti do legalne oblasti okupatorja, dorašča škof polagoma v vse trdnjšeга sovražnikovega zaveznika. V rastočem sovraštvu do komunizma (osvobodilnega gibanja) noče škof priznati, da je okupator s svojim protizakonitim ravnanjem (priključitvijo dežele kraljestvu oziroma Rajhu, in brutalnimi genocidnimi ukrepi, uničiti nas s preseljevanjem, plenjenjem in streljanjem) izgubil tudi po mednarodnem pravu vse pravice, terjati od podjarmljencev sicer dolžno lojalnost. Tako Rožman moralno zapada makiavelizmu in načelu, da cilj posvečuje sredstva. Znanemu ponarejevalcu dokumentov Mirku Javorniku brez pomisleka dovoli ponarediti za Črne bukve pismo, ki ga je škof poslal Javorniku po svojem znamenitem sestanku z generalom De Ruggierom. (Fotografski posnetek neponarejenega pisma je v »Procesu«, SKZ, Lj. 1946, s. 38.) Čeprav Nemci povsod, kjer zasedejo l. 1941 slovenske kraje, protizakonito razbijajo cerkveno organizacijo, razpode duhovščino in samostane ter oplenijo farovže in cerkve, se škof Rožman z Nemci vendar brati, se vsak čas propagandno fotografira in Hitlerju na sam njegov rojstni dan zaprisega domobrance. Nemcem vsiljivo razlaga svoje lastne vojaške načrte zoper partizane. Po patru Lachmannu iz Himmlerjevega policijskega glavnega stana v Berlinu se tesneje poveže z gestapom, čeprav je ta policija milijone ljudi vseh narodov Evrope morila in sežigala v taboriščih. Na pohujšanje starejše duhovščine vodi škof z mlajšo duhovščino protizakonito hudodelsko črno roko, ki jo je ustanovil zopet gestapo, in dobiva škof celo enega od njenih sedmerih strogo zaupnih »Vesti«. Pri vsem tem ostaja Rožman prej ko slej moralen slabič. V znani Miklavževi pridigi 1944 zagotavlja, kako pogumno bo umrl na grmadi sredi Kongresnega trga, in usodni uri pa ne tvega odgovornosti, rajši pobegne in se v Pliberku staremu prijatelju Ignacu Ferdicu iskreno izpove: »Ti, zavozil sem!« Kot vojni hudodelec se je pozneje v Rimu zaman trudil, da bi bil sprejet pri papežu. Vatikan tega ni mogel tvegati.

Tudi poveljnik divizije Isonzo in Novega mesta general Guido Cerutti bi zaslužil povsem

drugačno oceno, kot jo najdemo na s. 331, 336 in drugod v Kranjčevem romanu. Čeprav tipičen Italijan, komediant, zaljubljen v klavir in harmoniko, željan hrupne popularnosti v cenenih anekdotah, je vendar edini italijanski častnik, ki vidi jasno probleme prihajajočega poloma Italije, ko se bo s svojo vojsko znašel s Slovenci pred skupnim nacističnim sovražnikom. Zato išče po svojih zaupnikih sestankov s partizani. Višje poveljstvo Enajstega armadnega zbora ga ima zavoljo tega seveda za neresnega Pavliho. Nadzoruje ga po Ceruttijevem lastnem načelniku štaba, da bi preprečil vsako neumnost. Zdi se, da tudi beli komandant Jančko Debeljak vohuni za njim. General je ugotovljeno antifašist. Hčerka mu je pisala iz Italije, naj se pridruži partizanom. On pa ostaja dvojen človek, z ločenim lastnim mišljenjem in uradnimi dolžnostmi. Otroku svoje gospodinjne Ropasove je dejal: »Kot general ti pravim: vstopi v GILL, kot oče bi ti rekel: ne!« Ko se mu je po 8. septembru na poti v Italijo divizija razbila, je iz ostankov zbral partizanski bataljon, ki je pod nemškimi udarci seveda hitro žalostno končal, general sam pa zgubil baje obe nogi. Napačno je tedaj, tega italijanskega posebnega slikati kot enega izmed mnogih značilnih, povprečnih laških častnikov.

V Kranjčevem romanu motijo jezikovni nedostaki, na primer nepravilen sklon objekta v nikalnem stavku: »Kurirska stanica tu ni« (125), »da ne bi mogel opraviti pogreb« (179), »noče si več prikrievati resnico« (938), »nihče ne sme zapustiti lino« ... Dalje: »iz Štajerske«

(128), »plavolasa dekleta« (861, 863), vendar pa »naše dekleta« (864), »Mesta so druga za drugim« (960), Motijo določene oblike pridevnika: »Nekoliko zgodnji si« (245), »Roke je stiskala pod ... že brezbarvni robec« (865), »hočejo jo stisniti v ozek, neprehodni obroček« (884), »čutila je, kako postaja le še komaj opazni drobec« (991), »spreminja se v goli pojem« (991). Baje bo šele obetajoči se pravopis dovolil, zamenjavati prislovne oblike s pridevniki, kar je v romanu za uho še neprijetno: »se je streljanje ponovilo, še srditejšo« (866), »se ... lažje branimo« (631). Tudi pravopisnih trdot je nekaj: »vsrana MVAC« (299), »vsran strateški premik« (365), »včakati« (993). Nenaravno prisiljene so tvorbe: sprenesti se, spreplesti, sprestreljal bi človeka, sprebiti (= preteptati), spremisliti si, spremešati, spreminovati, spreobleči se, sprekleti, sprerasti se, poti sprehoditi (sprehodimo vendar psa). S temi posebnostmi poseje avtor začetek prvega dela, nato pozabi nanje in jih obnovi proti koncu drugega dela. Torej zares prisiljenost.

Zanimivo, da dobivajo v Kranjčevem leposlovnem jeziku že polno domovinsko pravico novi izrazi iz partizanskega žargona: zatolči, nabijati, konspiracija, ilegalec, bunker ... Tudi druge jezike je vojna obogatila. Ameriški in angleški vojaški listi so bili za človeka, ki ni poznal vojaškega jezika, včasih kar težko umljivi. Angleži so uradno sprejeli v svoj jezik okoli 40 besed, ki jih je dala vojna. S te strani nam ni doslej menda še nihče obdelal partizanskega jezika.

MATEVŽ HACE

ILUSTRIRAL E. SAJOVIC

Zadnji dan komandirja Janeza

DAN je bil vroč in brezvetern. Komandir čete Janez se je ustavil s svojimi v gozdu pod staro mejo, na ozkem in podolgovatem plazu. Bila je sovražna ofenziva. Po zraku so kar naprej v nizkem poletu brnela italijanska letala. Posebno nizko so letala v dolini nad deželno cesto, kjer so varovala premikajoče se transporte, da ne bi bili nena doma napadeni iz gozda, gmajn, gora in zased ob cesti ali iznad ceste.

V štabu bataljona so sklenili, da se bodo razdelili na desetine. Pritajeno so šepetali: »Desetina je malo več kakor nič.«

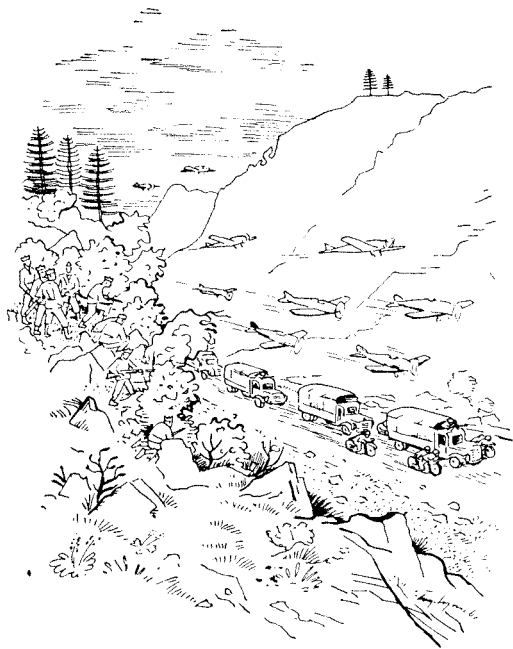
Komandir Janez je imel komaj štiriindvajset let; bil je velik in močan, okroglega obraza, gostih črnih las. Ker je bil hraber, drzen in odločen, je hitro napredoval v desetarja, vodnika in komandirja.

Na štabnem sestanku je molčal, ko je bil pa zunaj štabne barake, je stisnil pest in dejal svojim vodnikom: »Čete ne bom drobil, prebijali se bomo, kakor bomo vedeli in znali. Pred vsako smrdljivo italijansko patrolo in zasedo se ne bom umikal.« Vodniki so mu pritrdili in mu stisnili roko. Ko je prišel med svoje borce, jim je povedal, da se bližajo hudi časi in da bo potrebna večja disciplina in vztrajnost.

Četni komisar, mlad in izkušen človek, ki je mnogo in dosti govoril, a ni bil vaje razmer na podeželju, je zaskrbljeno pogledal Janeza in mu zašepetal na uho:

»Tudi pri nas bo treba iti po desetinah; če bi moja obveljala, bi šli še po petinah.«

»Po petinah pojdeš ti s tistimi borci, ki jih boš sam pripeljal iz vasi in tovarn. Tu-

kaj bom pa jaz odločal in tako bo in nič drugače,« mu je odločno odvrnil komandir Janez.

Četni komisar je začudeno pogledal Janeza in dejal:

»Saj, saj, ampak v naši četi so ljudje iz vseh vetrov, delavci in kmetje, bivši vozniki in študentje, proletarci in polproletarci, vztrajni in mehkužni, stari in mladi — pa se daj s to mešanico. Po mojem bi šlo po pet in pet, pa bi brez izgub prestali to godljo v ofenzivi.«

»Tako bo, kakor sem jaz rekel in nič drugače; ti pa kar modrijani, kakor veš in znaš. Po pet in pet ne bomo šli, ker bi nas polovili kot mačka miši,« je sklenil Janez.

Pred premikom so večidel molčali in upirali oči v sovražna letala, ki so kar naprej brnela po zraku in iskala partizanska taborišča, bolnišnice ali pa na dolgih lajih premikajočo se partizansko kolono.

Počivali so pod košatimi bukvami in delali načrt, kam bi šli. Vodnik prvega voda, nizek, okreten človek, je predlagal, da bi jo mahnili v krimske gozdove in tako prišli Italijanom za hrbet. Govoril je hitro in mahal z rokami, potem je dostavil, da se ob vznožju krimskih vasi in na Ižanskem dobi hrane in masti, pijače in obleke, cigaret in perila.

»Ti, Ižanec, misliš samo na hrano; rečem ti, da bo tudi krompir dober v tem poletnem času,« ga je zavračal komandir Janez.

»Crkaval že ne bom tukaj, prekleto, same hoje in krompir, pa meja je blizu. Italijanov se bo nasrlo kakor listja po vrtu v jeseni. Ljubljansko barje je menda brez Italijanov, tja bi šli.«

»Ne bo nič,« ga je zavračal komandir Janez. »Od Idrije do Gerova, od Sneznika do Lužarjevega brega — to je naše bojno področje. Kako se bomo premikali, se bomo skupaj pogovorili. Tisto prekleto barje mi kar pri miru pustite; nisem podgana, da bi lazil tja.«

Oglasil se je drugi vodnik: »Jaz sem za to, da jo pocvirnamo tja do Like. Tam bi se srečali z Bosanci in dobro bi nam bilo.«

»Eh, kaj bi delali v Liki, to so lačni kraji! Ali bomo jedli kamenje, vas vprašam,« je z mračnim glasom dejal četni komisar. Grizel si je ustnice, to pa zato, ker je bil v mladosti večkrat lačen kot sit.

Komandirjev prijatelj Viktor, ki je dotlej molčal, je dvignil roko, odložil puško, in važno spregovoril:

»Tovariš komandir, jaz sem za to, da jo mahnemo kar čez Ogulje mimo Jurjeve doline na Pivško stran in v Brkine. Tam bo hrane in vina. In kar je najbolj važno, ljudje so tam dobri in živelo se bo.«

Komandir Janez je zmajeval z glavo. »Ne bo nič, kaj ne vidiš, kako prekleto je zasedena stara meja! V vsaki vasi je postojanka. Kar poglej, kako je bilo s Smelijem in njegovimi. Ne maram, da mi tam razbijajo četo. Ne, tja ne gremo.«

Tretji vodnik je predlagal, da bi kar ostali lepo pod staro mejo, ob večerih bi se pa pomaknili bliže njiv, pekli krompir in čakali, da bi šla mimo ta prekleto ofenziva. Drugi so predlagali, da bi šli v kočevske gozdove in še naprej v Belo krajino, kjer da so najboljši ljudje v deželi; tam bi živeli in se borili do konca vojne.

Komandir Janez je poslušal številne predloge, posmehoval se je sedaj enemu sedaj drugemu, zmajeval je z glavo tistim, ki jim je bila vsaka peta beseda dobro vino in hrana. Naposled je dvignil roko. Vsa četa je prisluhnila, kaj bo povedal in kako se je odločil.

»Lašnik, Ogulje, Tolsti vrh, Bele vode, Županšček in Slivnica — samo po teh krajih se bomo držali, da veste. Kdorkoli se bo

oddalжил brez dovoljenja iz čete, naj se zaveda, da ga bomo imeli za dezerterja. Če bomo skupaj držali, bomo tudi to usrano italijansko ofenzivo prestali.«

Spogledali so se in umolknili. Edino zgovorni vodnik z Ižanskega je zateglo dejal: »Ja, ja, potem se bomo kar naprej premikali, tolkli in stradali. Na Ižanskem je pa toliko masti in moke, mesa in še kaj, da se kvari, ker ljudje ne morejo vsega jesti.«

Komandir Janez ga je posmehljivo pogledal in mu pikro odvrnil: »Beži no, ne govori mi tako, v naših krajih ni še nihče umrl od lakote, da veš. V partizane pa nismo prišli, da bi samo o hrani govorili.«

»Prekleta ofenziva,« je zagodrnjal vodnik z Ižanskega in se obrnil na drugo stran, kakor bi hotel reči: »Sit sem ugibanja in predlogov, delajte, kakor veste.«

»Kakor sem dejal, ostali bomo na tem področju,« je važno pribil komandir Janez. Četni komisar pa je izvlekel iz torbice zemljevid in ga razgrnil po tleh. Janez se mu je posmehnil in rekel: »Ti, tovariš komisar, kar spravi tisto. Dokler sem jaz v četi in ves čas, ko bomo v teh krajih, ne potrebujemo zemljevida ne kompasa ne drugih stvari.« Nato mu je naštel gore, grebene, vrhove, imena lazov, cest, gmajn, in studence. Komisar je hitro pisal označbe krajev v beležnico. Zamrmral je in dejal: »Tri mesece sem tukaj, pa ni še nobeden povedal toliko imen teh krajev. Če te vrag pobere, tovariš komandir, kdo si bo zapomnil vse te Bistrice, Prevoje, Pristave, Pretrganke, Varhe, Cerovljake, Reber, Klance, Pogače, Nadgače, Fekterjev vodnjak in še drugo!«

Komandir Janez je vedel, da si ga hoče četni komisar privoščiti; dvignil je roko in vzkliknil: »No, če mene slana pobere — koliko vas je domačih, ki veste ravno tako kakor jaz za kraje, ki sem jih naštel?«

Osemnajst rok se je dvignilo v zrak.

»Je že dobro, da ne bo kdaj strah našega četnega komisarja; ne bo se izgubil, ne!«

»Dosti je tega sklepanja in prerekanja, na Tolsti vrh pojdemo, tam bomo prenočevali.«

Pojedli so pečen krompir in molče zrlí drug v drugega. Obrisali so si usta, umazana od ožganega krompirja, oprtali nahrbtnike, opasače, strelivo, bombe in puške ter odšli v gosjem redu po ozki vijugasti stezi. Sonce se je nižalo in izginjalo med drevjem. V

daljavi so grmeli topovi. Kot nalašč jih je spremljalo neko letalo, čeprav so hodili med drevjem.

»Ta hudič nas voha. Da imamo težki mitraljez, to bi mu dali vetra!«

Komandir Janez je imel edino in veliko željo, da ohrani četo kar se da celo. Zbolelo ga je, kadar je bil ranjen kak borec njegove čete. Včasih je poslušal stare doslužene vojake, ki so bili v Karpatih, na Soči ali Pivavi. Govorili so mirno in brez občutka, kako so padale čete, bataljoni in tudi celi polki na besedo in komando visokega poveljnika — generala. Ob tej misli se je stresel. Kaj je vreden četni komandir ali celo višji komandant, če izgubi vse vojake — borce? Nič, nič ne pomeni; in takemu, ki vse zgubi bi dal čuvat petdeset ovac ali pa občinsko hiralnico, in še to bi mu dal le tedaj, če ne bi imel boljšega in bolj sposobnega človeka. V njegovi glavi so se podile različne misli. Napadati Italijane ponoči, pobrati jim strelivo in puške, obleke in konje — take želje so ga navdajale. Niti na misel mu ni prišlo, da bi imel velike izgube v četi.

Pod večer so prišli na Tolsti vrh, postavili šotore in šli k počitku. Komandir Janez je sam pregledal straže in poslal patrolo dol do deželne ceste, da ugotovi, kolikšne in kakšne so sovražne zasede. Ko je vse pospalo, sta obsedela s četnim komisarjem in se dolgo pogovarjala o četi in ofenzivi, o boljših in slabših krajih. Komisar mu je v rožnatih barvah dopovedoval, kako bi bilo dobro, da bi šli proti Barju, po pet in pet, da bi se prebili čez ceste in po pet in pet borcev skupaj bi delalo akcije.

»Molči že enkrat, rekel sem že, da dokler imam jaz besedo, ne bo nobeden drobil čete. Lahko je drobiti, teže je skupaj spravljati; tako bo, kakor sem jaz rekel. Nisem jazbec ne podgana, da bi se plazil in trepetal ob vsakem šumu. V četi in s četo nekaj veljaš, vse ostalo je oslarija in ni vredno, da govoriš in misliš, dokler si komisar v moji četi. Kristus te je dal, pa ne da bi te prevzela panika?«

»Trd si, trd, s teboj se ne da in kar si vtepeš v glavo, tega se držiš, lahko noč!«

Četni komisar se je obrnil vstran ter se še natihoma pogovarjal in prepiral. Nato se je zopet nagnil h komandirju Janezu ter pridušeno razlagal svoje misli in predloge.

Med tihim pogovorom in prepirom sta se obrnila vsak na svojo stran in zaspala.

Samo sova je skovikala v zadušljivi, poletni, soparni noči.

Zažarela je jutranja zarja, ptiči so se oglasili in peli po gozdu. Janez se je zbudil, skočil pokonci in naglo obšel vse taborišče. Spraševali so ga, kam pojde četa. »Po domačih krajih bomo hodili,« jim je odgovoril. V daljavi se mu je skozi bukovno zelenje zasvetlikala domača hiša. Iz nje so bruhali plameni. Zagrabil je za pištolo in zavpil: »Tudi pri nas požigajo! Barabini!«

Izza Ogulja so priplula v zgodnjem jutru tri letala, obkrožila Tolsti vrh in stresla bombe nanj. Polovico čete se je razbežalo.

Janez je poiskal komisarja in zavpil: »Kaj zijaš, zberiva skupaj borce!«

Četni komisar je sédel na star porobek in dejal: »No, pa sva četo zgubila.«

»Ne govori tega, hitro zberiva četo, da preženeva tiste preklete požigalce, ki požigajo v naši vasi.«

Komisar je počasi vstal in zmajal z glavou: »Kam moreš skozi zasede?«

Janez se je razjezil in zavpil: »Kateri Kristus te je poslal k meni, da si tak?«

Navsezadnje je šel komisar hitro za Janezom, da sta lovila in polovila vse borce svoje čete. Nekateri so bili še pod vplivom nenadnega letalskega napada. Ko jih je zbral skupaj, jim je komandir Janez mirno in zbrano dejal: »Izogibali se bomo vseh krajev, kjer so bila prej taborišča.«

Nato se je okrenil in pokazal z gozdne jase goreče hiše: »Tam gori sedaj tudi moja rodna hiša. Sem za to, da gremo čez cesto, razbijemo italijansko zasedo, vdremo v vas in postrelimo in preženemo iz vasi požigalce.«

»Ne bo šlo,« je mirneje dejal komisar, »preveč zased je in ne bomo prišli do vasi.«

»Tukaj sem jaz komandir in ne vtikaj se v vojaške stvari,« ga je odločno zavrnil komandir Janez. Nato je dvignil roko in zavpil: »Za menoj, da preženemo požigalce!«

Stekel je po strmini navzdol do ceste, ki je vijugasto tekla in delila dva hriba, obraščena z gozdovi. »Kdor ni cagavec, za menoj,« je vpil.

Zdrveli so za njim in kakor poletna nevihta v hipu pregnali italijansko zasedo, jo vrgli na cesto, da se je razbežala na vse strani. V hipu so bili na oni strani ceste in plezali po strmini med drevjem. Slišalo se je samo nekaj strelav, rafalov in eksplozij. Janez je dobil rafal v prsa, spodneslo ga je in padel je na mitraljezca. Še enkrat se mu je zasvetila pred očmi goreča rodna hiša in vas, drevje in greben, dolina in voda, cesta in nebo.

Njegovi borci so ga prijeli in odnesli daleč od vasi v temne gozdove Sneznika. Spotoma so morali borci njegove čete razbiti še eno zasedo, da so v miru pokopali svojega hrabrega komandirja.

Organizirana gospodarska dejavnost partizanskega zaledja pod Gorjanci

LETA 1942 je bila moč slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja že tako velika, da se ni izražala samo v številnih vojaških zmagah nad okupatorjem, ampak je sredi vojne vihre že začlenjala graditi temelje nove ljudske oblasti in nove slovenske državnosti.

Konec junija 1942 je bilo v Sloveniji že pet grup odredov, narodnoosvobodilni odbori (NOO), Narodna zaščita na okupiranem in osvobojenem ozemlju ter terenski odbori OF po vsej Sloveniji. Ker je bilo za okupatorja to stanje nevzdržno, je začel 16. julija 1942 veliko in krvoločno ofenzivo. Prvi del te tako imenovane »Roške ofenzive« se je imenoval »Krimska ofenziva«. Preživeljal sem jo v Šercerjevem bataljonu Krimskega odreda. Med ofenzivo sem bil pozvan na Kočevsko, kjer sem nekaj časa delal v gospodarski komisiji v Starem logu. Tik preden se je začel najhujši del ofenzive na Rog, dne 14. avgusta 1942, sem bil pozvan na Izvršni odbor OF, kjer sem dobil od tovarišev Eda Kardelja-Krištofa in Franca Leskoška-Luke nove naloge. Poslala sta me v novomeško okrožje.

V prvi ofenzivi na območju Notranjske je okupator nastopal z izredno ostrimi ukrepi, nasiljem, množičnim streljanjem talcev, z brezobzirnim ubijanjem ujetih partizanov, požigi vasi ter množičnim odvajanjem vseh sumljivih ljudi v koncentracijska taborišča. Cilj ofenzive je bil popolno uničenje partizanske vojske in narodnoosvobodilnega gibanja. Partizanska vojska je bila marsikje razkropljena in je utrpela velike izgube. Rezerve hrane in raznega materiala so bile uničene, osvobojeno ozemlje spet zasedeno, toda osnovni naklep okupatorja je propadel. Partizanski odredi so se ponovno zbirali, izkušeni v hudih borbah.

Notranjska ofenziva je dala naši partizanski vojski in

političnemu aktivu zelo dragocene izkušnje. Med drugim se je na primer pokazalo, da se morajo v določenih situacijah med ofenzivo partizanski odredi organizirati v majhne skupine ali celo skupinice, ki se v kritičnih dnevih ali tednih vsaka zase prebijajo skozi obkoljene terene in sovražni kove obroče. V takem položaju je seveda večših tudi za dalj časa prekinjen stik z ljudmi in gospodarskim zaledjem. Vprašanje rezervne in zlasti suhe hrane je nenadoma postalo silno pereče. Naše politično vodstvo je v pričakovanju novih in še hujših udarcev po partizanski vojski in narodnoosvobodilnem gibanju računalo s to perečo potrebo in izvedlo v tem pogledu vrsto ukrepov. Eden takih praktičnih ukrepov je bila tudi naloga, ki jo je IOOF postavil majhni skupini strokovnih ljudi pod mojim vodstvom (ing. Suhadolc, tov. Gašper-Suštar, tov. Vid-ing. Jože Levstik).

V ustmeni obrazložitvi in posebnem spremnem pismu, naslovljenem na okrožni odbor OF Novo mesto, je bila pred nas postavljena naslednja naloga: s pomočjo organov mlade ljudske oblasti organizirati na Dolenjskem v vseh podokrožjih OF novomeškega okrožja gospodarsko dejavnost, ki bi ustvarila čimvečje rezerve hrane in materiala, potrebnih partizanski vojski; zbirati žito, pripraviti večje količine prepečenca; organizirati na več mestih predelavo mesa in ustvariti večjo zalogo mesnih izdelkov, ki lahko rabijo kot suha hrana; izkoristiti do kraja izredno bogato sadno letino 1942 — uporabiti vse obstoječe sadne sušilnice in zgraditi nove sadne sušilnice; pripraviti čimvečjo zalogo suhega sadja: suhih sliv, jabolčnih in hruškavih krhljev, orehov itd.; odpadno in slabše sadje naj se kuha v žganje, ki je prepotrebno zdravilo v partizanskih

bolnišnicah; čimbolj racionalno naj se izkoristi odličen pridelek grozdja po dolenjskih vinogradih itd.

Po prehodu čez Krko pri Dvoru in čez dolenjsko železnico v bližini Jablane pri Mirni peči je naša trojica za las ušla obkoljevalnemu manevru italijanske vojske, ki je prav takrat začela veliko ofenzivo na Kočevski Rog. Zjutraj smo se znašli v vasi Karteljevo pod razvalinami nekdanjega mogočnega hmeljniškega gradu. Po kratkem odmoru smo nadaljevali pot mimo Hmeljnika čez Jagodnik, Novo goro, Runčec, Sv. Jurij nad Grčevjem in skozi topliške vasi v Šmarješke Toplice. Že naslednji dan nas je sprejel tovariš Dušan Jereb, sekretar okrožnega odbora OF za novomeško okrožje. Izročil sem mu pismo IOOF in obrazložil nalogo naše skupine. Po kratki konferenci nas je povabil na kosilo v partizanski gostilni v Šmarjeških Toplicah in nam svetoval, da si privoščimo kopel v termalni vodi. Po vsem, kar smo preživeli v poslednjih tednih, se nam je zdelo, da smo se nenadoma znašli v svetu pravljic. Čisto prerajeni smo bili sredi osvobojenega ozemlja na levi strani Krke v podokrožju OF Šmarjeta-Škocijan. V tem gospodarsko močnem predelu Dolenjske se je najbolj zavzel za našo akcijo takratni funkcionar tega podokrožja tovariš Vinko Kos, ki pa so ga na žalost že 23. septembra 1942 z veliko skupino partizanskih aktivistov in borcev vred — ujeli Italijani v Beceletovi jami pri Otočcu in ga že naslednjega dne ustrelili.

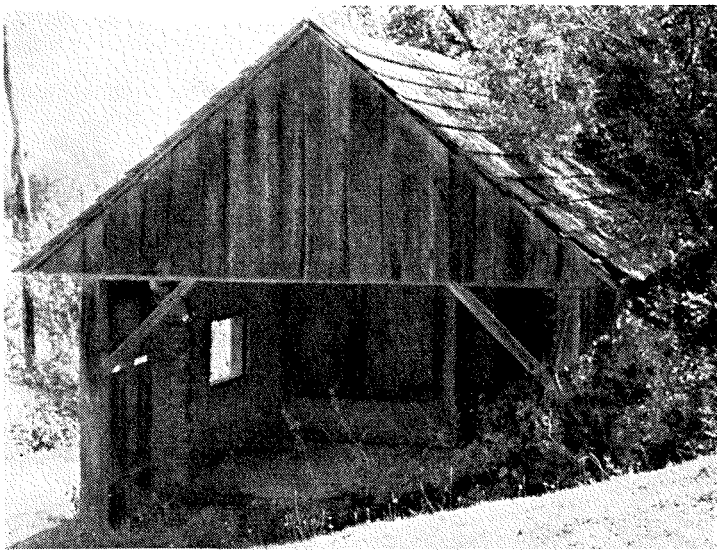
Objektivni in subjektivni pogoji za uspešno izvedbo naloge, ki jo je pred nas postavil IOOF, so bili najzrelejši v predelu pod Gorjanci. To »Podokrožje OF Gorjanci« je vodil takrat zelo agilen odbor, ki so ga sestavljali tovariši: Martin Bajc, Jože Penca, Vencelj Perko in Jože Zamljen.

Na Pragu, ob hudourniku Pendirjevki v osrčju Gorjancev, je bil 2. maja 1942. leta ustanovljen Gorjanski bataljon. Borci tega bataljona so bili večinoma doma s Podgor-

ja; prvi njegov komandant je bil Franc Pirkovič, komandir prve čete pa Maks Vale, oba ugledna šentjernejska rojaka, Gorjanski bataljon je stalno napadal italijanskega okupatorja, tako da je okupator zapuščal svoje postojanke na Ratežu, v Zameškem, Podbočju, Hrastu in Suhorju. Italijani so na tem področju sredi leta 1942 obdržali samo še glavne postojanke v Novem mestu, Šentjerneju in v Kostanjevici.

Od junija leta 1942 je v vasi Apneniku pri Pleterjah delovala ob pomoči pleterskega samostana partizanska bolnišnica, ki je bila kasneje premeščena više v Gorjance ob Pendirjevki. Spričo partizanskih vojaških uspehov je bilo mož že sredi poletja leta 1942 z volitvami narodnoosvobodilnih odborov postaviti temelje nove ljudske oblasti, ki si je začela graditi svoj novi državno-upravni aparat. Prve volitve v NO odbore so bile v Vrhpolju, Orehovici, Hrastju, Mihovem, Orehovcu in Kostanjevici, na Mihovici, Čadražah itd.

Okolice grada Prežek je postala eno prvih osvobojenih ozemelj v predelu pod Gorjanci. Tu je partizanska vojska že leta 1942 razlastila nemškega graščaka Langerja

Sadna sušilnica v Hrastju pri Orehovici, zgrajena poleti leta 1942

in zasedla grad. Prežek je bil eden prvih gradov v Sloveniji, ki so ga zasedli partizani. Postal je središče in osrednje zbirališče partizanskih borcev in aktivistov gorjanskega podokrožja.

Oslanjajoč se na organe mlade ljudske oblasti in gorjanski bataljon, smo z uspehom zastavili svoje delo. Tovariš Gašper-Suštar si je

zbral pri okoliških mesarjih potrebno orodje in prede-lovalne stroje ter dal zgraditi ob gradu Prežeku zasilno, toda čisto in lepo manjše leseno poslopje. Tu je uredil partizansko mesarijo in prekajevalnico. Spodaj pri potoku je bila klavnica. Živino je dobival po liniji civilne oblasti, v glavnem pa od intendance gorjanskega bataljona. V mesariji je pripravljajl sveže meso za partizane. Glavna njegova naloga pa je bila, pripraviti čimveč suhih mesnih izdelkov, ki bi rabili partizanski vojski kot suha hrana. To so bile takrat izredno visoko cenjene Gašperjeve salame. Na mestu, kjer ob gradu Prežeku stoji danes hišica s hišno številko Cerov log št. 40, v kateri stanuje s svojo družino eden prvih gorjanskih partizanov Franc Mikec, so se oskrbovale partizanske enote, ko so odhajale v akcije in na daljše pohode, kakor tudi v času ko so grozile sovražnikove ofenzive.

Z ing. Suhadolcem (ki je zgradil prvo sadno sušilnico že v Starem logu na Kočevskem) sva tudi v Podgorju propagirala izgradnjo sadnih sušilnic in sušenje sadja. Leta 1942 je bila namreč izredno bogata sadna letina. Bilo je jabolk, orehov, hrušk, sliv, da

Grad Prežek s hišico, kjer je delovala leta 1942 partizanska mesarija in prekajevalnica

se je vse šibilo. Še zdaj stoji sadna sušilnica v Hrastju pri Orehovici, ki je bila sezidana poleti 1942. leta. Pripravljalni sestanek za postavitev sadne sušilnice smo imeli v gasilskem domu v Orehovici. Tega sestanka so se udeležili številni kmetje (med njimi tudi graščak z Vrhovega ing. Schöpl) in funkcionarji NO odbora. Vsi prisotni so odobraval našo pobudo ter si razdelili delo in stroške. Zamisel je bila pod strokovnim vodstvom naše komisije izvedena v najkrajšem času. Sadna sušilnica je začela takoj obratovati in ustvarjati zaloge suhega sadja, ki je bilo zelo pomemben del prehrane za partizane in bolnike, zlasti v zimskem času.

Blizu gradu Prežeka je leta 1942 nad vasjo Cerovim logom v bližini prve pregrade hudournika Pendirjevka delovala znamenita partizanska usnjarna. V njej je bilo zaposlenih kakšnih 10 delavcev. Strokovna dela sta vodila izučeni usnjarski mojster Franc Kos iz Kire in pa Jože Cerkovnik iz Mihovega. V velikih kadeh, ki so bile prinesene iz grajskih kleti na Prežeku, se je strojilo usnje. V tej usnjarni je bilo izdelanega precej čisto dobrega vrhnjega usnja in podplatov. Ves delovni kolektiv, ki je delal po načelih nekakšne delovne kooperative, sta vodila tovariša Rudi Pirkovič in Martin Pavlin. Na žalost so belogardisti skupaj z Italijani nekega jesenskega dne vdrli v kraje pod Gorjance in odpeljali tri vozove usnja ter uničili vse naprave v partizanski usnjarni.

V partizanski režiji se je v tistem času v revirju Oštraz tudi žgalo oglje, ki so ga uporabljali za partizansko kovačijo v Cerovem logu.

Na Kiri pri Prežeku je orehovški rajon organiziral večjo žganjekuho. Žganje je bilo namenjeno samo za partizansko vojsko in predvsem za partizanske bolnišnice.

Razlaščena graščinska obdelovalna zemlja na Prežeku je bila oddana v užitek revnim kmečkim ljudem iz Kire in Cerovega loga, medtem ko smo oba Langerjeva vinogra-

da obdelovali v lastni režiji. Gospodarska komisija je organizirala tudi trgatve in spravila v grajski kleti odličen vinski pridelek letnika 1942. Na žalost je tudi ta zaloga vina prišla v roke okupatorju in njegovim hlapcem.

V poletnih in jesenskih mesecih leta 1942 je mlada ljudska oblast pod Gorjanci organizirala zelo široko akcijo zbiranja žita in moke za potrebe partizanske vojske. Ta akcija ni zajela samo podgorskih vasi, ampak je segla tudi globoko v dolino, na šentjernejsko polje. Dobro se spominjam, kako sva s tovarišem Maksom Valetom, ki je takrat delal v gospodarski komisiji podokrožja, opravljala posle v zvezi z zbiranjem žita že čisto v dolini, v Ledeči vasi pri Šentjerneju. Ko sva sredi dopoldneva obiskovala posamezna gospodarstva v tej vasi, sta nama iznenada prasnila mimo ušes dva strela. To nama je bilo opozorilo, da sva morda le prenikzo zašla v dolinske vasi, in to kar pri belem dnevu. — Mlinarji po više leže-

čih gorjanskih vaseh so mleli zbrano žito, nekatere naše hiše po teh vaseh pa so v primeru velike potrebe pekle noč in dan kruh za partizane. Prav tako so pripravljali zaloge prepečenca, ki so ga dobivali partizani pred dolgimi pohodi in ofenzivami.

V vseh teh ekonomskih akcijah je imela mlada ljudska oblast pod Gorjanci veliko podporo v pleterskem samostanu, katerega predstojništvo se je takoj po okupaciji obrnilo proti okupatorju in fašizmu ter vseskozi podpiralo domačo ljudsko osvobodilno stvar.

V tem kratkem prispevku sem želel podati zanimiv in lep primer organizirane gospodarske dejavnosti partizanskega zaledja pod Gorjanci. Tu so se že leta 1942 v senci prvih zmag in uspehov partizanske vojske sprostile ljudske sile, tu se je izgrajevala prva ljudska oblast, ki je z uspešnimi gospodarskimi akcijami najbolj učinkovito podprla osvobodilni boj.

Ing. Jože Levstik-Vid

Pojasnilo

V uredništvu se je zglasil tovariš Nace Majcen, eden izmed prvih organizatorjev narodnoosvobodilnega gibanja v Mokronogu in okolici, ter dal k članku »Ustanavljanje prvih odborov OF na Dolenjskem in v Beli krajini« (»Borec«, št. 7/8) tole pojasnilo:

Na strani 403 stoji med drugim: »V mesecu avgustu sem postavil v Mokronogu prvi odbor OF in partijsko organizacijo«. Resnici na ljubo moram povedati, da je terenski odbor OF obstajal že prej, in sicer že od meseca maja 1941, in da gre tu za ustanovitev rajonskega odbora OF in partijske organizacije. Vodil ga je (terenski odbor namreč) Sandi Majcen, študent veterine v Zagrebu. Člani so bili: Franc Žlajpah, Janči Mevželj — kuhar in Nace Majcen kot vojaški referent. Ta odbor je

imel preko Društva študentov Mirnske doline že tudi individualne zveze s Šentrupertom in Trziščem. Glavni iniciatorji tega odbora so bili nekdanji člani naprednega akademskega društva »Triglav«. Odbor je imel tudi zveze z Novim mestom, prejemal je že tudi literaturo. Prvo številko »Slovenskega poročevalca« je prinesel ing. Karmelo Budihna. Odbor je razpлагal tudi z orožjem, ki ga je zbral takoj po kapitulaciji. To orožje je prevzela Mokronoška četa, ki je odšla konec decembra v 2. štajerski bataljon. Odbor je zbiral somišljenike, razširjal literaturo itd.

Na strani 404 stoji: »Našel sem tudi stik s klubom študentov Mirnske doline...« Študentje Mirnske doline so bili že prej med seboj povezani.

Naš Milenko

PO RODU je bil Bosanec iz številne družine, ki so jo fašisti vso pobili, razen njega. Milenko je prisegel, da se bo maščeval.

Zeleni bosenski gozdovi so ga sprejeli v svoje okrilje. Pri družil se je prvim partizanskim borcem.

Vrhovni štab NOV in POJ ga je s skupino oficirjev poslal v Slovenijo, kjer se je proslavil zlasti na Štajerskem. S svojo 13. brigado se je poln srda in maščevanja zagrizel v nedra krvoločne fašistične zveri. Njegova junaštva in njegovo tovarištvo pozna staro in mlado do skrajnih severnih meja naše domovine: pozna ga Bohor, Kozjansko, Pohorje, Savinjska dolina in Zasavje. V teh krajih ni bilo človeka, ni bilo otroka, ki ne bi poznal Milenka vsaj po imenu. Nemci so vztrepetali, če so slišali to ime.

Ko sem Milenka prvič videl v Kokarjah v Savinjski dolini, sem takoj spoznal njegovo silno moč pri poveljevanju in njegovo neizmerno sovraštvo do okupatorjev. Hkrati pa ni mogel zatajiti svoje očetovske skrbi za borce. Bil je zver za Nemce, za nas pa dober tovariš in šele nato komandant. Zaradi vseh teh njegovih lastnosti ni nikdar nihče niti pomislil na to, da bi ga v borbi zapustil ali pa se umaknil s položaja pred njegovim ukazom.

Januarja meseca 1945. leta smo se v zasavskih hribih zapletli v hude borbe z Nemci. Kot po navadi je bil Milenko v prvih borbenih vrstah, pri jurišnem bataljonu. Kritja ni nikoli iskal. Bodisi da je bil peš ali na konju (bil je silen jezdec — kot vihar), vedno je bil zravnar kot sveča, miren in zbrano odločen. Tudi zdravega humorja mu ni manjkalo in ko je najhuje pokalo, je morala godba zaigrati koračnico pobesnelim Nemcem v brk. S svojo vehementno osebnostjo in veliko priljubljenostjo pri borcih je potegnil za seboj vse; ni je bilo sile in sovražnega ognja, ki bi mogel zavstaviti juriše, ki jih je največ-

krat vodil on sam, osebno. Tudi tokrat smo bili tako blizu Nemcev, da smo razločno slišali njihovo vpitje in njihova povelja. Milenko, ki je bil blizu mene, je kričal in zmerjal, da se je kar kadilo. Ko se je naveličal svojih molitvic, je prišel k meni in mi rekel: »Znaš, Mirko, meni se čini, da ovi Švabe baš ništa ne razumiju srbski, jer mi ništa ne odgovaraju; deder opsuj ti, pošto znaš nemački!« Jaz sem njegovi hudomušni želji ugodil. Ko pa je videl, da Nemci tudi na zmerjanje v nemščini odgovarjajo le z rafali, je odvihral besen kot ris, češ če se jih ne primejo psovke, se jih bodo prijele pa krogle.

Marca meseca 1945. leta je 13. brigada z Milenkom na čelu čakala trekovce (specialna nemška enota, imenovana po polkovniku Trecku) na glavni cesti pred Slovensko Bistrico in Konjicami. Na-

mesto trekovcev pa sta zdrvela v nastavljeno past najprej dva kamiona plemenske živine, za njima pa se je v isto past ujel s svojim luksuznim avtomobilom neki nemški general. Živino sta šoferja zapeljala z glavne ceste proti Bohorju, kjer smo jo razložili, kamione pa zažgali. Živino je nato Milenko razdelil pohorskim kmetom. Generala, ki je bil pri zajetju ranjen v roko, je Milenko naložil na voz in ga z voli odpeljal na Pohorje. Denar in perilo, ki ga je bilo v avtomobilu precej, je razdelil borcem, sam pa se je preoblekel v uniformo ujetega generala z našitki in odlikovanji vred. Bil je vesel in razigran, saj mu je padla v roke »mastna riba«, ki jo je nato poslal v štab XIV. divizije.

V začetku aprila 1945. leta smo med Ponikvo in Polčanami uničili nemško postojanko in zajeli kakih 30 Nemcev z vsem orožjem in municijo. Akcija se je zavlekla skozi vso noč, tako da smo se

Milenko
Knežević
(v sredini)
na
Štajerskem.
Na
njegovi
levici
stoji
Janez
Petje

s plenom in ujetniki vračali šele okrog poldne po dolini Dravinje, preko proge Poljčane—Zreče na Konjiško goro. Ko je vsa Trinajsta razen zaščitnice že prešla dolino in bila že v konjiških hribih, se je pomaknila skozi konjiško vas tudi zaščitnica. V neki hiši (zdi se mi, da je bila gostilna) je čakal štab brigade, da se premakne vsa brigada čez dolino in skozi vas v hribe na drugi strani. Tu so v sobi sedeli za mizo Milenko, Mičo in Efenka. Ko sem komandantu Milenku povedal, da je vsa

brigada mimo in da je tudi zaščitnica že odšla, mi je ponudil kozarec sadjevca, nakar me je odslovil: »Vi idite — produžite, a mi čemo odmah za vama.« Nekim mladinkam iz Savinjske doline, ki so prišle ta trenutek v sobo, je radostno govoril: »O moja Savinjska, nikada te neču zabraviti.«

Ko smo se začeli vzpenjati po položnih hribih na Konjiško goro, je nenadoma pritekel za nami Milenkov kurir in nam sporočil, da je tovariš komandant Milenko, zadet iz za-

sede v čelo, padel s konja in da ne more nikamor. Takoj smo se vrnili in odnesli ranjenega komandanta v neko hišo na Konjiški gori, kjer je popoldne istega dne izdihnil...

Vsa Trinajsta je ob vesti, da njenega komandanta ni več med živimi, obstala kot okamenela. Solze žalosti in sočutja so se zaiskrile v očeh borcev... Otrple ustnice so nemo govorile: »Večno ti bomo hvaležni, Milenko, ker si na slovenskih tleh žrtvoval svoje mlado življenje za svobodo!«
Mirko Arnuš

GIUSEPPE GREZZI

Ialci na Proseku

V BLIŽNJI kovaški delavnici na polju so kovači že delali s polno paro. Iz daljave je pihal vlak. Čudovito majsko jutro se je kopalo v razkošnem soncu in življenje je bujno utripalo povsod. Po beli prašni cesti, ki drži iz vasi proti postaji, so hitele zakasnele gruče kmetic, ki vsak dan nosijo v mesto košare sadja in zelenjave ter vrče z mlekom. Bosi in zamazani otroci, sijoči od zdravja, so igraje se in kričé vodili po bližnjih govedo na skromno pašo, ki jo daje suha in kamnita kraška zemlja.

V lagerju je pred vrati Wasserrauma ognjenolasa Pepca vesila pravkar oprano perilo in si kdaj pa kdaj z levico popravila rdečkaste kodre, ki so se ji usipali na čelo. Nedaleč je na zeleni trati sedela njena sestra Sonja in začarano gledala mirijade pisanih mavric, ki so sijale v odsevu sončnih žarkov na jutranji rosi.

Okrog je bila tišina. Delavci so molče in nejevoljno opravljali svoje delo, ki je teklo počasi. Nenadoma je na cesti vstal oblak prahu. Dva nemška tovornjaka sta pridrvela in se ustavila ob lesi. Iz prvega so izstopili pijani nemški vojaki, oboroženi do zob. V rokah so imeli vrvi. Sredi tišine so

trdo odjeknile rezke nemške besede, ki jih je spremljal sadističen smeh. Ropot v kovačnici je za hip utihnil in se nato spet oglasil, poln temnih slutenj.

Vojaki so žvižgaje razložili bruna in smeje vezali zanke. Kot bi trenil so vislice mračno pretrgale spokojno jutranjo vedrino neba in deset zank je zanihalo v zraku. Nato so Nemci zgnali skupaj delavce — kakor čredo, da niso mogli niti odložiti orodja. Oči so zbegane od strahu nemo zrle v nemške krvnike. Kaj nameravajo? Kdo je sedaj na vrsti?

Na polje je pripeljal drug kamion, ki je bil pokrit. Pruski častnik je spregovoril:

»Vsi dobro veste, kaj se je tukaj zgodilo pred nekaj dnevi. Ker še nismo izsledili krivcev, smo v duhu najvišje pravice sklenili, da obsodimo na smrt talce. Sedaj bomo obsodbo izvršili. Ne pomilujte jih, če bi prosili. To so BANDITI, ki bodo prejeli za služeno kazen.«

Prvi jetnik je počasi stopil proti vislicam in poslednjič pozdravil sonce. V tistem trenutku je Sonjica dvignila kodrasto glavičco in pogledala sestro. Obraz se ji je nakremžil v jok in jecljaje je s prstkom poka-

Trupla potujejo

Trupla zibaje se plovejo, drsijo,
modra, zelena, težka, nabuhla:
rastejo vsevdilj, kot da se redijo;
potlej negibna tiho obtičijo
ob obali črni.

Drugo ob drugo neoprezno dregne,
naglo poskoči, kot da biló bi živo.
Gnilo uho iznad vode se stegne
nad motne vale, ki klokočejo grozljivo
ob obali črni.

Nožni palec se na valu ziba,
namiguje, kot da to je šala:
»Poglejte: kaj, da mi smo hrana ribam?
Od njih tako debela smo postala
ob obali črni.«

Strašna, kot rana, zevajo usta,
a voda, ki vre skoznje, se krohoče:
»Lažejo! Od mene jenjala so biti pusta,«
in kalna jih prelije in klokoče
ob obali črni.

Kot da pošastna reka jih priganja,
naj pohite, ko ustaviti bi se hotela.
Čemu zasluženi počitek jim odklanja,
kdaj konec bo strahotnega kopanja
ob obali črni?

Zakaj konopec, ki krasi vratove,
odvzete milosti jim ne povrne,
na stari hrast jih zopet ne pozove,
da v mirni sen, v počitek jih zagrne
ob obali črni?

Zakaj svinčenke, ki tičijo v njih,
ne zvlečejo na dno jih, nekam stran,
da konec bo te nore gonje, da oddih
poiščejo si in najskritejši pristan
ob obali črni?

A ona zibajo se, plovejo, drsijo,
modra, zelena, težka, nabuhla,
rastejo vsevdilj, kot da se redijo,
in slednjič v hrepenenju družnem
ob obali črni. obtičijo

zala travnate bilke: pisane mavrice so izginile, ostal je le rdeč odsev...

Ljudje so se odkrivali in sklanjali glave. V grlu jih je dušilo... Zamolkli udarci so odjeknili na trati — orodje je kar samo padalo iz rok. Dvignil sem pogled. Na vislicah je zabingljalo prvo truplo. Srce je nehalo biti: plačalo je svoj poslednji tribut ljubezni. Zamižal sem in si želel, da bi vmes posegla višja sila in napravila konec tej strahoti. Najraje bi se pogreznil v zemljo, rad bi bil daleč, daleč... Rad bi bil videl, da bi čas bežal... bežal... Toda sekunde so tekle tako strašno počasi, ko so oni umirali v soncu.

JA SAM HRVAT! To je bil glas enega izmed zaznamovanih, ki je s tem povedal vse, preden je šel v smrt. Povedal je kdo je, od kod prihaja in za kaj umira. Morda se je v tem v njegovih očeh utrnila slika

doma, domačih in valujoče Kolpe sredi temnega zelenja.

Pogledal sem spet v vislice. Sedmo telo je trznilo v smrtnem krču in naočniki so zdrknili čez nos. Sekunde so se vleklye, kakor da se je ustavil tudi čas.

Oh! Vsi so v grozi zakričali in si zakrili oči. Osmi ni mogel umreti, čeprav je telo že nihalo na vrvi; bil je visoke postave in se je s konicami prstov oprl na trame. Krvniki so planili k njemu, ga prijeli za noge in divje potegnili.

Nemec poleg mene je jokál. Hans, lagerführer, je iz kuhinje zažvižgal in z nasmejanim licem klical h kosilu.

Končano. Ljudje so se razšli s sklonjenimi glavami in mračnimi obrazi. Sonce je ravnodušno sijalo naprej. Čez polja je bežal otrok, ves prestrašen od tega, kar je videl.

Pogovor ob kitari

Eno izmed tujih knjižnih del, ki govorijo o naši narodnoosvobodilni borbi, je knjiga ameriškega majorja Louisa Huota »Puške za Tita«. V njej je opisal, kako je po kapitulaciji Italije pomagal dobavljati orožje jugoslovanskim partizanom. Medtem je doživel več srečanj z našimi borci, ki jih slika s simpatijo in občudovanjem.

V odlomku, ki ga objavljamo, je opisan pogovor z jugoslovanskim partizanom, ki je prišel v Italijo po orožje.

»Ste bili vedno dovolj močni, da ste napadli celo posadko?«

»Da, če je bil za to povod. Nekako pred šestimi tedni, komaj tri tedne pred kapitulacijo, smo na otoku Visu ujeli vso italijansko posadko.«

Nekje v bližini so nežni prsti udarili po strunah kitare. Mladineo je prenehal in prisluhnil. Kmalu je ulico napolnil tenor, odlično posnemajoč živahno napolitansko ljubavno pesem. Zadržala sva dih in poslušala. Pevec je bil prav pod nama, nekje v globini srebrnih zidin, globoko v ulici. Morda je bil v kakšni brezstrešni sobi, ki jo je razsvetljevala mesečina — ali pa je bil na kakšnem dvorišču in je sedel na zidovju. Med njim in nama ni bilo nobene pregrade.

»Krasno!« je rekel Mladineo v zanosu, ko se je pesem končala. Pričakoval je še druge, toda slišal se je samo glas kitare — globoko, brezkončno brenkanje.

»Pripoveduj mi o Visu,« sem mu rekel.

»Potrebovali smo orožje,« je začel. »Edini kraj na otoku, kjer ga je bilo moč dobiti, je bila majhna trdnjava na južni strani otoka, ki so jo zasedli Italijani. Bila je zelo stara — verjetno štiri sto let — in ne preveč močna. Proti napadu pehote jo je bilo lahko braniti z avtomatskim orožjem. To smo vedeli, zato smo se odločili, da bomo jurišali in opravili s presenečenjem tisto, za kar nismo mogli upati, da bi opravili z obleganjem.

Neke noči smo navaliли nanje. V napadalni akciji nas je bilo samo sedem, ker smo imeli na otoku samo pet pušk in dvajset ročnih bomb.

V trdnjavi so bili neki polkovnik, major, kapetan, dva poročnika in kakšnih štirideset mož...«

Prenehal je, da bi ponovno prisluhnil kitari, in ko je nato opazil, da ga gledam, je nadaljeval. »Tako operira gverila — proti italijanskim posadkam. Če bi napadali Nemce ali ustaše, bi bila čisto druga zgodba.«

»Da, odločili smo se, da se bomo približali od vseh štirih strani hkrati. Kričali in metali smo bombe na majhno dvorišče, ki ga je obdajalo staro zidovje. Pri vhodu je stal stražar, ki ni sprožil strela. Mudilo se mu je v sestav svoje enote. V trenutku, ko smo ga dosegli, so bila vrata odprta. Moj bratranec ga je podrl s puškinim kopitom in šla sva noter...«

»O, questa, o que-e-a...« Zdaj se je pevčev glas ponovno dvignil v čisti tenor in ubiral pesem iz Rigoletta... Mladineo je počakal zadnje note in nadaljeval:

»Moj bratranec in jaz sva šla noter,« je rekel. »Ostalih pet pa je ostalo zunaj in nepretrgoma so vpili, streljali in metali ročne bombe. Z dvojnimi strelom sem jih opozoril, da sva notri in naj ne mečejo več granat. Posadki sva kričala, naj se vda.

Priti na dvorišče je bilo kar prelahko; ni pa bilo upati, da bi prav tako lahko pobegnili — tedaj pa so iznenada začeli oficirji z dvignjenimi rokami defilirati ven. Jaz sem jim s puškino cevjo namignil, naj se postrojijo k steni na severni strani dvorišča. Videti so bili zelo zbegani. Prepričan sem, da so mislili, da name-ravava vse postreliti. Tudi če bi imela takšen namen, bi jih morala pobiti s puškinimi kopiti. Imela nisva nobene municije več.

Ostala najina 'napadalna sila' je prišla naokoli pred dvorišče in stopila vanj skozi vrata. Moj bratranec je razvrstil ujetnike tako, da so gledali v steno. Začeli so tarnati in prositi za svoja življenja. Povedal sem jim, da se ne bo nikomur nič zgodilo, če bodo gledali v steno in držali roke kvišku. Nato sem odšel v trdnjavo, da bi poiskal orožje. Potrebovali smo nekaj granat in strojnic, in to takoj, še preden bi naši ujetniki ugotovili, da smo skoraj neoboroženi. Tovariši, ki so bili na straži, so imeli pri sebi vsak po osem nabojev in samo eno ročno bombo. Takoj smo odkrili skladišče z municijo in se hitro vrnili na dvorišče s strojnico in dvema ročnima bombama za vsakega člana naše družbe.«

Mladineo je nenadoma iztegnil roko in se dotaknil mojega komolca. Gledal me je in se smejal.

»Veste, kaj je bilo najtežje pri tem napadu?« je resno dejal. »To, da smo se morali resno držati. Vseh se je loteval histeričen smeh. Bilo je presmešno!«

»Kaj ste napravili s svojimi ujetniki?« sem vprašal.

»Tam smo jih pustili; toda prej smo odnesli štiriindvajset lahkih strojnic, dvanajst pištol, sto pušk, veliko municije in dva zaboja ročnih bomb. To je bil res bogat plen. Zaplenili smo še mnogo drugega dragocenega blaga in tudi več velikih zabojev makaronov, specialke in uradne listine.

Napad smo izvedli, ko so bili pri večerji. Sami pa smo pospravili obrok večerje v ofircirski menzi. Okrog osmih smo končali preiskovanje. Ujetniki so še vedno stali z obrazi proti steni. Potem ko smo pregledali, če imajo pri sebi še kaj orožja, jih nismo več silili, da držijo roke kvišku. Ko smo že imeli strojnice, sem dal stražarju posebno zapoved, da mora ustreliti vsakogar, ki bi spregovoril ali pa se obrnil v vrsti; z mežikanjem in mimiko pa sem pojasnil, da so te besede le za strah. Hoteli smo opraviti brez prelivanja krvi, da bi se izognili maščevanju. Če so možje v vrsti postajali nemirni, je straža zakričala ali pa izpustila kratak strel preko zidu. Ujetnike je verjetno zanimalo, koliko smo jih iz njihovih vrst pobili. Po opravljenem delu so stražarji ponovno dobili glasno zapoved, medtem pa smo se potihoma umaknili z dvorišča. Prav tam smo jih pustili stati. Velikokrat me je zanimalo, kako dolgo je trajalo, preden so ugotovili, da smo odšli.«

Prenehal je in se zazrl v mesečino. Izraz zadovoljstva je usahnil na fantovskem obličju. Nato je dodal: »Moral bi vse skupaj postreliti.«

Ponudil sem mu drugo cigareto in mu gledal v obraz, ko si jo je prižgal. Bil je razdražen in napet. Pevec je utihnil in Mladineo je razmišljal o svoji zgodbi.

»Pričakovali smo, kaj se bo zgodilo,« je nadaljeval. »Vsi otočani so vedeli za akcijo. Otok je pač majhen in možje so že dalj časa živeli v trdnjavi. Bili smo brez mask in so nas kajpak lahko spoznali. Zadrževali smo se v hribih. Obdržali smo nekaj vojnega plena, preostanek pa poslali na otok Hvar, ki leži približno dvajset milj ododod.«

Kar je zadevalo nas, je bilo vse v redu. Toda skrbelo nas je civilno prebivalstvo. Mišlite si, da je moglo priti do maščevanja...

Dva dni nato se je pojavil italijanski patrolni čoln. Dotlej ni bilo nikogar, ki bi se prikazal iz trdnjave. Morda so še vedno stali ob zidu, kjer smo jih pustili... Polkovnik je poročal, da je napad izvršilo na stotine partizanov..., da maloštevilna posadka ni mogla ukreniti ničesar proti mnogo večjemu številu do zob oboroženih napadalcev... in da njegovi možje niso prepoznali nikogar izmed gverilcev... Menil je, da so prišli z nekega drugega otoka... Vidite, tudi oni so se bali maščevanja.

Končno so rešili problem po svoje. Na slepo so polovili deset domačinov iz mesta Visa in deset iz Komiže ter objavili, da bodo ujetnike izpustili, če se jim bo orožje vrnilo v treh dneh; če se jim pa orožje ne bo vrnilo, bodo talce ustrelili.«

»Moj bog! In kaj ste napravili?«

»V obeh mestih so bili sestanki, ki so se jih udeležile tudi družine talcev. Potem ko smo ljudem razložili, da Tito želi, da se dobro oborožimo, da bomo pripravljeni za udar na obali, ko bo dal znak — kar se lahko zgodi vsak čas — smo privolili, da bomo storili, karkoli bodo sklenili na teh sestankih. Razprave so bile

kratke. V Komiži so nam rekli: »Obdržite orožje in ko bo prišel čas, ga dobro izkoristite. Ne pozabite, koliko stane.«

V Visu so nam preprosto rekli: »Obdržite orožje.«

Pripovedovalec zgodbe, ki je bil slabotnega videza, je gledal naravnost predse. Bil je ves napet, ko je izgovarjal zadnje besede. Podoben je bil mlademu preroku, za čigar glavo je plesala Saloma...

Čez trenutek se je obrnil in se žalostno nasmehnil. Napetost je izginila z obraza in dejal je hladnokrvno:

»Vseh dvajset je bilo ustreljenih — devet dni preden so postali Italijani naši zavezniki, natančno devet dni pred premirjem, ki je bilo podpisano tretjega dne prejšnjega meseca. Bil sem priča streljanja v Komiži...«

Nekaj časa sva v tišini kadila...

»Smrt fašizmu!« je dejal Mladineo, ko je bral moje misli. »To pomeni v našem jeziku Death to Fascism. V teh besedah, ki so partizanski pozdrav, najdemo vso tolažbo, ki smo je potrebni.«

S pravim pomenom njegovih besed sem se moral kmalu seznaniti v Jugoslaviji.

Sedaj je bilo v Cataniji mirno kot na pokopališču. Kazalo je, da si nimava kaj več povedati in sva legla. Mladineo je zaspal. Jaz pa sem se stegnil na pograd, prisluškoval njegovemu enakomernemu dihanju in mislil na otok Vis.

(Prevedel Jože Rankelj)

Vanja Radauš: Partizan

Izdajstvo v prekmurski Brezovici

BILO je 10. februarja 1945 Skupina partizanskih borcev pod vodstvom znane politične aktivistke Ele Ulrih-Atene se je ta dan mudila v prekmurski vasi Brezovica. Petorica partizanov je dobila sporočilo, naj počaka drugo skupino tovarišev, ki so delovali v Polani, Bistrici in okoliških vaseh ter pripravljali ljudstvo na zgodovinske dogodke — na prevzem oblasti v imenu OF, zakaj zlom fašistične Nemčije se je naglo blizal.

Po kratkem posvetu so sklenili: »Dušan in Kolenc naj uredita postojanko pri Tomaževih, kjer niso naklonjeni partizanom. Tam bomo tudi počakali naše tovariše. Tomaževi vedo, kdo v vasi podpira OF, zato jim bomo s tem tudi zavezali jezike in preprečili morebitno izdajstvo.«

Tako si je pet borcev uredilo zatočišče pri omenjeni družini. Tu so nameravali počakati ostale tovariše in potem skupno z njimi kreniti k Prvi prekmurski partizanski četni, ki je taborila v motvarjevskem gozdu.

Tomaževi so borce kaj neprijazno sprejeli. Niti jesti jim niso dali, vendar so se naposled sprijaznili z dejstvom, da so partizani v hiši. Kazno je bilo, da bodo aktivisti tu nemoteno prebili nekaj časa.

»Toda kaj je to? Kje je domači sin, ki je gluha?«

»Okrog 9 ure jo je iznenada popihal iz hiše.«

»Odšel je k sosеду!« je partizanom pojasnila njegova mati.

»Marjan, takoj pojdi za njim in ga privedi nazaj v hišo!«

»Ne, Tomažev fant ni bil pri nas, pač pa smo ga videli, da je odšel k županu,« so Marjanu rekli sosedom, ko jih je vprašal po ubežniku. Marjan je nemudoma odšel k županu in pri njem našel gluhega fanta. Privedel ga je domov. Fant se je začel izgovarjati, češ da ne ve, kakšna vojska je v hiši, in podobno. Potem so gluhemu napisali na papir: »V vaši hiši so borci partizanske vojske, ki se bori proti madžarskim fašistom za osvo-

boditev Prekmurja!« Ko je prebral, je fant začel kazati vesel obraz in se hliniti, češ da je tudi on za partizane in da jim želi pomagati.

Petorica aktivistov se je nekoliko pomirila. Ali fant se je odločil za pot izdajstva. Ko je opoldne pokladal živini krmo, je izkoristil priložnost in stekel po vasi. Tokrat je šel k vaškemu slugi, ki je bil madžaron in mu je povedal, naj gre hitro povedat Madžarom, da so v njihovi hiši partizani. Če tega ne bo takoj storil, bo šel sam in ovadil tudi njega, da ne izpolnjuje svoje dolžnosti do madžarske oblasti. Vaški sluga se je groznje prestrašil. Šel je in izdal partizane.

Okrog 1. ure popoldne sta odšli iz hiše mati in hči ter začeli klicati moža in očeta, naj odideta iz stanovanja. Toda stari se za njune klice ni zmenil in je ostal v hiši. Bil je edini od družine, ki ni vedel za izdajstvo.

Blizala se je 2. ura popoldne. Borci so pripravili orožje in čakali. Zunaj je bilo južno vreme. Sneg in led sta se tajala. Kreniti niso mogli nikamor, ker gozda ni bilo v bližini. Tudi dobrega kritja za boj zunaj hiše ni bilo. Ostali so v poslopju in napeto čakali.

Nekaj minut pred drugo uro sta se hiši začela približevati dva madžarska vojaka. Šla sta počasi in pozorno ogledovala hišo. Ko sta prišla do nje, sta se oddaljila. »To je verjetno navadna madžarska patrulja, ki gre k županu,« so menili borci. Vendar glej! Madžara se vrneta, gresta na dvorišče in se ustavita pri vežnih vratih.

»Vdajte se banditi!« zakriči eden. Toda že ga je zadel rafal iz Atenine brzostrelke. Vojak se je prijel za trebuh, se zgrudil in obležal v mlaki krvi. Drugi pa je ušel.

Na desetine pušk je bilo uperjenih v Tomaževo hišo. Več kot 200 Madžarov je sklenilo obroč in kanilo uničiti petorico partizanov. Šipe na oknih so se drobile. Madžari so obsuli branilce s točo kro-

gel. Partizani so se ogorčeno branili. Šestnajstletni Hancov Joško je sedaj prvič v življenju uporabil orožje. Z lovsko karabinko je neustrašeno streljal skozi okno na Madžare. Branilci pa v hiši niso mogli dolgo vzdržati. Začelo jim je primanjkovati streliva. Edina rešitev: prebiti se iz obroča!

Streli iz Atenine brzostrelke in oglušujoč pok Marjanove bombe, ki jo je vrغل proti sovražniku — to je omogočilo, da so borci prišli iz hiše. Atena je skočila za jablano in začela streljati na Madžare. S preciznim ognjem je držala v šahu madžarsko strojnico na Tornarjevem dvorišču. Streli iz njene brzostrelke so prisilili k molku tudi vojaka z brzostrelko v jarku. Petorica borcev je bila obkoljena v krogu kakih 150 metrov. Proboj je bil mogoč edino preko vaških plotov in nizkega grmičevja. Marjan je prvi skočil čez plot. Za njim so vžgali s strojnico, ali ga niso zadeli. Priplazil se je do vojaka, ki je imel brzostrelko v roki. Tedaj je bila Atena ranjena. Krogla je zadela okvir njene brzostrelke in se ji zarila v trebuh. Drugi strel jo je zadel v nogo.

»Marjan, vrzi bombo, jaz sem ranjena,« je zaklicala Atena. Njena brzostrelka je bila neuporabna. Marjan pa je svojo edino bombo že porabil pri umiku iz hiše. Za njim se je takoj pognal Lojze Žalik-Dušan.

»Marjan, tu imaš mojo bombo, vrzi jo hitro,« pravi Dušan in izroči bombo tovarišu. Detonacija. Obroč je bil za nekaj minut razklenjen.

»Hitro iz obroča!« Jaz vam bom ščitil umik,« kriči Marjan.

»Samo preko mojega trupla bodo lahko šli Madžari,« je rekel tovarišem mladi jurist Jože Zadravec-Marjan, doma iz Turnišča.

Streljanje je za nekaj minut prenehalo. Hudo ranjena partizanka Atena se je oprla na Dušana. Štirje tovariši so se umikali po travniku, ki je bil le redko poraščen z jabolnami. Ranjen je bil tudi Joško. Svinčenka ga je zadela v nogo, vendar kost ni bila poškodovana. Madžari so se kmalu opogumili. Spet so začeli srdi-

to streljati in zasledovati umikajoče se borce. Marjan pa je s svojo puško ščitil umik. Okrog tretje ure popoldne se je zaslíšal presunljiv krik. Smrtno zadet je omahnil Marjan. Ko je njegova puška utihnila, so Madžari začeli metati bombe, ker se niti mrtvemu niso upali približati. Nato so se s kričanjem pognali k mrtvemu borcu.

Joško in Kolenc sta bila že daleč naprej iz obroča. Dušan pa se je s hudo ranjeno Ateno umaknil v gosto grmovje ob jarku, ki je bil poln vode.

»Dušan, ustrelí me« je prosila Atena. »Oba se ne bova mogla rešiti.«

»Ne Atena, tega ne bom storil. Rešiti se morava! V skrajni sili pa si boš končala življenje sama, kakor tudi jaz. Živa že ne bova prišla Madžarom v roke.«

Šla sta naprej, po snegu se je vlekla krvava sled. Atena je močno krvavela. Potem sta z največjo težavo prebredla potok Črnc in do smrti izmučena nadaljevala pot proti vasi Polani. Mimoidóci so se

jima prestrašeno izogibali. Pričakovali so, da bodo Madžari vsak hip pridrveli za njima. Ustavila sta se pri neki hiši v Polani, da se malo odpočijeta. Ali glej! Niti pet minut ni minilo, ko opazita voz in na njem 8 madžarskih vojakov. Ko ju Madžari opazijo, poskačejo iz voza in se razporedijo v strelce. Umakniti se nista imela kam.

Odločila sta se, da ostaneta na mestu. Roke so čvrsto prijele za orožje. Hladnokrvnost obeh je Madžare osupnila. Zlezel jim je strah v kosti in brez strela so se umaknili.

Mračilo se je. Nad pokrajino je počasi legla noč.

Noč, zaveznica partizanov, ju je rešila.

Ljudstvo je izdajstvo obsojalo. Že naslednjo noč je izdajalec prejel zasluženó plačilo. Hitra kazen izdajalca je bila resno opozorilo vsem madžarskim ovaduhom in podrepnikom, da bodo partizani kaznovali vsakogar, ki bi krenil na pot narodnega izdajstva.

Jože Janež

Spomini na »tiskarno« v Rašiški četi

OKUPATORJA sta postavila mejo na Savi in tako je bila Ljubljana odrezana od krajev pod Rašico. Okrožni komite KPS Ljubljana je imel po aprilu 1941 zelo težavno delo prav zaradi meje na Savi. Partijske organizacije v Črnučah, Tacnu in ostalih krajih so dobivale iz Ljubljane čedalje manj tiskane besede. Zato smo začeli razmišljati o lastnem tisku že po odhodu v partizane, po 23. juniju 1941. S to mislijo se je najbolj ukvarjal Cene Štupar, sekretar partijske celice v Črnučah in pozneje v Rašiški četi. Vztrajal je in tako je tudi po njegovi zaslugi dobila okolica Črnuč, Trzina pa tja do Skaručne, Gameljnov, Šmartna, Tacna, Pirniči in drugih vasi skromen, toda prepotraben vir informacij v tiskani besedi, ki jo je izdajala Rašiška četa v obliki radijskih vesti, proglašov, parol itd.

Spominjam se prav dobro, kako sta Cene Štupar in Maks Pečar v tistih junijskih in julijskih dneh pred ustanovitvijo čete, ko smo črnuški ilegalski taborili pod Dobenim, razmišljala, kako bi osnovali svoj lastni tisk. V Nadgorici pri Črnučah je namreč bival tovariš, ki je bil zaposlen v eni izmed ljubljanskih tiskarn. Povezala sta se z njim, da bi priskrbel pisalni stroj in kožo (šapirograf). To se mu je posrečilo nekoliko pozneje, kot je bilo zamišljeno. Pisalnega stroja pa ni priskrbel.

Po ustanovitvi čete se je rodila »tehnika«, ki smo jo borci imenovali tiskarno.

Da bi lahko ljudstvo informirali o dogodkih po svetu, predvsem o dogodkih na vzhodni fronti, je bilo treba priskrbeti radioaparát. Sklenili smo ga vzeti Seigerju, organizatorju Kulturbunda, članu NSDAP, ki je pred voj-

no živel v Črnučah kot ponižen agent za šivalne stroje. Patrolo je vodil takratni komisar čete Mile Špacapan. Tja je prišel podnevi, saj je bila hiša pri gozdu, toda moral je vstopiti skozi glavni vhod, ker je bila hiša obdana z visoko ograjo. Doma niso našli Seigerja, temveč njegovo ženo, ki jim je radioaparát dala in zahtevala potrdilo. Mile je vzel iz nabojnače patrono za puško in ji jo izročil, rekoč: »Tu je potrdilo«. Ona je predobro razumela smisel njegovih besed in ni ponovila zahteve. Patrola je prišla zelo ponosna v taborišče. Ponos, da smo povezani s svetom, je prevzel vse borce. Zvečer smo že poslušali radijske vesti pri Koščevih na Rašici, kjer je ostal radioaparát do požiga vasi.

Ko smo dobili kožo, se je Cene takoj odločil, da napiše proglas ljudstvu okolice Rašice. V tem proglasu je predstavil četo kot novo, ljudsko vojsko, ki se bori za svobodo proti nemškemu okupatorju in domačim izdajalcem.

Cene je bil izreden talent. Bil je slikar in fotoamater, znal je pisati lepo in vzpodbudno. Zaradi teh kvalitet in širokega politično-ideološkega obzorja je bil že pred vojno urednik sindikalnega glasila pod vodstvom Partije.

S svojo lepo pisavo je oblikoval »Proglas« v ličen letak. Razmnožila sva ga na koži v več sto izvodih. Zvečer so ga že borci raznesli po vseh vaseh okrog Rašice.

S tem načinom pa se Cene ni zadovoljil in je razmišljal, kako bi se predstavil s pravim tiskom. Tovariši iz Tacna, ki jih je vodil Miha Novak, so prinesli črke, časopisni papir, tiskarsko črnilo in še eno kožo iz tiskarne, ki so jo imeli frančiškani v Vikreah.

Nekdo je napravil okvir formata 21 × 30 cm in v ta okvir sva postavljala črke. Največ dela sva imela, da sva črke uredila, ker so jih prinesli kar v nahrbtnikih. Bile so različne.

Krtačni odtis je bil lep, ko da bi prišel iz prave tiskarne. Tiskala sva v taborišču čete in imela posebej določen pro-

stor, ki je bil imenovan »tiskarna«.

Radijske vesti smo poslušali pri Koščevih tudi potem, ko so celotno družino izselili in smo bili sami gospodarji hiše, vse do požiga. Radijske vesti smo poslušali zvečer in ponoči, ko je bil sprejem najboljši. V tistih dneh je bilo težko izdajati radijske vesti, ker so Nemci vztrajno prodirali v Rusijo. Cene se je znašle in je velikokrat stvar poenostavil tako, da je navedel samo nemške izgube, ni pa povedal, kod poteka vzhodna fronta.

»Tehnika« je delovala v mesecu avgustu pa tja do 27. septembra ko je bila četa razbita.

V tem času smo izdali večkrat radijske vesti. Spominjam se, da smo nekako tedensko informirali prebivalstvo o dogodkih iz bojišč. Prav tako smo izdelali letaka, in sicer enega na kožo, a drugega v krtačnem odtisu. Poleg tega smo izdali tudi parole na listkih, ki smo jih trosili po vaseh. Po zaupnikih je potovala tiskana beseda iz rok v roke.

S sredstvi, s katerimi je razpolagala četa, je bilo do-

volj storjenega. Razumljivo je, da bi se bila ta tiskarska dejavnost razvila v pravo »tehniko«, opremljeno tudi s ciklostilom, če ne bi bilo prišlo do dogodkov 27. septembra. Prav tisti dan, ko so Nemci napadli četo, smo dobili iz Ljubljane več natipkanih matric, ki bi jih morali uporabiti nekaj mi, nekaj pa bi jih morali poslati na Štajersko. Četa je imela navodilo od okrožnega komiteja KPS Ljubljana, da formira ciklostilno »tehniko«. V tistem času ni bilo v celotnem posavsko-kamniškem predelu nobene »tehnike«, dotok tiska pa se je iz Ljubljane popolnoma ustavil.

»Tiskarna« iz Rašiške čete je storila svoje in dokazala, da je moč velikokrat tudi z najbolj preprostimi prijemi reševati zamotane probleme agitacije in propagande. Tega so se pa tudi nemški policisti dobro zavedali in storili vse, da bi likvidirali močno politično in vojaško dejavnost Rašiške čete. To jim je tudi uspelo, toda boj se je vseeno nadaljeval do končne zmage.

Jože Ravbar-Još

»Corpus delicti« na preserskem procesu

Kaj je bil »preserski proces«, je bralcem bržčas že znano. To je bil proces proti obtožencem, ki naj bi bili v noči med 5. na 6. december 1941 sodelovali v napadu na most v Preserju. Obtoženci so bili večinoma nedolžni — toda fašisti so hoteli po vsej sili predstaviti javnosti »krivce« in jih »pravično« kaznovati...

MED 69 žrtvami preserskega procesa je bil ustreljen tudi borovniški učitelj Anton

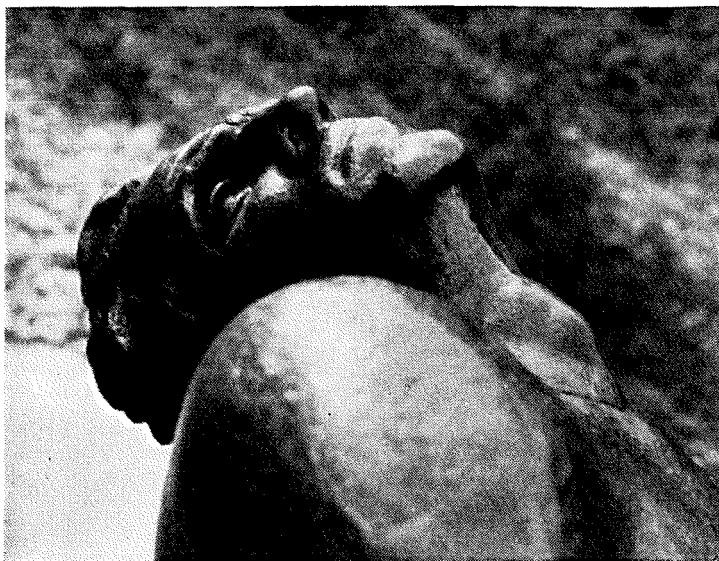
Miklavič. Italijansko vojaško sodišče ga je označilo v svoji razvlečeni in izmišljeni ob-

tožnici kot »capobanda« napada na most, čeprav so številne priče dokazale njegov alibi. Konfident Lihtenberg, poslušno orodje fašistov, je pokimal za skritim okencem na ljubljanski kvesturi, da je Miklavič »pravi«; še boljši dokaz pa je prinesla »Publica sicurrezza«. Ta »dokaz« so bili njegovi škornji.

Tistega nedeljskega jutra, 7. decembra 1941, so italijanski policisti lovili ljudi borovniškega kota in jih zganjali na karabinjersko postajo v Borovnici in v Hudobivnikovo gostilno v Bistri. Bili so divji in iz ust jim je zaudarjalo po žganju. Šestnajstletnega pastirčka Tinčeta so brcali in tolkli s kopiti, da je ves krvav obležal na tleh. Zakaj? Našli so ga spečega na seniku, poleg sebe pa je imel čevlje z rdečimi onučami. Te rdeče krpe so razjezile policiste, da so se znašali nad ubogim otrokom in kričali: »Comunista, comunista!«

Policisti so vdrli tudi v Miklavčevo stanovanje in iskali obtežilni material. V omari za obleke so odkrili škornje, ki so bili »baje« tam skriti, na petah pa so bili malce blatni. To je bil zadosten »dokaz«, da je bil obtoženec pri napadu na most. Znanci in sorodniki so zbrali 40.000 lir za advokata, da bi ga rešili na 10-dnevnem procesu, toda škornji so ga pokopali. Večtedensko mučenje in čakanje v samici je strlo Antona Miklaviča, tako da si je s steklom ure prerezal žilo na vratu. Toda stražar je to pravočasno opazil in preprečil izkrvavitev. Spominjam se ga natančno: vsak dan so ga posebej pripeljali 4 karabinjerji v sodno dvorano čisto nazadnje in ga posadili v prvo klop tik pred sodno mizo. Vsakokrat je bežno pogledal po nas, ki smo stali zadaj vkljeni po štiri in štiri v lisice in verige; tudi njegova verižica je vsakokrat zazvenela, ko je sedel. Izmučen pogled, zguljene, svetlikajoče se hlače in zareza pod vratom — takega se spominjam in tak mi bo ostal v spominu — Anton Miklavič, borovniški učitelj.

Filip Rihar

Izid natečaja za najboljšo fotografijo spomenika NOB

Letos 15. maja je Foto-kino zveza Slovenije v sodelovanju z Glavnim odborom Zveze borcev NOV ob dvajsetletnici vstaje razpisala javni anonimni natečaj za črnobelo fotografijo spomenikov NOB. Do oktobra, ko je bil natečaj zaključen, je prislo na Foto-kino zvezo nad 540 fotografij. Petčlanska žirija, sestavljena iz predstavnikov obeh organizacij, je med predloženimi fotografijami izbrala najboljše in takole razdelila nagrade:

I. nagrado (30.000 dinarjev) dobi Rajko Ranfl za detajl spomenika na Urhu,

II. nagrado dobila Franc Zajc in Rajko Ranfl (po 15.000 dinarjev)

III. nagrado (10.000 dinarjev) dobijo Igor Bervar, Andrej Petek, spet Igor Bervar in Vlastja Simončič.

Že vrsto let se je pri nas čutila potreba po res dovršeni fotografiji naših spomenikov. Niti občine niti okraji, še manj pa GO ZB, niso imeli popolne slikovne dokumentacije vseh naših spomenikov. Iz gradiva, ki so ga poslali avtorji na natečaj, pa se bo ta vrzel lahko zapolnila. Potrebno bo še fotografirati samo nekaj spomenikov, ki se jih ni ob natečaju nihče lotil. Iz zbranega gradiva bodo morda organizirali razstavo ter izdali več albumov. Ti bodo postali važen pripomoček pri pouku zgodovine NOB in pri estetski vzgoji naše mladine. Služili pa bodo tudi drugim, predvsem turističnim organizacijam pri popularizaciji našega boja. Tujci bodo lahko spoznali na množici naših spomenikov, kako naše ljudstvo ceni žrtve in naš boj. Spomeniki NOB so namreč odraz množičnosti naše NOB po vojni.

Šopek na grob Hedovemu očetu in materi

MALO je koroških partizanov, ki jim ni Hedova hiša vsaj enkrat nudila toplega zavetja.

Ko so prišli avgusta 1942 partizani (1. štajerski bataljon) prvič v to hišo, so jim domači skuhal golaž. Ker je bila tedaj pač taka partizanska navada, se je hiše prijelo ime »pri Golažu«. Tedaj je imel oče 60 let, mati kakih 5 let manj. Oba sta bila trdna, zavedna in napredna. Že so dali krvni davek: Nemci so ustrelili najstarejšega sina kot talca. Doma so bile štiri hčere, vesele, bistre in neustrašene. Nobena do tedaj še ni videla vlaka, bilo pa skoraj ni slovenske knjige, ki je ne bi prebrala.

Septembra, potem ko sta Silasov in Kranjčev bataljon doživela nemški napad na Komnu, se je zatekla k hiši partizanka Marjetka. Kljub veliki nevarnosti so jo vzeli tako rekoč za svojo, ji pomagali iskati zvezo in organizirali obveščanje na vse strani. Omogočili so ji pot v Savinjsko dolino, kjer je vedela za partizanske javke. Ko so končno čez dober mesec partizani prišli — najprej Pavle Žaucer-Matjaž, nato partizani Revirske čete — Golaževi niso vedeli, kaj bi od veselja. Potlej so vsa leta, dan za dnem, noč za nočjo prihajali partizani. Prva koroška četa, Prvi koroški bataljon — tedaj se je oglasil tudi komandant Franc Rozman-Stane — Koroški odred, Štirinajsta, Koroška grupa odredov z junaškim komandantom Vinkom Simončičem-Gašperjem... To so bili veliki, hudi — čestokrat groze in smrtnega strahu polni časi. Na primer takrat, pred devetnajstimi leti, ko sta pri Hedu padla prva partizana Petja in Don. Vse so Nemci preiskali, vsak najmanjši košček v hiši, v kašči, v hlevu, na marofu. Prebrskali so vse seno in surovo zasliševali članke družine od najstarejšega do

najmlajšega — tudi dveletno vnučko. Izvedeli niso ničesar.

Golaževi so nešteto krat tvegali življenje. Mati je čisto osivela, še bolj utihnila, njene oči so bile velike in žalostne. Neutrudno je stopala vsak dan na desko pri lesi in po starem običaju z rogom klicala k jedi svojo veliko družino. Ni več vedela, kdo je v »lesu« in kdo je še doma. Zanj so bili vsi enaki, partizani in domači. Oče je postal iz dneva v dan bolj kljubovalen. Včasih se je v njegovih očeh vžgala celo nagajiva iskra. Nihče ne bo nikdar vedel, kolikokrat so ga postavili ob zid in mu grozili s puškinih kopiti, zdaj z naperjenimi cevmi.

Bili pa so to tudi lepi in nepozabni časi. Pri Hedovih, ki so ostali Golaževi za vse partizane in Koprivce tudi po osvoboditvi, skoraj ni bilo pogovora, v katerem se ne bi spominjali partizanov. Tudi po vojni jih je hiša sprejemala z odprtimi rokami.

Najprej je omagala mati. Tih, neopazno in skromno, kot je bilo njeno življenje, se je poslovila pred meseci. Dne

29. oktobra je umrl oče. Res je že dalj časa bolehal, vendar ga je zdaj pobralo nesrečno naključje: pri delu v hlevu je padel in se ubil.

Zdaj ležita oba pri Šentjakobu in njuni gomili je že

pokril sneg. Zanju je konec pretresov, strahu, žalosti in veselja, konec nemira. Živela sta dovolj dolgo in bogato, da lahko počivata. V srcih vseh, ki so ju poznali, po bosta živela še in še. M.

V okviru mariborske kulturne revije sta bili letos odprti dve pomembni razstavi. Mariborska Studijska knjižnica je priredila razstavo tiska iz internacij in zaporov, mariborski muzej NO pa je v koči na Osankarici uredil stalno muzejsko razstavo o delovanju Pohorskega bataljona. Na sliki: gostje na ogledu razstave Pohorskega bataljona na Osankarici.

IZZA KULIS II. SVETOVNE VOJNE

Pogledi v bodočnost

Objavljanje odlomkov iz spominov Winston Churchilla končujemo s pogajanji državnikov o bodoči ureditvi sveta, o Organizaciji združenih narodov itd. Ti načrti niso kazali, do kakšnih nasprotij bo prišlo med Vzhodom in Zahodom...

Vsi problemi so bili z nami na poti (v ZDA) in misli so mi neprestano uhajale k zunanjemu ministru, ki je prav tako že plul po morju, toda v drugo smer... Med potovanjem sem od Edena prejel vrsto sporočil, ki so nas seznanjala s sovjetskimi stališči. Bistvo njihove vsebine je razvidno iz brzojavke z dne 5. januarja 1942, ki mi jo je poslal po svoji vrnitvi v London.

»... Ob samem začetku razgovorov z gospodoma Stalinom in Molotovim se je prvi spustil v razne podrobnosti, ki se tičejo ureditve meja v povojni Evropi. Še posebej mi je izrazil svoje mišljenje glede ravnanja z Nemčijo. Predlagal je, naj bi obnovili Avstrijo kot samostojno državo, odcepili renške pokrajine od Prusije in iz njih ustvarili novo državo ali protektorat in morda ustanovili celo samostojno bavarsko državo. Mimo tega je predlagal, naj bi bila Vzhodna Prusija vključena v Poljsko, Sudetska pokrajina pa naj bi se vrnila pod Češkoslovaško republiko. Sugeriral mi je tudi, naj bi obnovili jugoslovansko državo in ji pridali še nekaj Italiji odvzetega ozemlja. Prav tako naj bi Albanija spet postala samostojna

država. Turčiji bi odkazali Dodekanez, Grčiji, ki se zanima za nekatere egejske otoke, pa bi priskrbeli primerno odškodnino. Turčija bi morala dobiti nekaj bolgarskih okrajev in verjetno še del severne Sirije. Na splošno bi morale zasedene države, vstevši Češkoslovaško in Grčijo, dobiti nazaj predvojno obliko meja. Gospod Stalin je bil pripravljen razpravljati o kakršnem koli posebnem sporazumu glede strateških oporišč Združenega kraljestva v Franciji, Belgiji, na Nizozemskem, Norveškem in Danskem. Izrazil je željo, da bi za zadostitev življenjskih interesov Sovjetske zveze obnovili stanje iz leta 1941, kakršno je bilo pred nemškim napadom. Pri tem je mislil seveda na baltiške države, na zavzeti del Finske in na Besarabijo. »Curzonova linija« bi pri tem rabila kot osnova za pogajanja glede rusko-poljske meje. Romunija bi morala izročiti pod posebno ugodnimi pogoji oporišča, ki bodo potrebna Sovjetski zvezi, v zameno pa bi dobila ozemlje, ki so ji ga bili odvzeli Madžari... Pokazal je zanimanje za poveljno zavezništvo »demokratskih narodov«. Rekel je, da Sovjetska zveza nima nič proti morebitni federaciji nekaterih evropskih narodov, če bo to ustrezalo njim samim.

Med drugim razgovorom, t. j. 17. decembra, je vztrajal pri tem, da mora vlada Njegovega Veličanstva takoj priznati bodočo mejo ZSSR, priključitev baltiških držav in obnovitev sovjetsko-finske meje iz leta 1941. Skratka, katerikoli sporazum med Veliko Britanijo in Sovjetsko zvezo naj bi bil odvisen od naše odločitve v zvezi s to točko... Stalin je temu vprašanju pripisoval bistveni pomen, zato smo o njem razpravljali še na tretjem sestanku, dne 18. decembra...«

Glavna ruska zahteva je torej bila dokončna priključitev baltiških držav, ki so jih zasedli ob začetku vojne. Sledilo je še več drugih pogojev, ki naj bi pomagali Rusiji uresničevati njene imperialistične namere. Brzjovavke sem sproti prebral in se zelo razjezil zaradi zahtevane priključitve baltiških držav.

»Ministrski predsednik lordu
Privatnega pečata.

20. decembra 1941.

1. Stalinove zahteve glede Finske, Baltiških držav in Romunije nasprotujejo prve-
mu, drugemu in tretjemu členu Atlantskega sporazuma, katerega podpisnik je tudi on sam. O sličnem sporazumu ne smemo niti razglabljati, pa naj bo tajen ali javen, posreden ali neposreden, ne da bi prej vprašali za svet Združene države. Zdaj še ni čas, da bi razpravljali o mejah, saj bo to mogla rešiti samo mirovna konferenca, ko bomo zmagali...«

Kabinet je odobril moje stališče in brzjovav-
no poslal odgovor v istem smislu.

Edenu pa sem odgovoril takole:

»Ministrski predsednik (na morju) zuna-
njemu ministru (v Moskvi).

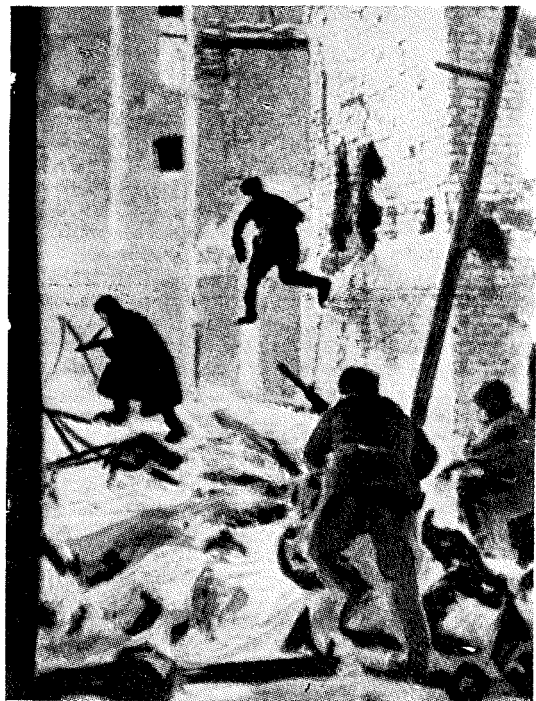
20. decembra 1941.

1. S Stalinom se nikar ne obnašajte pre-
več zadržano. Do Združenih držav smo se obvezali, da ne bomo sklepali tajnih in sa-
mosvojih pogodb. Predsedniku Rooseveltu
ne smemo niti omeniti podobnih predlogov,
saj bi jih lahko odbil, posledice pa bi bile
neprijetne za obe strani.

2. Strateško zavarovanje Rusije ob za-
hodnih mejah bomo obravnavali na mirovni
konferenci. Dogodki so jasno dokazali, da je
lega Leningrada izredno nevarna... Odce-
pitev Prusije od južne Nemčije in dokončna
sistematizacija Rusije bosta najvažnejši
vprašanji. Vse to pa še spada v daljno pri-
hodnost. Za zdaj je najvažnejše, da napne-
mo vse sile in da zmagamo...«

SPORAZUM O ZDRUŽENIH NARODIH

... Z gotovostjo smo lahko računali na
razdobje vojaških neuspehov, ki bo utegnilo
trajati precej časa. Minili bodo še dolgi meseci
krvavih porazov in žalosti, preden bomo spet
dočakali lepše čase. Ko sem se vračal na Sil-
vestrovo z vlakom v Washington, so me napro-
sili, naj bi šel v vagon, kjer so se peljali
najuglednejši ameriški časniki. Zaželel sem
jim »srečno novo leto« in rekel: »Vidite, doča-
kali smo leto 1942, leto naporov, borb in nevar-

Iz bitke za Stalingrad: ulični boji

Nemci, ki so jih ujeli jugoslovanski partizani leta 1941 v Srbiji

nosti, ki pa bo kljub vsemu pomenilo velik korak bliže k zmagi. Upajmo, da bomo častno dočakali njegov konec živi in zdravi!»

Ko sem se vrnil v Belo hišo, je bilo že vse pripravljeno za podpis sporazuma o Združenih narodih. Mnogo brzojavk je bilo izmenjanih med Washingtonom, Londonom in Moskvo, zdaj pa je le bilo vse urejeno. Predsednik se je trudil z Litvinovim, sovjetskim veleposlanikom, da bi ga prepričal o umestnosti izraza »svoboda vere«. Nalašč smo ga bili povabili na kosilo v predsednikovo sobo. Zaradi slabih izkušenj v domovini je bil diplomat zelo previden. Potem se je predsednik še na samem pogovoril z njim. Na dolgo in široko mu je razlagal o duši in nevarnostih peklenškega ognja. Kot nam je pozneje večkrat pripovedoval, je pogovor napravil na ruskega diplomata globok vtis. Zato sem Rooseveltu ob neki priložnosti obljubil, da ga bom priporočil za canterburyjskega nadškofa (1), če ne bo zmagal na prihodnjih predsedniških volitvah. Tega seveda nisem omenil niti kralju niti kabinetu in vrh tega je Roosevelt zmagal na volitvah leta 1944, tako da nam ni bilo treba razpravljati o zadevi. Litvinov je ves iz sebe sporočil zadevo o »svobodi vere« Stalinu, ki pa ni niti najmanj ugovarjal. Tudi Vojnemu kabinetu se je posrečilo vstaviti svojo »socialno varnost«, ki sem jo kot avtor prvega zakona o zavarovanju proti brezposelnosti iskreno pod-

prl. Po ves teden trajajoči poplavi brzojavk, ki smo jih razposlali po vsem svetu, so se države velikega zavezništva slednjič sporazumele.

Predsednik je prvotni izraz »Associated Forces« (združene sile) zamenjal z »United Nations« (Združeni narodi). Tudi meni je bilo to mnogo bolj všeč. Prijatelju sem pokazal verze iz Byronove pesnitve *Childe Harold*:

Here, where the sword United Nations drew,
Our countrymen were warring od that day!
And this is much — and all — which will not
pass away.¹

Sede na vozičku s kolesi je predsednik prišel v mojo sobo 1. januarja zjutraj. Stopil sem iz kopalnice in mu dejal, da se strinjam z njegovim osnutkom. Sama deklaracija ni imela moči, da bi zmagala v bitkah, toda določala je smotre naše borbe in vsakemu nas odredjala mesto v njej. Tako smo na Novega leta dan Roosevelt, jaz, Litvinov in predstavnik Kitajske Soong podpisali v predsednikovi sobi veliki dokument. Podpise ostalih dvaindvajsetih držav je moralo zbrati ameriško zunanje ministrstvo. Navajam dokončno besedilo:

SKUPNA IZJAVA ZDRUŽENIH DRŽAV AMERIKE, ZDRUŽENEGA KRALJESTVA VELIKE BRITANIJE IN SEVERNE IRSKE, ZVEZE SOVJETSKIH SOCIALISTIČNIH REPUBLIK, KITAJSKE, AVSTRALIJE, BELGIJE, KANADE, KOSTARIKE, KUBE, ČESKOSLOVAŠKE, DOMINIKANSKE REPUBLIKE, SAN SALVADORJA, GRČIJE, GVATEMALE, HAITIJA, HONDURASA, INDIJE, LUKSEMBURGA, HOLANDIJE, NOVE ZELANDIJE, NIKARAGUE, NORVEŠKE, PANAME, POLJSKE, JUŽNE AFRIKE IN JUGOSLAVIJE.

Podpisane vlade so sprejele skupni program o namerah in načelih, vsebovanih v izjavi predsednika Združenih držav Amerike ter ministrskega predsednika kraljevine Velike Britanije in Severne Irske z dne 14. avgusta 1941, ki je znana kot Atlantski sporazum. Prepričane so, da je neogibno potrebna popolna zmaga nad sovražniki, da bi zagotovile življenje, svobodo, samostojnost, verske svoboščine ter obvarovale človečanske pravice in pravičnost, tako na lastnih kot na tujih ozemljih, zavedajoč se skupne borbe proti nasilnim in podivjanim osvajalcem sveta. Zato izjavljajo naslednje:

1. Države podpisnice se obvezujejo, da bodo uporabile vsa svoja vojaška in gospodarska sredstva za vojno proti podpisnikom Trojnega sporazuma in njihovim privrženecem.

2. Vsaka izmed držav podpisnic se obvezuje, da bo sodelovala z ostalimi podpisnicami te deklaracije in da ne bo sklenila separatnega premirja ali miru s sovražniki.

K tej izjavi smejo pristopiti vsi narodi, ki doprinašajo ali pa še bodo doprinesli svoj materialni delež k zmagi nad hitlerjevstvom.

¹ Združeni narodi so tu izvlekli meč, borili so naši se bratje tistega dne!
In to je mnogo — to je vse — in nikdar ne bo padlo v pozabo.

Prevedel Leopold Vrbovšek

¹ Poglavar anglikanske cerkve (op. prev.).

Ob XXII. kongresu KP Sovjetske zveze

DVAINDVAJSETI kongres KP Sovjetske zveze se je razvil v dokaj drugačni smeri, kot je bilo prvotno predvideno. V pripravah na kongres je bilo težišče dela v pojasnjevanju programa. To je bil dejansko prvi program KP Sovjetske zveze po zmagi Oktobrske revolucije. Vsa ta leta so na kongresih postavljali in zamenjavali komisije za sestavo programa, vendar kaj več od tega in pa skromne programske deklaracije Hruščeva na XXI. kongresu ni bilo. Kljub tako dolgem pripravam pa predstavlja sedanji program kaj majhen prispevek k razvoju marksizma. Mešanica starih, že znanih dogmatiskih koncepcij z dokaj nejasno obdelanimi težnjami po nadaljnjem razvoju. Program pomeni slavospev blokovski politiki Sovjetske zveze in gleda na ves svet skozi zamegljena blokovska očala. Pred resničnim razvojem v svetu si zatiska oči in noče videti, da se je v tem stoletju zelo mnogo izpremenilo tudi drugje po svetu, ne samo v Sovjetski zvezi in vzhodnem bloku. Ne vidi, da je ideja socializma v svetu prevladala, pa skuša socialistično misel omejiti le na ozemeljsko področje vzhodnega bloka. V kolikor upošteva določene težnje po nadaljnjem družbenem razvoju, se oslanja predvsem na pozive članom Partije in državljanom, da bodo morali bolj disciplinirano in zavestno izpolnjevati postavljene naloge. Če pa že medlo spregovori o potrebi večjega uveljavljanja proizvajalca in državljana, potem mora takoj utemeljiti nepravilnost revizionističnega gledanja na ta problem. Program načelno deklarira potrebo po večji demokratizaciji v partiji, takoj za tem pa poudari nujnost večje komandne vloge partije. Skratka, poln je pro-

tislovij, nekaj hoče potrditi, nekaj preprečiti, ne daje pa nobene stvarne analize dosežanega razvoja v svetu, niti razvoja v Sovjetski zvezi. Zato skuša program svojo majhno idejno vrednost dopolniti z impozantnimi številkami gospodarskega razvoja Sovjetske zveze v prihodnjih dvajsetih letih, kar je sicer stvar bolj ali manj administrativnih planov, ne pa idejnih programov.

Program KP Sovjetske zveze zelo dogmatsko obsoja dogmatizem. Vsakemu napadu na dogmatizem pa sledi takoj obsodba revizionizma. To se pravi, da je vmesni prostor precej ozek, da se spravi vanj lahko samo konkretna sovjetska politika in nič več. Resnično poglobljanje v notranje družbene probleme in analize družbenih odnosov v svetu mora nujno uiti iz tega okvira in je potem izpostavljena obsodbi po teh, v programu sprejetih normah.

Vendar ni bil program tisti, ki je dajal ton kongresu. Pozikuz tistih sil, ki so proti kakršnemu koli vnašanju še tako medlih teženj po potrebi družbenega razvoja (s tem pa za povrnitev tistega osebnega položaja, ki so ga nekoč imeli kot Molotov, Kaganovič, Malenkov in drugi), da bi za svoja stališča dobili podporo nekaterih drugih partij, predvsem kitajske, je sprožil na kongresu odkrito razračunavanje. To je bil v bistvu le povod, ker je bilo več silnic za take konflikte. Tu gre za vprašanje vodilne vloge Sovjetske zveze, ki jo je Kitajska zaradi svojih teženj po enakopravnih vlogi s SZ načela vsaj do določene mere že na posvetovanju 81 komunističnih partij lansko jesen. Gre za pozicije Hruščeva v SZ in v bloku. To je toliko bolj razvidno iz nove sestave partijskega vodstva,

kjer so predstavniki armade zastopani bolj kot kdajkoli doslej.

Konflikt s konservativnimi stališči se je na kongresu razvijal predvsem v obsojanju Stalina in stalinizma. Stalinizem je pa bil omejen na razna kriminalna dejanja, predvsem pobijanjem nemajhnega števila komunistov in drugih državljanov, raznih partijskih delavcev najrazličnejših narodnosti, teror, slavohlepnost in absolutizem, pojave, ki so jim na XX. kongresu dali ime kult osebnosti. Skratka, kriv je bil Stalin kot oseba. Prav nič pa ni bilo rečeno o sistemu, ki je omogočil Stalinu vse to, o taki ustvarjeni ideologiji, ki je taka početja opravičevala. Zato se je to razračunavanje razvijalo z obsojanjem kulta osebnosti in to z metodami, ki so po bistvu povsem stalinistične. Stalinove slike, ki so krasile nekatere javne objekte, so zamenjali s Hruščevimi, Stalinovo balzamirano truplo so vzeli iz mavzoleja in ga pokopali nekaj metrov vstran, pod kremeljskim obzidjem, kjer počivajo posmrtni ostanki najvidnejših sovjetskih voditeljev. Pravzaprav so atrakcije z relikvijami zelo stare.

Preimenovanje slavnega Stalingrada v Volgograd pač ne bo jamčilo sovjetskim državljanom, da bo njihova misel in beseda pri usmerjanju njihovega življenja več veljala, kot beseda še vedno precej vsemočnega aparata. Niti ne proizvajalcem v SZ, da se bodo v bližnji prihodnosti lahko sami upravljali, sami razdeljevali vrednost svojega dela. Niti ne bodo s tem dejanjem sovjetski državljani spoznali, da je socializem pravzaprav nekaj, kar materialno in duhovno dviga človeka in mu pomaga k vsestranskemu lepšemu življenju, ne pa samo stvar, v imenu katere se od ljudi zahteva stalno podrejanje tako v razvoju misli kot v delitvi materialnih dobrin.

Obračunavanje s stalinizmom se je na kongresu dejansko vodilo s pomočjo stalinizma. Zato tudi ni dalo jasne in široke perspektive za hitrejši razvoj v prihodnje. Nikakor pa ne gre negirati do-

ločene, ne majhne vloge, ki jo je boj proti kultu osebnosti le ustvaril. Ta je predvsem v tem, da je začel kar radikalno rušiti tisto, kar je doslej vsaj v javnosti veljalo za neporušljivo. To pa vsekakor omogoča lažje uveljavljanje raznim naprednim težnjam. Kljub idejnim nejasnostim, dogmatizmu, ožini in drugim slabostim pomenita XX., še bolj pa XXII. kongres KP SZ pomembno prelomnico za hitrejši notranji razvoj v SZ in tudi za razvoj drugih komunističnih partij. Treba je pač imeti pred očmi, da smo pri nas že prehodili ogromno pot pri razvijanju družbenih odnosov in da zato ne moremo z našimi merili ocenjevati posameznih pojavov v družbenem razvoju SZ, kjer so bili družbeni odnosi prilagojeni potrebam birokratskega despotizma in socialistična ideja, vkalupljena v oklep dogmatizma, povsem zabetonirani več kot dve desetletji. Treba je tudi razumeti, da se je strah pred dejanskim ocenjevanjem sodobnih družbenih problemov in lastnim razmišljanjem o njih globoko zajedel v kosti sovjetskih državljani, saj je bilo prav lastno razmišljanje osnova za občutenje brutalnih posledic obsežnih stalinskih čistk. Zato so lahko stvari, ki se zdijo nam majhne in nezadovoljive, za prilike v Sovjetski zvezi dokaj pomembne.

Odnosi z Albanijo, ki jim je kongres posvetil precej pozornosti, spadajo v celoten kompleks naporov Sovjetske zveze za ohranjanje njenih pozicij v bloku. Zločine in provokacije je albansko vodstvo počelo prav tako kot danes tudi takrat, ko so bile pozicije SZ v Albaniji tako trdne, da jim res ne bi povzročalo nobene težave odstraniti to vodstvo. A takrat je bilo to albansko početje vsaj navzven obrnjeno proti Jugoslaviji. Sedaj pa si je albansko vodstvo izbralo drugega pokrovitelja, ki ga je zelo aktivno angažiral za rušenje vodilne vloge SZ. Zato so ostri napadi na albansko vodstvo naslovljeni v prvi vrsti njihovim pokroviteljem. Če ne bi Kitajska štela šest sto petdeset ali sedem sto milijono

nov prebivalcev, bi prav gotovo bil precejšen del te kritike javno naslovljen na Kitajsko in le manjši na Albanijo.

Klevetanje Jugoslavije predstavlja že standardno nalogo na vseh podobnih prireditvah in je zato tudi na XXII. kongresu našlo svoje mesto. Vendar človek nehoti dobi občutek, da so se nekateri na kongresu kot pri sestavi programa precej trudili z iskanjem načina, kako bi zmanjšali globoko utemeljeno resnico in razvito socialistično misel našega programa ZKJ in kako bi

zmanjšali pomen in ugotovitve beograjske konference. Priznam, da to ni bila lahka naloga. Se je pač računalo, da bo slabotno idejno utemeljenost za to in za razne druge težnje izboljšala velika eksplozija. Tudi njo moramo vsaj do določene mere šteti v koncepcijo kongresa.

Zalostno pri vsem je to, da se v času, ko se programira prehod v komunizem, skuša meriti socialistično idejo z megatoni. Sreča je pa v tem, da ima zanjo večina človeštva druga merila.

Sergej Vošnjak

Glasovi iz tujine o Jugoslaviji in Titu

Leta 1958, ko je pozdravil predsednika Tita ob njegovem obisku Indoneziji, je predsednik Sukarno rekel: »S svojo družbeno ideologijo ste dejansko svetovni državljani.«

Neki drug Indonezijec, minister za zunanje zadeve, dr. Subandrio, je na pripravljani konferenci v Kairu izjavil: »Jugoslavija je kot redkokatera druga država na svetu pokazala, kaj vse se da narediti za osvoboditev in ohranitev svoje neodvisnosti ter za podporo drugim, da to dosežejo.«

Take izjave že leta niso redkost po svetu in ne prihajajo samo od ljudi, ki so pripadniki iste ali podobne ideologije. Pogosto jih je slišati tudi od takih, ki se po svojih ideoloških pogledih popolnoma razlikujejo od socialistične Jugoslavije in njenega vodstva. Slišijo se v vseh delih sveta

kot naravni odmev življenja in politike naše dežele in kot priznanje njenih naporov ter prispevka za reševanje poveljnih svetovnih problemov. Seveda je večina takih izjav povezana z osebnostjo in delom predsednika Tita, ki je po besedah sudanskega tista »El Zaman« v očeh svetovne javnosti »eden izmed stebrov miru in svobode sodobnega človeštva.«

Naj navedemo nekaj takih izjav o Titu in socialistični Jugoslaviji.

Predsednik Združene arabske republike NASER:

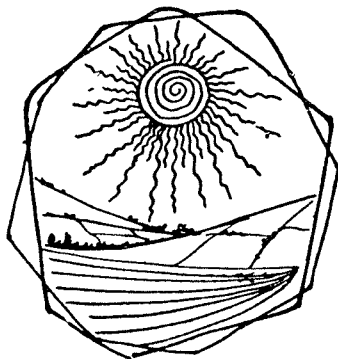
»Vi ste nam dali najboljši zgled, kako se varuje in brani svoboda.«

Predsednik Gane NKRU-MAH:

»Boji, ki ste jih bojevali, kot tudi hrabrost in odločnost, ki ste jo izkazali, da kljub vsemu v teh bojih zmagate, vse to bo tudi za nas velik navdih. Za nas, ki na afriški celinii še vedno bojujemo vojno proti zlu imperializma in kolonializma... Če obstoji kakršenkoli način, s pomočjo katerega nam vaša vlada lahko nudi pomoč, vemo, da ne boste oklevali, da bi nam to pomoč tudi nudili.«

Predsednik Sudana, general ABUD:

»Zmeraj se bo spominjalo, da ste vi, gospod predsednik,

Predsednik FLRJ Josip Broz-Tito in indonezijski premier Ahmed Sukarno

v času, ko sile zla niso naletale na nobeno oviro v svojem pohodu, pozvali vaš narod, naj se tem silam upre, da ste bili resnična nada v svobodo in pravi simbol zmage... Naše občudovanje se je povečalo, ko ste takoj po zmagi usmerili svoje napore in napore vašega ljudstva, da bi ostvarili pogoje, ki bi preprečili ponovitev vojne. To pa s pomočjo načel miroljubne koeksistence med narodi, katere prvi pobornik ste bili vi.»

Bivši predsednik vlade Ceylona BANDARANAIKE:

»Po drugi svetovni vojni igrata predsednik Tito in njegova dežela zelo pomembno vlogo v mednarodnem življenju... Predsednik Tito je najbolj markantna osebnost današnjega časa.«

Predsednik Čila IBANEZ:

»Zaradi skupne obrambe demokratičnih koristi proti totalitarnim grožnjam in spri-

čo občudovanja, ki ga Ekselenca uživa pri nas zaradi junaške in zmagovite narodnoosvobodilne vojne, ki je vaše ljudstvo pripeljala do popolne osvoboditve, ta dan ne bo srečen samo za Jugoslavijo, ampak tudi za prijateljske dežele, posebno za našo.« (Iz čestitke za Titov rojstni dan.)

Predsednik republike Mali KEITA:

»Če se jasno vidi, da je ljudstvo republike Mali bliže Jugoslaviji kot nekim afriškim deželam, potem prihaja to od tega, ker so se vaši narodi, vaša vlada, naš narod in naša vlada izjasnili za boj proti imperializmu in kolonializmu, brez ozira na to, kako se lahko izražajo.«

Predsednik Toga OLIMPIO:

»Z zadovoljstvom in resničnim olajšanjem smo ugotovili, da je jugoslovanska zunanja politika osnovana na zelo dra-

gocenih načelih — obrambi svobode, enakopravnosti in neodvisnosti držav, obrambi miru, koeksistenci med državami, ne glede na njihove notranje režime, na nevmešavanje v notranje zadeve drugih držav.«

Predsednik Tunisa BURGIBA:

»Tito je borec, ki je vse svoje življenje posvetil zmagoslavju svobode in dostojanstva.«

Bivši predsednik grške vlade PLASTIRAS:

»Z Jugoslavijo bi sklenil vsak sporazum brez vsakršnih formalnosti, ker jo vodi maršal Tito.«

Predsednik Gvineje SEKUTURE:

»Posebno sem bil srečen tako kot vsi člani gvinejske vladne delegacije, ki so bili v vaši lepi deželi, da sem lahko ugotovil, kako jugoslovanski

narodi globoko in iskreno podpirajo naš protikolonialistični boj.«

Minister za zunanje zadeve
ZAR FAVZI:

»Jugoslavija ima neocenljive zasluge v boju za mir, enakopravnost in neodvisnost narodov.«

Voditelj Socialistične stranke Indije ANSARI:

»V Titu smo srečali enotnost vrlin socialističnega človeka.«

Član britanskega parlamenta E. DEVIS:

»V zgodovini partizanskih bojev, junaških in strašnih, ki so prinesli toliko trpljenja in žrtev, se je Tito v očeh Britancev dvignil kot narodni heroj, velika vojaška osebnost in dober patriot... Tito je pravi primer revolucionarnega boja nekega ljudstva za svoje boljše življenje.«

Član grškega parlamenta MANENTIS:

»Maršal Tito je zdaj najbolj važna osebnost naše epohe.«

Ambasador Cejlona PEREIRA:

»Jugoslavija je s svojimi stališči, vlogo in aktivnostjo v mednarodnih odnosih pokazala svetu primer politike nezangažiranja in neodvisnosti.«

Član britanskega parlamenta M. FOOT:

»Jasna je resnica, da so maršal Tito in njegovi narodi

pokazali hrabrost, ki bo morda še odigrala največjo vlogo v reševanju miru vseh nas in naših nad v večje svobostine za nešteta ljudstva. Napravili so nam uslugo v letih miru, ki ni nič manjša od druge usluge, ki prav tako ne sme biti pozabljena. To so napravili, ko so zadrževali mnoge nemške divizije v najbolj kritičnih mesecih vojne.«

Iz poslanice indijskih mest Haiderabada in Sekunderabada:

»Kot branitelj svobode in pobornik miru se je vaša osebnost vzdignila tako visoko v skupnosti narodov, da vidijo v vas vse nerazvite in svobodoljubne dežele iskrenega borca za mir.«

Iz dobrodošlice cejlonskega mesta Colomba:

»Jugoslavija ima dolgo in ponosno zgodovino bojev za stvar svobode in neodvisnosti... Toda v naših očeh vaša dežela in njeno ljudstvo nikoli nista blesteli bolj kot za časa zadnje vojne pod vodstvom vaše Ekscelence.«

New York Times:

»Ne more biti nobenega sumu v to, da je maršal Tito eden izmed največjih in najbolj impresivnih oseb našega časa... Človek mora priznati, da današnja Jugoslavija in njenega voditelja označujejo vitalnost, odločnost in privrženost svobodi.«

Ob stoletnici Italije

NA DAN 17. marca letos je minilo sto let, odkar je prvi vseitalijanski parlament proglasil v torinski palači Madama ustanovitev enotne države. Marsikaj lepega in zanimivega lahko beremo o tem v njihovih šolskih knjigah, toda pot do združitve le ni bila tako idealna kot jo slikajo uradni zgodovinarji. Bili so potrebni izredni napor prosvetljenih mož, zavednih domoljubov, ki so budili svoj narod in pripravljali za velik dogodek prikladno vzdušje.

Politično stanje v začetku preteklega stoletja bi lahko

obeležili kot splošno brezbriznost. Neuko kmečko in od davnih časov izkoriščano ljudstvo se za politične dogodke ni moglo zanimati. Plemstvo in cerkevna hierarhija sta imela pred očmi samo lastne privilegije in uživanje v razkošju. Tudi njuna narodna zavest je bila na ničli. Toda dokaj drugačne so bile razmere pri meščanstvu. Na misel o združenji Italiji naletimo že v zgodnji renesančni književnosti in še prej (Dante in Petrarca). Meščanski izobraženci so namreč čutili jezikovne in zgodovinske vezi med vsemi

Italijani od Alp do Sicilije. To je razumljivo, saj so trgovci najbolj občutili ovire zaradi meja in neprestanih političnih sporov, ki so trajali do Napoleonove zasedbe. Tedaj so prišle v Italijo ideje zmagovitega francoskega meščanskega razreda. Napredna misel si je utrla pot predvsem v severnoitalijanska mesta. Navdušila je mladi rod izobražencev in zažvela je zamisel o ustvaritvi nacionalne države in o enakosti vseh državljanov. Začela se je bohotno razvijati. Pozitivno je vplivala na proces političnega in socialnega razvoja, ki pa ga je nenadno prekinila Sveta Aliansa. Avstrija je leta 1815 dosegla, da so deželo razdelili na sedem držav. Sama si je pri tem prilastila najbogatejši del, t. j. Lombardijo z Benečijo in krepko podprla Vatikan. Papež, Burboni in Metternichovi policaji so dobili proste roke. Potrudili so se, da bi že v kali zatrli vsakršen izraz naprednejših teženj. Nasilje pa je podžigalo k odporu. Porajale so se razne tajne organizacije, med katerimi je najbolj znana »karbonarska«. Dejavnost teh romantično nastrojenih liberalcev sicer ni rodila pomembnih uspehov, vendar ima zaslugo, da je širila misel na upor.

Naslednje poglavje je začel prvi resnični revolucionar Giuseppe Mazzini. Zapustil je omenjeni krog zarotnikov. Njegovo gibanje »Giovane Italia« (Mlada Italija) je postalo prva vseitalijanska politična stranka in je odločilno vplivalo na potek dogodkov. Obrnil se je na celotni narod, ker je bil prepričan, da mora vsaka oblast izvirati samo iz ljudstva. Zavedal se je, da monarhija ni sposobna urediti ljudske težnje. Odklanjal je tudi naslonitev na Cerkev, ki mu je bila najhujša ovira »za vstajanje ljudske Italije«. Zavedal se je, da zblizanje in sodelovanje z ostalimi, enako svobodnimi narodi edino lahko omogoči obstoj zedinjene republikanske Italije. Kot zagovornik vsega ljudstva je trdil, da »je potrebno boriti se za individualne in socialne pravice, ki ustvarjajo človeka«.

Tudi Mazzinijevo delovanje je sprva ostalo brez uspeha. Sele v letih 1848 in 1849 je splošni upor zajel velika mesta. Vrhunec je dosegel 9. februarja 1849 z ustanovitvijo Rimske republike. Francoske in avstrijske čete so jo kmalu strle. Osvobodilno gibanje je utrpelo hud udarec, vendar ni propadlo. Glavna pobuda je tedaj prešla v roke Garibaldi-ja. Bil je najožji Mazzinijev sodelavec. Kot mož dejanj je bil ljudstvu še bližji in je lahko računal na njegovo podporo v še večji meri. Zato se je izkrcal leta 1860 na Siciliji s tisoč možmi in v kratkem času zasedel vso burbonsko kraljevino. Liberallec Cavour je v tem dejanju videl nevarnost za obstoj kraljevine. Sele tedaj je postal odločen in v največji naglici poslal savojske čete v Marche in Umbrijo, istočasno pa je zasedel Toskano, Emilijo in Romagno, kjer se je upornikom kazal kot osvoboditelj. Zagrozil je revolucionarni Garibaldijevi vojski, ki ni smela nadaljevati začrtane poti v notranjost papeške države. Savojska monarhija in Cavour sta se bala pritiska od zunaj, toda strah pred domačim ljudstvom je bil še večji. Piemontska dinastija se je v naglici dala oklicati za italijanske.

Za nastanek enotne italijanske kraljevine, nikakor pa ne duhovno in politično enotne italijanske države, je torej značilen večji strah pred lastnim ljudstvom kakor pred papežem, Avstrijo in Francijo. Zato ni bilo za Mazzinija mesta v domovini; moral je umreti v Angliji. Tudi glavni junak Risorgimenta, Garibaldi, je bil prenevaren. Na vsakem koraku so se mu rogali kot neotesancu. Umaknil se je na Caprero. Pozneje je še dvakrat poskušal zavzeti Rim (l. 1862 in 1867). Sodeloval je v bitki s Francozi ob zavzetju Rima v letu 1870. Takoj zatem se je udeležil francosko-pruske vojne in še Pariške komunne, kjer je ponovno izrazil svojo vero v bratstvo med ljudmi in narodi. »Socializem je sonce bodočnosti,« je dejal.

Mimogrede naj omenimo, da se je nekaj garibaldincev

Bivši partizani iz Genove v slavnostnem sprevodu

udeležilo tudi protiturske vstaje v Hercegovini leta 1861.

Cavourjevi osvoboditelji so se začeli obnašati na priključenih področjih kot navadni osvojevalci. Preplavili so jih, posebno Jug, s karabinjerji in vojnimi sodišči. Rešen ni bil noben socialni problem. S podeljevanjem častnih križcev in drugih odlikovanj so si pridobili plemstvo, medtem ko so imeli celo najzmernejše med garibaldinci za sovražnike države. Liberallec in antipapist Cavour se je naskrivaj poskušal pobotati celo s papežem Pijem IX. Zedinitev je torej postala bolj formalni akt kot resnična osvoboditev.

Politično vrenje, ki ga je zbudil Risorgimento, se je stopnjevalo in zaostrovalo vzporedno z razvojem severnoitalijanske industrije. Vrhunec je doseglo v antifašistični fronti, tako imenovani Resistenzi, le da je razredni boj tedaj prišel mnogo bolj do izraza. Med obema gibanjema lahko najdemo vrsto idejnih vezi in podobnosti. Takratna in sedanja generacija sta se borili za boljše življenje. Zedinitev, ki je zahtevala velikih žrtev, se je sprevrgla v kompromise, ki so pustili nerešene stoletja stare probleme. Tudi odporniško gibanje je vzpo-

stavilo osnovne človečanske svoboščine in državljansko enakost, vendar mu ni uspelo, da bi do kraja razbilo temelje zastarele družbe. Bistvo dogajanja ob koncu Risorgimenta se je nadaljevalo med zadnjo vojno in pred njo. Enotna protifašistična fronta, osvobodilna vojna in povojna politična borba za republiko in uveljavitev nove ustave nedvomno predstavljajo trdno povezavo med obema gibanjema.

Grenke izkušnje so bile dobra šola. Vsi napredno usmerjeni italijanski državljani se zavedajo, da morajo ostati budni, če hočejo ohraniti ideale obeh preporodov. Iz ideoloških razlogov se je razcepila v prvih povojnih letih Protifašistična fronta. Združena reakcija bi kmalu triumfirala ob pomoči nekaterih zahodnih krogov. Ogrožena je bila republiška ustava, ki so jo izgraveli z raznimi fašističnimi in predfašističnimi zakoni. Spet so zagospodarili rimski policaji, ki znajo streljati tudi lastno ljudstvo. Najhuje je bilo lani. V Reggio Emiliji so obležali mrtvi. Pokalo je v Rimu pred Pavlovimi vrati. V Genovi so nemiri trajali več dni. Pomagal je šele skupni nastop protifašističnih pripadnikov levičarskih in sre-

dinskih strank. Profašistična Tambronijeva vlada je morala odstopiti ravno po zaslugi teh izbruhov splošnega nezadovoljstva in skupne akcije. V demonstracijah se je okrepila potreba po sodelovanju vseh aktivnih protifašistov ne glede na svetovni nazor.

Proslave stote obletnice so zato potekale v istočasnem obnavljanju spominov na Risorgimento in Resistenzo. Pokrajinski shodi partizanov in predavanja vodilnih antifašistov so imela namen opozarjati mladino in bivše borce na posledice, ki bi se utegnile pojaviti z obnovitvijo fašizma. Z veseljem lahko ugotovimo, da je bil odziv povsod preseñetljivo velik. Največja pa je bila proslava na dan 1. oktobra v Torinu, od koder se je širil prvi preporod in kjer je bil ustanovljen že leta 1942 prvi Odbor za oboroženi odpor proti fašističnemu režimu. Nad 60.000 bivših partizanov iz vse Italije je korakalo po mestnih ulicah, govorili so voditelji partizanske vojske, velikanska množica pa jim je navdušeno pritrjevala.

Navajamo nekaj bistvenih stavkov iz govora, ki ga je tedaj imel predsednik Združenja italijanskih partizanov, komunistični poslanec Arrigo Boldrini:

»... Ako želimo ostati zvesti svoji preteklosti, moramo ostati v ospredju, skupaj z ljudmi vsega sveta, ki so istih misli in želijo odločilno vpli-

vati na zgodovinski preokret človeštva. Toda za njegovo uresničitev moramo uničiti stari in novi fašizem, mrčnjaštvo, kolonializem in rasi- zem. Fašizem, ki je doživel sramotni poraz na političnem in vojaškem področju, na žalost spet dviga svojo pošastno glavo v Italiji in tudi drugod po svetu... Trudi se, da bi pogljal drugega proti drugemu narode, ki jih veže v skupni borbi ustvarjeno prijateljstvo, zakaj še vedno računa na revanšo. Toda pripadniki vseh narodov, vsi napredni držav- niki in mi partizani vemo iz žalostnih izkušenj, da je samo mir izraz resnične kulture...«

Podobne misli je izrazil eden izmed vrhovnih poveljni- kov severnoitalijanskih parti- zanov, nekdanji demokrščan- ski poslanec in predsednik Državne petrolejske družbe (ENI), ing. Enrico Mattei:

»... V času odporniškega giba- nja, dolgotrajne borbe s skup- nim sovražnikom, smo bili enotni, čeprav so si naše ideje včasih bile nasprotné. V eni točki smo se popolnoma stri- njali in v tej točki moramo ostati soglasni tudi zdaj: v an- tifašizmu. Za vsako ceno mo- ramo preprečiti kakršenkoli »povratak«, pa naj bi bil še ta- ko zakrinkan...«

Podobne misli lahko prebi- ramo tudi v poročilih z okto- brskega shoda partizanov v Vidmu in v izjavah predstavn-ikov ANPI na proslavah v naši državi. L. Vrbovšek

šev. Med njimi jih je nekaj, ki so bili vse do zdaj naši širši javnosti neznani. To velja predvsem za dokumenta št. 9 in 10.

Najbolj pomemben — po vprašanjih, ki jih načenja in po dosledni marksistični ana- lizi zgodovine — je prispevek Dušana Bravničarja. Pisec se je lotil doslej dokaj zapostav- ljene panoge zgodovinske zna- nosti in podal nekaj bistveno novih pogledov na leto 1941 in na razvoj osvobodilnega giba- nja v Sloveniji. Znano je, da se je NOB v Sloveniji zaradi različne socialne strukture, vojaškega in politično-strate- škega položaja ter oddaljenosti od centrov vstaje v ostali Jugoslaviji razvijala s svoj- stvenimi značilnostmi. Teh značilnosti mnogi zgodovinarji niso upoštevali ali se jih niso niti potrudili spoznati. Zato so pri opisovanju NOB v Slove- niji zapadli v šablonsko, ide- alistično in neznansveno ob- ravnavanje, ki je imelo marsi- kdaj tudi prizvok omalovaže- vanja naporov večine našega naroda za osvoboditev.

Dušan Bravničar pa odkrito, kot še doslej nihče, našteva či- nitelje, ki so zavirali ali po- speševali našo revolucijo leta 1941. Pri tem je njegov način obravnavanja strogo znan- stven in podprt s kopico doka- zov. V tej luči opisuje tudi vaško oziroma narodno zašči- to kot vmesno obliko vstaje med množično politično akcijo in partizanstvom. Tudi taka analiza je pri nas docela no- va, je pa popolnoma resnična in podprta z neštetimi dokazi.

Bravničarjev prispevek bi morali vzeti za temeljno vodi- lo vsi, ki se ukvarjajo s pisa- njem zgodovine, pa tudi drugi, ki imajo kakršnokoli zvezo z našim bojem. Naše časopisje bi pa moralo prispevku dati večjo publiciteto in seznaniti z njim večji krog ljudi, kot pa je tisti, ki bo bral »Pri- spevke«.

Lojze Požun je napisal pri- spevek »Revirska četa leta 1941«. V njem je obširno ob- delal udeležbo rudarskega de- lavstva v narodnoosvobodilni vojni v letu 1941. Sam način opisovanja je strogo znanstve- no-zgodovinski. Iz prispevka zvemo marsikaj, kar je bilo

NOVOSTI NA KNJIŽNEM TRGU

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja

NAD 400 strani obsega naj- novejši zvezek te publikacije, ki jo izdaja Inštitut za zgodo- vino delavskega gibanja v Ljubljani in ki temelji na znanstvenem obravnavanju naše zgodovine v zadnjih de- setletjih. Ni treba posebej pou- darjati, da je letošnja dvojna številka posvečena jubileju,

dvajsetletnici naše revolucije. V skladu s tem so tudi pri- spevki, ki razen nekaj člankov organizacijskega značaja in objave recenzije opisuje leto 1941.

V začetku zvezka je 13 do- kumentov, pisem CK KPS in CK KPJ, razglasov in pisem posameznih vodilnih tovari-

vse do zdaj skoraj neznano. Sploh je treba priznati, da uredništvo »Prispevkov« izbira za objavo malo znane, toda aktualne in zanimive teme. To velja tudi za pričujoči prispevek, ki nam je razkril mnogo podrobnosti, ki smo jih doslej poznali samo v drobcih.

Dare Jeršek opisuje plebi-scitne akcije Osvobodilne fronte v letu 1941 in začetku 1942. Te akcije, ki so v glavnem značilnost in oblika boja po mestih, predvsem v Ljubljani, je pisec obdelal po dokumentih in memoarskih zapiskih posameznikov. Gre za znane akcije leta 1941, ko je OF ukazala, naj bodo ulice od 19. do 20. ure prazne v znak protesta proti okupatorju in privrženo-sti osvobodilni stvari. Akcije so imele velik uspeh. V okviru opisovanja teh plebiscitnih akcij se pisec dotika tudi dijaš-kih demonstracij v ljubljans-kih šolah ter v novomeški gimnaziji. Avtor pravilno sklepa, da samo na podlagi poročil šolskih vodstev ne bo mogoče ugotoviti obsega te najbolj množične dijaške de-monstracije v času okupacije. Iz razumljivih razlogov so obseg in množičnost demon-stracij šolska vodstva skušala zamolčati, kjer se je le dalo. Pri tem gre za čustva solidar-nosti profesorjev z dijaki, pa tudi za pozitivni oportunizem. V mnogih šolah so se namreč tudi reakcionarni profesorji in ravnatelji zbal, da bodo ostali brez službe, če bodo iz-ključili vse razrede. V tistem času bi okupatorska oblast to lahko brez naporov ostvarila, saj so dejansko demonstrirali vsi razredi razen redkih izjem. Tako je na primer demonstra-cijo na I. državni realni gim-naziji prijavil samo profesor italijansčine, fašist italijanske narodnosti, čeprav so dijaki demonstrirali tudi po drugih razredih. Ravnatelj, znani Ca-puder, oče treh belogardistič-nih oficirjev, je sporočil dalje samo to prijavo, druge pa opustil, čeprav je nedvomno vedel za večino demonstracij. Podobno je bilo tudi z bojkot-m fašističnega pozdrava.

V »Prispevkih« je objavlje-nih 78 nemških dokumentov, ki so izostali iz VI. knjige pr-vega dela izdaje Vojnoisto-

riskega instituta JLA v Beo-gradu. Vsi ti dokumenti se na-našajo na leto 1941 na Štajer-skem in predstavljajo razvoj NOB, kakor ga je videl oku-pator. Ti dokumenti so po svo-je tehtno pričevanje veličine naših ljudi, komunistov in drugih, ki so orali ledino naše revolucije na Štajerskem. Pri tem so se bojevali s hudimi težavami, trpeli hude žrtve, toda ker so ostali, so zmagali.

Ivan Bertonec-Johan opi-suje ljudsko vstajo v zgor-njem delu Gorenjske leta 1941. Zapisek je memoarskega značaja, konča pa se z draž-goškim bojem.

Knjiga o veliki zaroti v Kongu

PRI nas večkrat ugotavlja-mo, da naše založbe zaostaja-jo za dogodki in ne izdajajo dovolj hitro del o aktualnih problemih v svetu. Srbi in Hrvati so v tem pogledu da-leč pred nami, vendar pa smo tudi pri nas napravili korak naprej. Nedavno je izšel slo-venski prevod knjige o Pat-ricu Lumumbi in problemu Konga, ki jo je napisal znani jugoslovanski novinar Dragan Marković, dopisnik jugoslo-vanskih časopisov v Kongu, Alžiru in drugod.

Knjiga nosi podnaslov »Ve-lika zarota v Kongu«. In res je treba dogodke, ki so se lani in letos odigrali v Kongu, označiti kot veliko zaroto ko-lonialistov proti preporodu Afrike in vstajenju afriških narodov. Kajti prav neverjet-no se nam zdi, da so belgijski gospodarji Konga, ki so osem-deset let izkoriščali to deželo in z vsemi sredstvi zatirali prebujanje domačinov, naen-krat privolili, da postane Kon-go svobodna država. Posebno še, ker je bilo protikoloniali-stično gibanje v Kongu še šib-ko in so domačini šele leta 1958 dobili možnost ustanav-ljati lastne politične stranke. Dragan Marković daje v svoji knjigi odgovor na to vpraša-nje. Belgija, ki je do leta 1956 investirala v Kongu približno milijardo dolarjev — pač spri-čo visoke stopnje rentabilnosti

Sledi poročilo o II. medna-rodnem kongresu za zgodovi-no odporniških gibanj v Mila-nu med 26. in 29. marcem 1961. Zanimivi so referati, ki se nanašajo na Jugoslavijo in so nekoliko blokovsko pobar-vani; in večkrat ponavljajo stare, že zdavnaj razkrinkane netočnosti o naši NOB, čeprav so na zunaj zelo laskavi.

Knjiga se konča s poročil-om o razstavi »20 let Sloven-skega poročevalca«, z objavo recenzije našega Zbornika fo-tografij, ki je izšla v Italiji, in pojasnilom glede smrti Cira Moserija leta 1942 v Ljub-ljani.

M. P.

— si je neodvisnost te deže-le predstavljala po svoje. Ne-odvisnost Konga naj bi bila zgolj formalna, saj bi moral n. pr. po zahtevi Belgijcev predsednik vlade vsak svoj govor vnaprej predložiti bel-gijskemu generalu v odobri-tev. V administraciji, policiji, da gospodarstva niti ne ome-njamo, pa bi Belgijci obdrža-li ključne pozicije. Zato so ko-lonialisti sami zavestno pohi-teli z razglasitvijo neodvisno-sti Konga, da bi na ta način obdržali svoje položaje, zlasti v najbogatejši pokrajini Ka-tangi, prehiteli morebitne re-volucionarne dogodke in na ta način izigrali zahteve Kongo-žanov.

Toda Patrice Lumumba je spoznal to kolonialno igr. In v svojem govoru dne 30. junija 1960 je ta mož — potem ko je belgijski kralj v Leopold-villu patetično prikazal, kako velikodušno je Belgija dala Kongu svobodo — dejal: »Mi smo vedeli da ironije in žal-itve, za udarce, ki smo jim bili izpostavljeni zjutraj, opoldne in zvečer zato, ker smo črnci. Kdo bi mogel pozabi-ti, da je belec ogovarjal črnca s »ti« — ne zato, ker mu je prijatelj, marveč zato, ker je bilo spoštovano »vi« samo za bele. Kdo bi mogel pozabi-ti na vešala in kroglice, ki so pokosile toliko naših bratov...« In ko je razglasil, da je do-

ba suženjstva končana, je dal s tem Belgijcem jasno vedeti, kaj misli o bodočnosti Konga.

In res se je Lumumba takoj po proslavi neodvisnosti Konga lotil širokih ukrepov. Najprej se je uspešno lotil vojske, dosegel odstranitev belgijskega generala Janssensa in s tem pospešil afrikanizacijo tudi na drugih področjih javnega življenja, predvsem v upravi. V kratkem času so prišli na vodilne položaje, razen v gospodarstvu, domačini. To pa je bilo seveda Belgiji preveč. In odločila se je za odkrit napad. Že 13. julija so se belgijski padalci spustili na letališče pri Leopoldvillu, zasedli evropski del tega mesta in druge kraje. Tako je Belgija pokazala svoje prave kolonialistične karte, dotlej skrite pod plaščem velikodušnosti. Pri tem je šlo Belgiji za to, da v vsakem primeru ostane pod njeno oblastjo vsaj Katanga, ta najbogatejša pokrajina Konga, pravi eldorado bakra, kobalta, zlata, urana. Zato so se Belgijci poslužili domačina Mojzesa Čombeja, proti Lumumbi, kot zakonitemu predsedniku vlade, pa kovali nadaljnje spletke. In tako se je za povečanim pritiskom od zunaj, po najsrdljivšem političnem boju za ohranitev neodvisnosti pred tujo vojaško agresijo, znašel Lumumba pred novo nevarnostjo, ki je izpodkopavala temelje mlade republike. Probelgijski in prozahodni politiki v Leopoldvillu so začeli svojo ofenzivo znotraj. Pri tem sta odigrala najvažnejšo vlogo dva: predsednik Kasavubu, ki je bil vodja Lumumbi nasprotne stranke, a mu je Lumumba vendar ponudil mesto predsednika republike, in polkovnik Mobutu, o katerem so zapisali, da je »afriška inačica evropskega profašista«. In tako je ob intervenciji tujih sil, ob političnem pritisku Belgijcev, ob omahljivosti in neodločnosti sil OZN in ob političnih spletkah notranjih nasprotnikov prišlo do znanih dogodkov, do sporov, intrig, pobotanj, spletkarjev in končno do aretacije Lumumbe in njegove izročitve Čombeju, ki se je končala z gnusnim zločinom.

O vsem tem obširno piše Dragan Marković v svoji knjigi. Seveda pri tem podrobno opisuje vse te dogodke, ki so privedli do umora Lumumbe in do tako kratkega življenja neodvisnega Konga. Svojim opisom zunanjih dogodkov pa dodaja avtor svoja lastna zapazanja, zlasti zapise svojih razgovorov z Lumumbo. Avtor knjige prikazuje tudi osebnosti kongoških političnih in vojaških voditeljev, posebno seveda osebnost Lumumbe in Čombeja. Obširno razpravlja o dejavnosti družbe Union Minière, o vlogi katoliške duhovščine, ki se je postavila na stran kolonialistov, več poglavij pa posveča čudni vlogi sil OZN v Kongu. Na koncu pa dodaja še nekaj beležk o kongoški umetnosti in kulturi.

Tako torej ta knjiga podrobno osvetljuje igro velesil z bogato deželo v osrčju Afrike in njene tragične posledice za domače prebivalstvo ter neodvisnost dežele. Čeprav je knjiga pisana izrazito žurnalistično, marsikdaj v samosvojem slogu, in čeprav problem Konga ni obdelan sistematično, je vendar vseskozi zanimiva. Razen tega pa je kar najbolj popolna knjiga o dogodkih v Kongu, dokumentarna in stvarna, polna avtentičnih podatkov, posnetkov listin in fotografij. Tako bo ta knjiga koristila vsem pri spoznavanju problemov dežele, katere razvoj je zavrla igra blokovskih držav in velesil, ki so se ob prebujanju te afriške dežele zdale za svoje politične in gospodarske pozicije.

S. R.

Dve slikanici

Založba »Borec« je letos tudi bogato poskrbela za mlajši rod, saj je izdala že štiri slikanice, pred kratkim pa sta izšli še dve: Fani Okičeve »Kurirček Srbečica« in Seliškarjev »Volk pogoltnik«.

»Kurirček Srbečica« pripoveduje o otroku, ki je v nežni mladosti namesto igre užil strah in bil priča razdejanju in pokolom. Pot ga je zanesla med partizane, ki so se ga najprej otepali, ker je bil še

otrok, a so ga sprejeli, ker je bil brezdomec. Znašel se je v boju in na pohodih. Postal je kurir, некоč je padel v zasedo in bil ob nogo. Zdravili so ga, a ostal je brez noge. Ni se zgubil, pač pa je sklenil postati učitelj in učiti mladi rod, kako je treba ljubiti domovino.

»Volk pogoltnik« pa je pravzaprav basen. Vzporedno z volkom, ki sovraži in napada vse gozdne živali, teče zgodba o partizanih in okupatorju. Volk in okupator sta obsojena na propad, kajti nasilje se konča s propadom nasilneža. Seliškar je s to pripovedko za otroke spet dokazal svoje sposobnosti mladinskega pisatelja, ki ga mladina ceni in bere.

M. Št.

Bela grobnica

Dušan Azanjac je pisal dnevnik. Iz njega je izpisal del in ga zaokrožil ter izdal. Knjižica govori o 4.500 ujetnikih, med njimi je bilo največ partizanov, ki jih je sovražnik zajel med Prvo in Drugo sovražno ofenzivo in jih odpeljal naprej po Donavi do Dunaja in naprej, da so obdelovali zemljo nemških veleposestnikov. Konec leta 1942 pa je te ujetnike sovražnik spravil na Norveško. Tu jih je uničeval in moril z vsemi znanimi metodami nemških nadljudi. Od 4.500 ljudi, jih je preživelo strahote taborišča komaj 1500. Epilog teh strahot je bil v Beogradu, ko so zločincem leta 1946 sodili in jih obsodili v prisotnosti mnogih izmed tistih, ki so trpeli v taboriščih.

Knjižica govori o strahotah in mučenju, govori pa tudi o ljubezni in sodelovanju ter pomoči norveškega ljudstva, ki je pomagalo lajšati trpljenje številnim jugoslovanom. Bratstvo, ki se je tedaj, v najhujših časih, skovalo med Jugoslovani in Norvežani, mora ostati trajno. Za zasluge je predsednik republike odlikoval leta 1957 petnajst norveških mest in vasi, kjer so bila ujetniška taborišča. Brošura bo nedvomno zbudila pozornost tudi med slovenskimi bralci.

M. Št.

Nov film s tematiko NOB

PRED kratkim je znano zagrebško filmsko podjetje »Jadranski film« posnelo nov film s tematiko NOB. Hrvaški naslov filma je »U potrazi za zmagam«. Kratka vsebina:

Dogaja se v rojstnem kraju diverzanta Boška, ki skupaj z Markom skuša razstreliti vagon s strelivom. Nemci so jih začasno postavili na pomožni tir zraven železniške postaje. Slučajno so Nemci okrepili stražo in diverzanta sta komaj odnesla pete. Na begu pred zasledovalci oba diverzanta obiščeta Boškov dom, kjer živi njegova sestra Nada. Ta naj bi odpeljala Marka do Vodenega, ki vzdržuje zvezo med partizani in ilegalci v mestu. Boško, ki je železničar, bo med tem časom poizvedel, kaj nameravajo Nemci glede vagonov s strelivom. Pri Vodenem se bodo zmenili, ali naj ponovijo neuspelo akcijo ali pa naj se umaknejo.

Marko in Nada nista prišla na cilj, ker je imela hiša, kjer je živel Vodeni, znak za nevarnost. Zdaj Nada ni vedela, kam naj popelje Marka. Nazadnje se odloči, da ga bo skrila v hišo, kjer so živeli Židje Baruhovi, ki so jih Nemci internirali. Ustaši medtem pridejo v Baruhovo hišo in jo spremenijo v začasno stražarnico. Marko in Nada se skrijeja na podstrešje. Med njima se razvije ljubezen. Ustaš ju skoraj odkrije, ko išče na podstrešju skrite zaklade. Marko ga ubije. Medtem Nemci ujamejo Boška in ga ustrelijo pred hišo. Zvečer Marko in Nada pobegneta in Marku uspe razstreliti skladišče streliva. Pri tem je ranjen, reši ga Nada...

Režiser filma je Jane Kavčič, ki je režiral tudi film »Akcija«. O tem in drugem filmu ter sploh o naši filmski proizvodnji pravi: »Tematika

s področja NOB bo ostala vedno živa in bo postala naš narodni stil, kot je pri Rusih pri-

kazovanje Oktobrske revolucije, ki jo še vedno kažejo v svojih filmih. Tako kot pri Američanih, ki se še vedno vračajo na spopad med Severom in Jugom.«

Vlogo Marka igra Ivica Pajer, vlogo Nade pa šestnastletna gimnazijka Jelena Bjeličič, snemalec je Franci Cerar.

M. V.

Marko bo obračunal z ustašem Miletom

Nada (Jelena Bjeličič) rešuje Marka (Ivica Pajer), potem ko je pognal v zrak skladišče streliva

Kako posluje zavod »Borec«

V STATUTU Zveze združenj borcev NOVJ, ki je bil sprejet na seji predsedstva zveznega odbora, je rečeno, da Zveze združenj po republikah lahko ustanovijo založniške ustanove za izdajanje knjig, časopisov in drugih publikacij. Pokazalo se je namreč, da naš razvoj zahteva posebne ustanove, ki bodo sistematično obdelovale in izkoriščale bogato gradivo iz našega boja na področju literature in publicistike.

Pri nas v Sloveniji imamo glede tovrstne založniške dejavnosti že nekaj izkušenj. Leta 1952, ko se je začela decentralizacija v gospodarskem

in družbenem življenju, so po vrsti ukinili republiške časopise Zveze borcev po vseh jugoslovanskih republikah. Ostala sta samo naš »Borec« in »Crvena zvezda«, ki je glasilo zveznega odbora Zveze združenj borcev NOVJ. Leta 1958 se je iz mesečne revije »Borec«, glasila GO ZB NOV Slovenije, razvila založba »Borec«, kasneje pa zavod. Sicer je že prej izšlo v založbi GO ZB NOV Slovenije nekaj del. Toda potrebe so zahtevale stalno in sistematično izdajanje takih knjig. Ta naloga je bila za uredništvo revije »Borec« preobsežna, ker ni razpolagalo s potrebnim številom

usposobljenih ljudi. Tako se je iz kolektiva štirih ljudi, ki so delali pred 1. majem 1953 v uredništvu in upravi revije »Borec«, razvil zavod, ki šteje nad 30 uslužbencev. Prav je, če se javnost seznani z delom zavoda, saj je last vse naše skupnosti in bralci bi lahko z nasveti marsikaj pomagali.

Najstarejša dejavnost zavoda je izdajanje revije »Borec«, ki ima letos za seboj že 13 let. »Borca« tiskajo v 6200 izvodih, stalnih naročnikov pa je 6014. Naročniki so doslej prejeli »Borca« za 600 dinarjev letno. S tako nizko naročnino je zavod kril manj kot polovico izdatkov. Vsa ostala sredstva za kritje stroškov v zvezi z izdajanjem revije so pritekala iz dotacij in iz ostalih dejavnosti zavoda, predvsem trgovine z umetniškimi predmeti in izdajanja koledarjev. Kljub temu pa bo moral z novim letom zavod revijo podražiti na 1000 dinarjev letno, da bi tako vsaj nekoliko zmanjšal primanjkljaj.

Letos je izšlo tudi šest števil mladinske revije »Kurirček«. Zavod je nameraval začeti izdajati tak list že pred tremi leti. Sprva je bilo misljeno, naj bi bil »Kurirček« priloga »Borca«. Pozneje, ko je postalo očitno, da zaradi pomanjkanja finančnih sredstev ni mogoča takojšnja ustanovitev novega lista, je imel »Borec« stalno rubriko »Za mlade bralce«. Letos pa so se končno našla sredstva in »Kurirček« je nastopil svojo pot med mlade bralce. Marsikje so sprejeli prvo številko z nezaupanjem, kar je ob obilici branja za mladino razumljivo. Potem pa je »Kurirček« s svojo aktualnostjo in vsebino začel mladino pritegovati. Pokazalo se je, da je bil list zelo potreben. Število naročnikov je začelo naglo rasti.

Pomembna je založniška dejavnost zavoda. Marsikdaj so

Značka
Zveze
združenj
borcev
NOVJ

Kot smo poročali že v zadnji številki, je predsedstvo Zveze združenj borcev NOV Jugoslavije sklenilo, da postane spominska značka ob 20. obletnici ljudske vstaje značka Zveze združenj borcev NOVJ. To je stilizirana peterokraka zvezda z reliefom tovariša Tita v sredini. (Kot emblema pa bo ostal dosedanj emblema ZB NOV Jugoslavije.)

Izložbeno okno trgovine zavoda »Borec«, Ljubljana, Titova 17

zapiski starih partizanov in revolucionarjev ležali po predalih založb, ki so se bale tveganja v zvezi z izdajo. Zdaj imajo ti ljudje možnost, da njihova dela pridejo v tisk preko zavoda »Borec«. Poleg tega zavod izdaja tudi dela o tujih odporiških in revolucionarnih gibanjih. Z namenom, pridobiti kar se da več kvalitetnih literarnih in dokumentarnih pričevanj o NOB in o delovanju KP pred vojno je zavod razpisal »Kajuhov natečaj«, ki je že dal prvo žetev. Prihodnje leto bodo izšle prve knjige, ki so bile nagrajene na natečaju za leto 1960. Do letošnjega novembra je zavod izdal 45 knjig v skupni nakladi 139.000 izvodov.

Nekateri dvomljivci so govorili in pisali, da so ljudje siti knjig iz vojne in da jih zato neradi bero. Taka modrovanja so se v praksi izkazala kot neresnična. Dokaz za to so knjige zavoda »Borec«,

ki jih je zelo malo ostalo v skladišču. Če računamo kot rok za prodajo naklade 5 let, potem so knjižne zaloge našega zavoda zelo majhne. Kljub temu bo moral zavod še bolj izpopolniti omrežje poverjenikov, da bo naša knjiga prišla v vsako partizansko hišo in da bo mogoče povečati naše, sicer ustaljene slovenske naklade.

Leta 1958 je začela poslovati v okviru zavoda »Borec« prva trgovina, in sicer na Titovi cesti št. 17 v Ljubljani. Začetki so bili dokaj skromni. Kasneje se je trgovina razširila. Leta 1960 je zavod odprl novo trgovino v Mariboru, letos pa še v Celju. V teh trgovinah poleg knjig, slik, kipov in drugega, kar je neposredno povezano s tematiko NOB, prodajajo tudi druge, umetniške in praktične predmete. V praksi je namreč skoraj nemogoče ločiti ene umetniške predmete od drugih,

hkrati pa je za finančni efekt zelo koristno, če je v trgovini čimvečja izbira.

V bližnji prihodnosti namerava zavod urediti v trgovskih prostorih zraven sedanje trgovine na Titovi cesti 17 še stalno razstavo knjig, kipov in slik. Obenem pa postaja vsak dan bolj prece vprašanje prostorov zavoda »Borec«. Zdaj je podjetje razdeljeno na 4 enote, ki so vsaka na drugem kraju. To seveda podražuje poslovanje. Skladišče, ki je morda leta 1958 še zadostovalo, je zdaj daleč premajhno, povrh tega pa tudi neprimerno za zdravje uslužbencev.

Že osmo leto izdaja zavod (prej revija »Borec«) koledarje in voščilnice. Pred letom dni so prišle iz tiskarne tudi razglednice, izdelane po umetniških slikah naših krajev, predvsem zgodovinskih in partizanskih. Letos je zavod izdal in založil tudi gramofonske plošče s partizanskimi pesmi-

mi. Na petih ploščah je 20 pesmi, ki jih je zapel Invalidski pevski zbor. To je velika investicija, ki se bo povrnila šele čez daljše razdobje.

Razen tega je zavod odkupil tudi film, ki ga je po raznem dokumentarnem gradivu sestavil, delno pa tudi sam posnel tovariš Stane Viršek.

Dejstvo, da v mnogih naših pisarnah in uradnih prostorih visijo slike tovariša Tita iz leta 1945, mnogokrat v neprimernih okvirih, je že pred leti napeljalo upravo na zamisel, da bi izdali nove slike v lepi opremi. Tako so nastale slike,

ki ustrezajo svojemu namenu. Zavod je dobil več naročil za opremo s slikami, kipi in drugimi okrasnimi predmeti za posamezne ustanove, med drugim tudi za več poslopij v Novem Velenju.

Pred nami je novo leto, v katerem bo tudi zavod »Borec« prispeval svoj delež k obogatitvi kulturno-umetniške dejavnosti. S svojo založniško dejavnostjo, ki je njegov glavni cilj, bo skušal doseči, da bo zlasti mladina rasla in se vzgajala ob zgledih in vzorinikih iz ljudske revolucije.

M. P.

sotni vseh padlih za svobodo, je marsikomu za trenutek zdrsnila misel v preteklost. Kakšna burna doba zadnjih tridesetih, štiridesetih let tu na meji! Upor slovenskih vojakov v Radgoni ob zatonu prve svetovne vojne, srdite borbe borcev za severno mejo v hudi zimi 1918-1919, potem pa težko obdobje stare Jugoslavije, ko je ta rodovitni in prelepi košček slovenske dežele zašel v gospodarske težave in bil izpostavljen pritisku velikonemškega šovinizma ter propagandi ekspanzivnega fašističnega tretjega rajha. To je bil čas, ko so imeli najlepše vinograde v lasti dvolastniki, ki so ljudi tostran meje uporabljali samo kot ceneno delovno silo; čas, ko so imeli ostali večji del zemlje v rokah domači Nemci in nemčurji, ko je bila trgovina z vinom na debelo pretežno v nemških rokah, ko je bila nemška trgovina odločilna v izvozu jaje in sadja, čas podrejenosti malega slovenskega človeka nemškemu kapitalu v radgonskem predelu.

Kljub izredno težavnim razmeram pa se je narodno zavedno in zlasti napredno prebivalstvo borilo za socialno osamosvojitve in se zlasti v zadnjih letih pred vojno krepko udeleževalo v narodnoobrambnih akcijah. Zveza kmečkih fantov in deklet se je čedalje bolj uveljavljala. Sokol se je krepko postavljal v narodnoobrambnih akcijah, zlasti dragoceno pa je bilo de-

Slavje v Gornji Radgoni

DNE 15. oktobra so v Gornji Radgoni v spomin na odhod treh mladincev s tamkajšnjega področja v partizane proslavili svoj občinski praznik. Že teden dni prej so se vrstile na področju občine kulturne in gospodarske prireditve, slovesnosti pa so desegle lepega nedeljskega dopoldneva, na dan občinskega praznika, višek z velikim zborovanjem na trgu sredi mesta in z odkritjem spomenika, posvečenega narodnoosvobodilni borbi in izgradnji socializma.

Prav gotovo več kot 5000 ljudi s tostran pa tudi z onstran meje se je udeležilo zborovanja, ki mu je uvodne besede spregovoril sekretar občinskega komiteja v Gornji Radgoni Edo Kranjčević in na

katerem je kot slavnostni govornik nastopil podpredsednik Glavnega odbora SZDL Slovenije Fran Kimovec-Žiga.

Mimo častne tribune in skozi špalir množice se je najprej zvrstil pisan sprevod, ki je prikazoval kulturno in gospodarsko podobo tamkajšnjih krajev, in v nadvse zanimivem in slikovitem zaporedju premnogokrat navdušil množico, da je iskreno zaploskala.

Franc Kimovec-Žiga je tudi odkril spomenik, ki je delo inž. arh. Milana Černigoja in opremljen z verzom Franceta Filipiča.

Spomenik revolucije, spomenik težkih dni preteklosti in današnje socialistične graditve. V tihi minuti, ko so se spomnili na zborovanju pri-

S proslave v Gornji Radgoni

lovanje skupine skojevcev. Izredno je bilo vzgojno politično delo prof. Jožeta Kerenčiča, ki je učil na meščanski šoli v Gornji Radgoni.

Osvobodilni boj se je pričel v tem predelu pod najhujšimi okoliščinami. Delo Zveze kmečkih fantov in deklet in zlasti skojevske skupine v Gornji Radgoni je privedlo v 1941. letu do organizacije osvobodilnega gibanja. Samorastniški prvi uporni koraki gornjeradgonske mladine so se že poleti vključili v pohod in rast Osvobodilne fronte, prof. Jože Kerenčič in Štefan Kúhar sta vodila tu osvobodilni boj v 1941. letu. Čeprav so Nemci še ob koncu istega leta in zlasti v 1942. letu na tem področju z nezasišano surovostjo poskušali zadušiti upor, se je iz ljutomerskega področja pričelo že konec 1942. leta osvobodilno gibanje zopet širiti. Namesto mrtvega narodnega heroja prof. Kerenčiča in revolucionarja Štefana Kúhara so stopili na čelo Osvobodilne fronte Ljotze Zadravec, Tonček Stranjšak, Janko Jurkovič in drugi. V letu 1944 in zadnjih mesecih pred osvoboditvijo se je v Gornji Radgoni široko razplamtel osvobodilni boj. Stane Čevrič, Slavko Ivanjčič, Franc Belšak, Joško Talanyi, Viktor Stopar, Rado Pušenjak, Ela Ulrih in še mnogi drugi — to so slavna imena iz takratnih dni na ljutomersko-radgonskem območju. TV linije in obveščevalna središča so prepregla pokrajino, iz dneva v dan je prihajalo do ostrejših spopadov z okupatorjem, ki je divjal, požigal in moril in skušal na ta način zajezi osvobodilno gibanje, pa ga ni mogel, temveč je ob koncu vojne moral poražen zapustiti te kraje.

Ob tisti minuti molka pred odkritim spomenikom so se pač spomnili premnogi ljudje teh hudih časov preteklosti. Toda že kmalu po tem je zadonela vesela, zmagoslavna pesem današnjega dne in potem je globoko v noč trajalo veliko slavlje.

Za Gornjo Radgono je bil letošnji občinski praznik res lep in velik dogodek.

F. F.

Osemnajst žitnih klasov na Dobravi

NA DOBRAVI pri Kropi so 29. oktobra letos odkrili spomenik narodnemu heroju Stanku Žagarju in ostalim padlim tovarišem. Spomenik je po svoji originalnosti edinstven primer lepo urejenega grobišča, ki se vsestransko prilega okolici. Osemnajst žitnih klasov označuje osemnajst junških sinov Gorenjske, ki so dali svoja življenja za svobodo, med temi je tudi ime nekdanjega učitelja v tej vasi, heroja Stanka Žagarja. Sredi teh polomljenih klasov pa stoji marmornat kvader z napisom: »In vendar je vaše seme poginilo.«

Svečanega odkritja spomenika so se udeležili številni domačini in okoličani iz Kranja, Tržiča, Škofje Loke in drugod. Govor ob svečanem odkritju spomenika je imel sekretar republiškega odbora ZB Slovenije tovariš Marijan Bertonec. Odkritju sta prisostvovala tudi tovariš Tomo Brejc in Tone Sušteršič, člana CK ZKS. Pevski zbor Franceta Prešerna iz Kranja pa je zapel nekaj borbenih partizanskih pesmi.

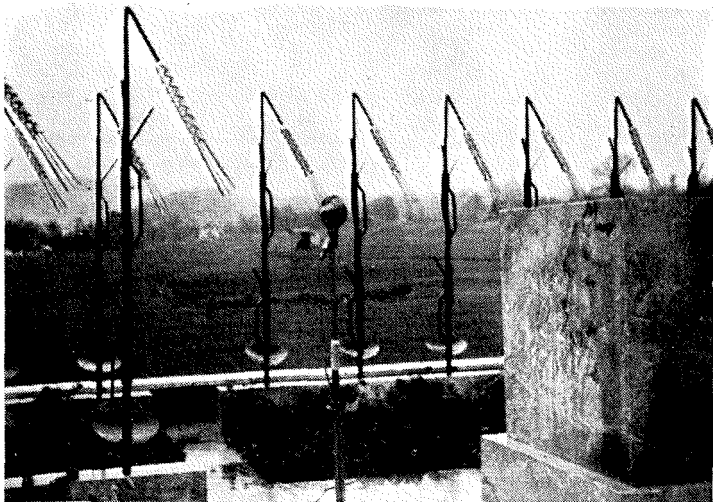
Istega dne so tudi v vasi Sv. Duh pri Škofji Loki svečano odkrili spomenik padlim borcem in žrtvam fašističnega terorja. Ob odkritju spomenika

sta govorila tovariša Ivo Puhar-Cigo in prof. Franc Demšar.

Vlado Rozman

Spomenik padlim borcem pri Svetem Duhu

Spomenik padlim borcem na Dobravi

K RATKE NOVICE

● **ŠABAC** — Ob proslavi 20-letnice revolucije so v Šabcu odkrili spominsko pokopališče padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja, kjer je pokopanih nad 3000 ljudi. V Šabcu je bilo znano taborišče, kjer so množično streljali ljudi. Leta 1941 so Nemci 2000 Šabčanov podili 23 km daleč v Jarak. Kdor ni mogel več teči, so ga ustrelili. Ta pohod je znan pod imenom »krvavi marš«.

● **ZRENJANIN** — Dne 2. oktobra je minilo 17 let, odkar je bilo mesto osvobodeno. Ob obletnici so odprli v mestni knjižnici razstavo »Družbeno-politična in marksistična literatura« ter odkrili tri spominske plošče. Prva je na stavbi v Ulici carja Dušana, kjer so bili med NOB zapori, skozi katere je šlo med vojno nad 5000 ljudi. Druga plošča je v Makedonski ulici, kjer je bilo židovsko taborišče. Tretjo ploščo pa so odkrili v Jadranski ulici, kjer je bila leta 1928 pokrajinska konferenca KPJ za Vojvodino.

● **KAVADAR** — Ob proslavi 20-letnice vstaje makedonskega naroda so odkrili v vasi Vataša spomenik dvanajstim sbojcem, ki so jih leta 1943 postrelili Bolgari. Spomenik je napravil kipar Jordan Grablovski.

● **SKOPJE** — V Lazaropolju so odkrili spominski doprni kip makedonskemu pesniku in revolucionarju Koči Racinu.

● **BILEČA** — Ob proslavi 20-letnice vstaje so v mestu odkrili spominski doprni kip narodnemu heroju Miru Popari. Ta je kot domačin že pred vojno deloval v partijskih organizacijah v mestu in okolici.

● **MOSTAR** — V veži Železnikega transportnega podjetja so odkrili spominski doprni kip narodnemu heroju Ljubu Brešaninu, ki je že pred vojno deloval kot član Partije med železničarji. Leta 1943 pa so ga ustaši na zverinski način umorili. Pred smrtjo je bil sekretar mestnega komiteja za Mostar.

● **BEOGRAD** — V začetku oktobra je prišel na obisk v Jugoslavijo kot gost ZB NOV predsednik Združenja bivših borcev Nigerije g. Fabi. Obiskal je več ustanov, ki služijo varstvu bivših borcev in več zveznih ustanov.

● **TREBINJE** — V vasi Ljubomiru so odkrili spominski vodnjak v spomin na 195 padlih borcev in žrtv fašističnega nasilja. V bližini vodnjaka so zgradili cisterno s

prostornino nad 200 kub. metrov. V sušnih krajih, kakršna je Hercegovina, je gradnja vodnjaka velikega pomena.

● **TETOVO** — Na Vratnici so odkrili spomenik revolucije na kraju, kjer je bil leta 1942 ustanovljen prvi Sarplaninski odred. Spomenik je visok 13 metrov.

● **SEMIČ** — Konec oktobra so v Semiču odkrili spomenik 170 padlim iz vasi in bližnje okolice ter odprli asfaltirano cesto. Prostovoljnega dela za ureditev okolice in postavitev spomenika se je udeležilo 550 prebivalcev, ki so delali 2000 delovnih dni.

● **BREŽICE** — V okviru praznovanja občinskega praznika so konec oktobra odkrili spominske plošče na železniški čuvajnici v Brezini, v Krški vasi in na Stojanskem vrhu.

● **GORICA** — Po Dnevu mrtvih so neofašisti ukradli venec, ki so ga domačini položili pred spomenik padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja v Pevni pri Gorici. Protifašistične organizacije so protestirale pri guvernerju in zahtevale, naj policija izsledi storilce. Venec so pozneje našli daleč proč, pri nekem mostu. Bil je brez travkov in osmukan.

● **SKOPJE** — V okviru praznovanja 20-letnice revolucije in praznovanja obletnice osvoboditve Skopja so odkrili partizansko grobnico na pokopališču v Skopju s spominskimi doprnimi kipi narodnih herojev. Odprli so tudi nekaj razstav s tematiko NOB. Obratovati je začel kombinat za gumijaste izdelke in obutev.

● **PARMA** — Neofašisti so razstrelili spomenik »Partizanu«. Meščani so protestirali s splošno stavko. Posamezniki so razstreljeni spomenik okrasili s cvetjem. Na trgu Marconi, kjer je stal spomenik, pa so sklicali veliko protestno zbiranje.

● **VARŠAVA** — Zahodna Nemčija je privolila v odškodnino 73 Poljakinj, na katerih so v nacističnih taboriščih delali razne poizkuse. Odškodnina naj bi znašala 6000 do 10.000 dolarjev.

● **NEGOTIN** — V vasi Rečki so odkrili spomenik padlim borcem v parku pred združnim domom. Na njem so vklesana imena 34 padlih borcev in žrtv fašističnega nasilja iz te vasi in bližnje okolice.

● **VAREŠ** — Člani planinskega društva Perun iz Vareša so svečano odkrili spominsko ploščo na svojem domu Javorje na Perunu. Plošča je posvečena planincem, ki so padli med NOB.

● **LJUBLJANA** — Za Dan mrtvih so odkrili v Radomljah spomenik in skupno grobnico 129 padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja.

● **JESENICE** — Za Dan mrtvih so odkrili v Mojstrani spominska obeležja padlim borcem, in sicer v Mlinici, na Rupah in v Orlovskem gozdu.

● **KRANJ** — V Stražišču so za Dan mrtvih odkrili spominsko ploščo tovarišu Zežku, predvojnemu in medvojnemu sekretarju celice KP na Orehku. Plošča je vzidana na pročelju hiše na Laborah, kjer je Zežek delal.

● **BONN** — V začetku novembra so izpustili iz zapore vojnega zločinca Ericha Bunkeja in ga oprostili obtožbe s pojasnilom, da je samo »izvrševal ukaze führerja«. Obtožen je bil, da je kriv smrti 23 članov danskega odporniškega gibanja. Med vojno je bil šef Gestapa v Kjöbenhavnu in je kot tak ukazal pobiti več število Dancev. Sodišče je uporabilo zakonski predpis o zastaranju zločinov in zločinčeva dejanja ocenilo kot pomoč pri zločinu, ne pa kot umor.

● **STRUMICA** — Ob obletnici osvoboditve Strumice, 5. novembra, so odkrili v mestnem parku sedem in pol metra visok spomenik padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja. Izdelal ga je kipar Ilija Adžijevski iz Skopja iz belega marmorja. Ob straneh sta dva kipa, ki ponazarjata trpljenje ljudstva tega kraja v preteklosti.

● **NOVI SAD** — V Adi so odkrili spomenik padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja. Spomenik je visok 6 metrov, narejen iz bron, stoji pa na podstavku iz belega marmorja. Spomenik je izdelal beograjski kipar Aleksandar Zarić.

● **BOSANSKA GRADIŠKA** — Na zgradbi, kjer je bil sedež štaba 3. čete 4. kozarskega bataljona v vasi Gornji Podgradci, so odkrili spominsko ploščo.

PRAVNA POSVETOVALNICA

ČAS MED VOJNO IN POKOJNINA

Vprašanje: Po okupaciji aprila leta 1941 ste pribežali iz Gorenjske, kjer ste bili zaposleni kot učitelj, v Ljubljano. Izgnili ste se aretaciji in se zatekli k sorodnikom v Ljubljano. Tu pa niste dobili nobene redne zaposlitve in ste bili nezaposleni, dokler niste po kapitulaciji Italije odšli v partizane. Ali se vam bo čas od maja 1941 pa do septembra 1943 štel v pokojnino, čeprav niste bili zaposleni?

Odgovor: Zakon o pokojninskem zavarovanju izrecno določa, da se v pokojninsko dobo šteje čas, ki ga je zavarovanec, jugoslovanski državljan, prebil izven delovnega razmerja od aprila 1941 pa do maja 1945. To pa v primeru, če je bil odpuščen z dela zaradi antifašističnega ali patriotskega zadržanja, pa tudi iz nekaterih drugih razlogov. Med drugim tudi tedaj, če je prekinil delovno razmerje, ker je bil zaradi splošnega preganjanja oseb zaradi antifašističnega zadržanja ali nacionalne, verske ali rasne pripadnosti, prisiljen zapustiti mesto stalnega prebivališča. Zato vam bo tudi čas od začetka okupacije stare Jugoslavije do kapitulacije Italije vštet v pokojninsko dobo.

INVALIDSKI DODATEK

Vprašanje: Prosite za pojasnilo v zadevi vašega invalidskega dodatka. Prejemali ste splošni invalidski dodatek po 8500 din mesečno, zvišan kasneje na 10.300 din. Z odločbo OLO pa vam je bil ta dodatek znižan na 5200 din. To pa zaradi tega, ker ste se poročili, vaša žena pa kot delavka zasluži na mesec okoli 12.000 din. Odločba pravi, da se šteje ženina plača za dohodek družine. Ker imate enega otroka, odpade na enega člana nad 5500 din in zato vam pripada invalidski dodatek po t. 4 čl. 3 uredbi o invalidskem dodatku le v znesku 5200 din. Toda z ženo ne stanujete skupaj. Vi se šolate v Ljubljani, žena pa živi na svojem domu pri Grosupljem in ima pri sebi tudi otroka. To pa zaradi tega, ker nimate stanovanja. V

odločbi, s katero so vam znižali invalidski dodatek, pa stoji, da je vaše bivanje v Ljubljani štetil le kot začasno odsotnost sicer skupnega gospodinjstva. Menite pa, da to ni res in prosite za nasvet.

Odgovor: V podobnem primeru je nedavno v upravnem sporu razsojalo Vrhovno sodišče, ki je izreklo, da je takšno ločeno življenje štetil kot trajno ločitev. Če je točno, da vi stalno prebivate v Ljubljani, vaša žena z otrokom pa drugje, da nimate stanovanja in da se po poroki vajuine stanovniške razmere niso spremenile, bi torej bili upravičeni do polnega dodatka. Med vami in ženo je sicer ustvarjena neka gospodarska skupnost, ni pa mogoče govoriti o družinski skupnosti. Po 1. odstavku 9. člena uredbe o invalidskem dodatku pa se pri ocenjevanju pravice do splošnega invalidskega dodatka pri določanju njene višine upoštevajo skupni redni dohodki uživalca dodatka in članov njegove družine, ki žive z njim v skupnem gospodinjstvu. Če z ženo ne živite v skupnem gospodinjstvu, temveč dejansko narazen, potem izpolnujete pogoje za dodatek v polnem znesku.

Na tako stališče se je torej v nekem upravnem sporu postavilo tudi Vrhovno sodišče. Zato vam svetujemo, da sprožite upravni spor, kolikor so vaše navedbe točne. Če so, boste gotovo uspeli.

PREDČASNA UPOKOJITEV

Vprašanje: Zaposleni ste pri Gozdnem obratu v Idriji. Stari ste 55 let, nimate pa še dovolj delovne dobe. Ker bi radi prišli čimprej do pokojnine, bi radi vedeli, če obstoji možnost, da bi se vam pokojnina vseeno priznala. Med vojno ste od leta 1942 delali za NOV in so vas italijanski fašisti za prili, potem pa so vas Nemci odpeljali v taborišče v Nemčijo.

Odgovor: Po določbah zakona o pokojninskem zavarovanju pridobi delavec ali uslužbenec pravico do polne pokojnine, ko dopolni 35 let pokojninske dobe in 55 let starosti. Starostni pogoj ste torej izpolnili, nimate pa, kot pišete, do-

volj let delovne dobe. Zakon pa predvideva možnost, da pridobi pravico do pokojnine tudi tisti, ki ima manj pokojninske dobe, kot to zahteva zakon, namreč 30, 25 ali celo samo 15 let. Vendar pa tak pridobi pravico do pokojnine le, če je dosegel 65. leto starosti.

Zakon o pokojninskem zavarovanju ima podrobne določbe o tem, kateri čas se šteje v pokojninsko dobo. Tako šteje dvojno čas, prebit v NOV, čas prebit v zaporih in taboriščih. Šteje seveda tudi predvojno zaposlitev kakor tudi čas pri opravljanju samostojne poklicne dejavnosti v svojstvu kulturnega delavca, tehničnega strokovnjaka, obrtnika, izvrševalca uslužnostne dejavnosti itd. Ker nič ne pišete, kakšen poklic ste opravljali pred letom 1942, vam glede tega ne moremo dati natančnih pojasnil. Vendar pa se pozanimajte, če morda le izpolnjujete pogoje za predpisano pokojninsko dobo.

Izjemno od gornjih načel pa vsebuje zakon o pokojninskem zavarovanju posebne določbe glede borcev NOV, s katerimi so seveda izenačeni tudi aktivisti. Ti pridobe pravico do pokojnine tudi v primeru, če imajo najmanj 15 let pokojninske dobe in so dopolnili 55. leto, pri čemer pa se čas, prebit v narodnoosvobodilnem boju, šteje v dejanskem trajanju.

Če ste torej bili organiziran aktivist NOV in izpolnjujete zgoraj navedene pogoje, lahko zaprosite za upokožitev, seveda v smislu navedenih posebnih določb.

KDAJ LAHKO ZAPROSITE ZA UPOKOJITEV?

Vprašanje: Že lani ste izpolnili pogoje za upokožitev, tako v pogledu starosti kot glede pokojninske dobe. Vendar še naprej redno delate v istem podjetju kot prej. Radi bi vedeli ali lahko kadarkoli zaprosite za upokožitev in si sami izberete čas, od kdaj želite pokojnino. Nekam bolehní ste in bi se radi odpčili.

Odgovor: Če ste že izpolnili pogoje za pokojnino, potem lahko sami izberete dan upokožitve oziroma določite čas, od katerega dalje želite prejemati pokojnino. Ta datum morate navesti v svoji vlogi Zavodu za socialno zavarovanje za priznanje pokojnine. Dan, ki ga boste označili, pa je seveda važen, ker se od tega dneva nazaj računa povprečni me-

sečni znesek in kategorija delovnega mesta, od česar je odvisna višina pokojnine. Datum upokojitve lahko upravičenec tudi naknadno spremeni, vendar pa le do izdaje odločbe na prvi stopnji. Zato morate torej prej premisliti, zlasti glede na povečanje pokojnine za 3% za vsako nadaljnje leto zaposlitve.

ZAPLENJENO PREMOŽENJE

Vprašanje: Vašemu sosedu, ki je med okupacijo sodeloval z okupatorjem in so ga partizani ustrelili, je bilo zaplenjeno celotno posestvo, oz. je polovica državna last, drugo polovico pa sta obdržala žena in sin ustreljenega. Sin bi rad sedaj dobil nazaj zaplenjeno polovičo, češ da on ni nič kriv, ker je bil takrat med vojno še otrok.

Odgovor: Če je bilo zaplenjeno celotno posestvo, potem je bil verjetno del posestva kot ohlišje prepuščen ženi in otroku. Žena in sin sta lastnika tistega dela posestva, ki jima je ostal. Res je, da otrok ni bil nič kriv. Toda posestvo je bilo zaplenjeno njegovemu očetu; nekaj posestva je bilo izločenega iz zaplembe vsled uvidevnosti naše oblasti.

Možna je sicer obnova zaplenjenega postopka, če so zato podani razlogi. Vendar pa dvomimo, da so v konkretnem primeru taki razlogi. Prav gotovo pa je taka zahteva tudi zastarana, saj je poteklo od tedaj že več kot 15 let.

DRUŽINSKA INVALIDNINA

Vprašanje: Vaš mož je bil aktivni podoficir in je bil pri izvrševanju službe po nesrečnem naključju obstreljen, da je pozneje v bolnišnici umrl. To je bilo leta 1948. Od takrat dalje prejimate družinsko invalidnino po umrlem možu zase in za dva otroka. Letos pa so vam pri reviziji ukinili invalidnino, češ da vam ne pripada. Vložili ste pritožbo, ki je bila brezuspešna. Sprožili ste upravni spor in pričakujete rešitve. Čudno se vam zdi, kako so vam mogli kar na lepem odvzeti invalidnino, ko je vaš mož vendar od leta 1943 borec NOV in je po osvoboditvi kljub prošnjam moral ostati v vojski, kjer je pri izvrševanju dolžnosti izgubil življenje. Ali se kaj upanja, da boste pri Vrhovnem sodišču uspeli s tožbo?

Odgovor: Vaš mož je umrl zaradi nesreče pri izvrševanju služ-

be kot pripadnik JLA. O vaši pravici odločajo torej predpisi, ki veljajo za mirnodobne vojaške invalide. Zakon o mirnodobnih vojaških invalidih pa določa v čl. 6, da upravičenec do invalidnine prejema lahko samo družinsko invalidnino ali pa pokojnino po Zakonu o socialnem zavarovanju. Ne more pa prejemati obeh. Ker vi že prejemate pokojnino zase in za oba otroka, in ker je pokojnina seveda znatno večja kot pa družinska invalidnina, vam invalidnina kot vdovi mirnodobnega vojaškega invalida ne pripada. Zato vam je bila ob reviziji invalidnina ukinjena in zato tudi s tožbo na Vrhovno sodišče najbrž ne boste uspeli.

ZAKAJ ZAŠČITA OBREKOVALCU?

Vprašanje: Že od leta 1941 ste aktivno delali za partizane, v letu 1942 pa ste se jim priključili in se borili do osvoboditve. Zdaj pa ste pred kakšnim letom zvedeli, da vas vaš sovaščan obrekuje in govori, da ste se pri zbiranju živca nekaj pregrešili in ste zato zaradi kazni morali v brigado ter prenehati s terenskim delom. Čeprav to ni bilo res, vas tako govorjenje boli. In ker človek kljub vašemu opozorilu ni prenehal s takim govorjenjem, ste ga tožili. Vendar s tožbo niste uspeli, ker ste jo vložili prepozno. Ali zdaj nimate nobenega sredstva zoper obrekiljivca, ki se vam zdaj smeje v obraz in se norčuje, ker niste pri oblasteh dosegli zaščite?

Odgovor: V vašem primeru gre za primer obrekovanja, ko obrekiljivec o vas govori nekaj takega, kar škodi vaši časti in dobremu imenu. Upravičeno ste zoper nje-ga vložili tožbo. Toda zakoniti predpisi izrecno določajo, da je tako tožbo treba vložiti v roku treh mesecev, odkar je tisti, ki je prizadet, zvedel za dejanje oziroma za tistega, ki je dejanje storil. Ker ste tožbo vložili verjetno po preteku tega trimesečnega roka, jo je sodišče moralo zavrniti. Če ste vložili pritožbo, potem je o stvari odločalo tudi nadrejeno sodišče. Če vam tudi to ni ugodilo, potem nimate nobene nadaljnje poti. Samo v primeru, da bi obrekiljivec ponovno kaj neresničnega govoril o vas, ga lahko tožite zaradi tega ponovnega obrekovanja. Seveda bi bilo kaznivo tudi to, če bi se iz vas javno norčeval, ker s tožbo ni-

ste uspeli. Toda zoper pravomočno sodbo, s katero je sodišče že odločilo v vašo škodo, ni več pravnega sredstva.

Svetujemo pa vam, da stvar morda sprožite na kakšnem sestanku, morda v okviru Zveze borcev ali pa na zboru volivcev in obrekovalca razkrinkate ter javno spregovorite o njem. Morda pa bo spregovoril o vas kdo od ZB in pojasnil ljudem, da vstop v partizane ni bila kazen in da se niste z ničimer pogrešili.

ALI RES NI POMOČI?

Vprašanje: Že leta 1952 ste se počutili bolnega, vendar zaradi pomanjkanja sredstev niste šli k zdravniku. Zboleli pa ste leta 1959 in ste odšli na zdravljenje v bolnišnico. Prepričani pa ste, da ste bolezen prinesli iz Nemčije, kjer ste bili v taborišču zaradi organiziranega dela v NOV. Zato sodite, da vam pripada pravica do invalidnine kot vsem borcem in aktivistom iz narodnoosvobodilnega boja. Toda vaša prijava je bila zavrnjena, češ da ste jo vložili prepozno. Prijavo ste namreč vložili šele februarja letos, ko ste se vrnili domov iz bolnišnice za kostno tuberkulozo. Okrajni ljudski odbor je vašo prijavo kot prepozno vloženo zavrnil. Tudi pritožba na republiško invalidsko upravo je bila brezuspešna. Ali bi veljalo sprožiti upravni spor s tožbo na Vrhovno sodišče?

Odgovor: Po našem prepričanju ni vredno sprožiti upravni spor, ker ste prijavo vložili prepozno. Rok za prijavo za priznanje invalidnine in drugih pravic po zakonu o vojaških vojnih invalidih zaradi bolezni, ki si jo je kdo nakopal v NOV, je potekel že 31. decembra 1952. Smatrati je namreč, da so se do tedaj, torej v sedmih letih po koncu vojne, morale pojaviti vse bolezenske posledice vojnih naporov ali internacije. Kljub temu je imel Sekretariat zveznega Izvršnega sveta za socialno politiko pravico, da v posebno opravičljivih primerih spregleda zamudo prijav, vloženih po 31. decembru 1952. Ta pravica sekretariata je 31. 12. 1960 prenehala. Po tem datumu vloženih prijav torej ni mogoče upoštevati, če gre za priznanje invalidskih pravic zaradi bolezni.

Zato bi bila tudi tožba brezuspešna.

